

ŞƏFƏQ İSLAMOVA

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR
AKADEMİYASI KİTABXANA ŞƏBƏKƏ-
SİNİN TƏŞƏKKÜLÜ VƏ İNKİŞAFI
(1923-2000-ci illər)**

Bakı-2010

Şəfəq İsrəfil qızı İslamova Bakı şəhərində anadan olmuşdur. BDU-nun Kitabxanaçılıq-İnformasiya fakültəsini bitirmişdir. AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun kitabxana müdiri, BDU-nun “İnformasiya resursları məlumat-axtarış sistemləri” kafedrasının müəllimidir. Tarix üzrə fəlsəfə doktorudur. “Gələcəyin kitabxanası” İctimai Birliyinin sədri, “Kitabxana.az” jurnalının təsisçisi və baş redaktorudur.

ISBN 978-9952-8006-6-1

9 789952 800661

ŞƏFƏQ İSLAMOVA

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR
AKADEMİYASI KİTABXANA ŞƏBƏKƏSİNİN
TƏŞƏKKÜLÜ VƏ İNKİŞAFI
(1923-2000-ci illər)**

Bakı – 2010

UOT 4733(2A3)

Ş-42

**Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat
İnstitutunun Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunur.**

Elmi redaktoru:

Əməkdar elm xadimi,
tarix elmləri doktoru, professor

Abuzər XƏLƏFOV

Redaktoru:

Pedaqoqika üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Knyaz ASLAN

Rəyçilər:

Tarix elmləri doktoru, professor

Xəlil İSMAYILOV

Filologiya elmləri doktoru

**Aybəniz ƏLİYEVƏ-
KƏNGƏRLİ**

ŞƏFƏQ İSLAMOVA. *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsinin təşəkkülü və inkişafı (1923-2000-ci illər).* – Bakı: Elm və Təhsil, 2010. - 190s.

Monoqrafiyada Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsinin 80 ilə yaxın bir dövr ərzində zəngin tarixinin kompleks şəkildə təhlili verilmişdir.

Kitab Azərbaycanda mədəniyyət tarixinə, elmi kitabxanaların inkişaf tarixinə dair araşdırmaların aparılmasında, kitabxana-informasiya xidməti problemlərinin tədqiqində, kitabxanaşünaslığa dair ixtisas fənlərinin tədrisində, müvafiq dərslik və dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında əhəmiyyətli ola bilər.

4603000000 *qrifli nəşr*

N- 098 - 2010

© "Elm və Təhsil", 2010

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	5
I FƏSİL Azərbaycanın ilk elmi-tədqiqat mərkəzlərində kitabxanalar şəbəkəsinin yaranması (1923-1945-ci illər)	10
II FƏSİL Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsinin formalaşması və inkişafı (1945-1973-cü illər)	44
§ 2.1 1945-1973-cü illərdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsinin formalaşması..	44
§ 2.2 Mərkəzi Elmi Kitabxananın sənəd-informasiya fondunun inkişafı.....	57
§ 2.3 Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası elmi-tədqiqat müəssisələrində kitabxana fondlarının inkişafı.....	71
III FƏSİL Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsində oxuculara xidmət işinin təşkili (1945-1973-cü illər)	87
§ 3.1 Mərkəzi Elmi Kitabxanada oxuculara xidmət işinin təşkili	87
§ 3.2 1945-1973-cü illərdə Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsində oxuculara xidmət işinin təşkili.....	105
§ 3.3 AMEA kitabxana şəbəkəsində oxuculara xidmət işinin metodiki təminatı	111
IV FƏSİL Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsinin mərkəzləşdirilməsi elmi işçilərə kitabxana-informasiya xidmətində yeni mərhələ kimi (1974-1990-cı illər)	117

§ 4.1	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sisteminin formalaşması. Mühüm kitabxana proseslərinin mərkəzləşdirilməsi.....	117
§ 4.2	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemi şəraitində elmi işçilərə xidmətin təkmilləşdirilməsi	134
§ 4.3	1974-1990-cü illərdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanasının metodiki və elmi-tədqiqat fəaliyyəti.....	148
§ 4.4	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının kitabxana şəbəkəsi müstəqillik illərində <i>NƏTİCƏ</i>	155
	<i>İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT VƏ</i> <i>MƏNBƏLƏR</i>	172
		181

Kitabxanalar yarandığı gündən bu günə kimi insanların informasiya tələbatını ödəmək və informasiyanı gələcək nəsillərə ötürmək funksiyasını yerinə yetirir.

A.A.XƏLƏFOV

GİRİŞ

Respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra onun sosial-iqtisadi tərəqqisi, mədəni-mənəvi və elmi potensialının güclənməsi üçün geniş imkanlar açılmışdır. Azərbaycan xalqı XXI əsrə dünya aləmində tanınmış yüksək elmi potensiala, zəngin intellektual xəzinəyə malik olmuş bir xalq kimi daxil olmuşdur.

Ən yeni tarixin sosial təcrübəsi sübut edir ki, hər bir ölkənin inkişaf etmiş iqtisadi, demokratik və hüquqi dövlət kimi formalaşmasında ən mühüm həlledici amillərdən biri elmin inkişafıdır. Elm hər bir xalqın ən yüksək təmsilçisi, onun nail olduğu ən qiymətli və əvəzi olmayan sərvətidir.

Azərbaycan elmi dövlətimizin yeni əsrdə bəşəri sivilizasiya cəmiyyətinin bərabər hüquqlu üzvü kimi tərəqqisinin əsas rəhnidir.

1995-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası xalqımızın milli-mənəvi dirçəlişi və elmi tərəqqisinin daha da inkişaf etdirilməsinin hüquqi bazasını yaratmışdır.

Konstitusiyanın 16-cı maddəsində deyilir ki, “Azərbaycan dövləti mədəniyyətin, təhsilin, səhiyyənin, elmin, incəsənətin inkişafına yardım göstərir, xalqın tarixi, maddi və mənəvi irsini qoruyur” [7, s.16].

XX əsrdə Azərbaycanda elmi fikrin, elmi tədqiqatların inkişafı və təşkilatlanmasında, eləcə də elmi kadrların və kollektivlərin formalaşmasında Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müstəsna rolu olmuşdur.

İlk özəyi 1923-cü ildə “Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti” kimi yaradılmış, sonralar Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutu (1929), SSRİ EA Zaqafqaziya Filialının Azərbaycan şöbəsi (1933), SSRİ EA Azərbaycan Filialı (1935), nəhayət, 1945-ci ildən müstəqil Akademiya kimi fəaliyyət göstərən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası 85 ildən artıq bir dövr ərzində ölkəmizdə elmin baş qərargahı funksiyalarını həyata keçirən, onun inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirən bir elm məbədinə çevrilmişdir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının alimləri riyaziyyat, fizika, kimya, geologiya, biologiya, neft emalı, neft-qaz mədən geologiyası və geofizikası, eləcə də bu elmlərlə bağlı cənaye sahələrinin problemlərinin həlli, karbohidrogen yataqlarının işlənməsi, biorezurslarının qorunması və səmərəli istifadəsi sahələrində böyük uğurlar qazanmışlar [3].

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının tədqiqatlarının bütün istiqamətləri həmişə ölkəmizin təbii şəraiti və təbii ehtiyatlarının səmərəli istifadəsinə, onun iqtisadi, sosial və mədəni-mənəvi inkişafının ümdə vəzifələrinin həllinə xidmət etmişdir.

Azərbaycan MEA tədqiqatlarının nəticələri nəinki respublikanın xalq təsərrüfatında, eləcə də keçmiş SSRİ respublikalarında, həmçinin digər xarici ölkələrdə də özünün müvəffəqiyyətli tətbiqini tapmışdır.

AMEA-nın təbiətşünaslıq, texnika, sosial-siyasi və humanitar problemlərin həlli istiqamətində əldə etdiyi tarixi təcrübə elmin məhsuldar qüvvəyə çevrilən cəmiyyətimizin hərtərəfli inkişafını təmin edən mühüm amillərdən biri olmasını sübut etmişdir.

Məlum olduğu kimi elmi varlığını, inkişafını təmin edən ən mühüm amillərdən biri və bəlkə də birincisi onun sənəd-informasiya sərvətləridir. Müasir dövrdə hər bir cəmiyyətdə elmin səviyyəsini xarakterizə edən əsas göstəricilərdən biri onun informasiya ehtiyatları və bu informasiyanı toplayan, sistemləşdirən, mühafizə və elmin inkişafı naminə istifadə edən elmi kitabxanalardır.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev qeyd etdiyi kimi, “Kitabxana xalq, millət üçün, cəmiyyət üçün müqəddəs bir yer, mənəviyyət, bilik, zəka mən-bəyidir”[8, №104, 1995].

Bu gün biz qürur hissi ilə deyər bilərik ki, XX əsrdə Azərbaycan elminin ən böyük uğurlarından biri, onun çoxsahəli elmi kitabxanalar şəbəkəsinin yaranmasıdır.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının tarixi təcrübəsi təsdiq edir ki, onun yüksək intellektual mülkiyyətə malik olmasında, elmi potensialının formalaşması və təşəkkülündə kitabxana şəbəkəsi, bu şəbəkədə toplanmış informasiya sər-vətləri fəal iştirak edərək məhsuldar qüvvə kimi elmi-texniki tərəqqiyə səmərəli təsir göstərmişlər. Elmi kitabxanalarda formalaşmış zəngin sənəd-informasiya ehtiyatı alimlərin tək-kürünün, əməyinin bəhrəsidir, elmimizi yaşadan və inkişaf et-dirən mənəvi xəzinədir.

Azərbaycanda kitabxanaşünaslıq elmi məktəbinin yaradıcısı, tarix elmləri doktoru, professor Abuzər Xələfov kitabxanaların elmi inkişafında rolunu belə xarakterizə edir: “Müasir kitabxana bəşər elmi sərəvətlərini toplayıb, qoruyub, onları insanların istifadəsinə verməklə elmin, elmi nəşrlərin öyrənilməsi və tətbiqi üçün şərait yaradır. Beləliklə, elmi-texniki tərəqqiyə, elmi nəzəriyyələrin istehsalata tətbiqi prosesinə köməklik göstərir, elmlə istehsalat arasında, tədqiqlə tətbiq arasında vasitə kimi çıxış edir” [19, s.5].

Kitabxana işi haqqında 1999-cu ildə qəbul edilmiş Qanunda göstərildiyi kimi, “Kitabxana-elm, informasiya, mədəniyyət, təhsil və tərbiyə müəssisəsi kimi çap əsərlərini və digər infor-masiya daşıyıcılarını toplayıb mühafizə edən, onların sistemli ictimai istifadəsini təşkil edən, cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialının inkişafına xidmət göstərən sosial instituttur” [29, № 60, 1999].

Dünya elmşünaslığı və elminin tarixi təcrübəsi çoxdan sübut etmişdir ki, hər bir ölkəyə elmin inkişafı, elmi tədqiqatların səmərəli təşkili və onların nəticələrinin tətbiqi bu mürəkkəb proseslərin kitabxana-informasiya təminatından asılıdır.

Hazırda dünya elmi-informasiya proseslərinin son dərəcədə mürəkkəbləşdiyi bir zamanda eləcə də elmi informasiya axınının artımı, köhnəlməsi və səpələnməsi qanunauyğunluqlarına müvafiq olaraq elmi kitabxanaların və xüsusən Akademiya sistemi kitabxanalarının öhdəsinə çox mühüm vəzifələr düşür. Akademiyalarda həyata keçirilən fundamental və tətbiqi elmi tədqiqatların kitabxana-informasiya təminatı problemi hal-hazırda kitabxanaşünaslığın ən aktual problemlərindən biridir.

XX əsrin 20-ci illərində əsas qoyulmuş Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının kitabxana şəbəkəsi 85 ilə yaxın bir dövr ərzində öz mütərəqqi fəaliyyətini nümayiş etdirmiş, zaman-zaman təkmilləşdirmiş, elmin mühüm infrastrukturunu və ayrılmaz sənəd-informasiya bazası yaranmışdır. Bu zəngin elmi, mədəni, mənəvi və informasiya xəzinəsinin təşəkkülü və formalaşmasında xalqımızın böyük elm xadimləri Y.Məmmədaliyevin, M.A.Dadaşzadənin, H.Araslının, A.Qarayevin, Ş.Əzizbəyovun, Z.Xəlilovun, Ə.Bün-yadovun və b. böyük xidmətləri olmuşdur. Hazırda bu kitabxana şəbəkəsi özündə 4 milyona yaxın informasiya daşıyıcılarını cəmləşdirmiş AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası və elmi-tədqiqat müəssisələrində fəaliyyət göstərən 27 kitabxananı birləşdirir. Hər il bu kitabxanalardan 40 mindən artıq oxucuya 3,5- milyon nüsxə Azərbaycan, rus və xarici dillərdə nəşr edilmiş ədəbiyyat verilir.

Mərkəzi Elmi Kitabxananın elmi bibliografik əsərləri, informasiya nəşrləri və nəzəri-metodik vəsaitləri elmi işçilərə kitabxana xidmətinin təkmilləşdirilməsində faydalı rol oynamışlar.

AMEA kitabxana şəbəkəsinin ildən-ilə artan beynəlxalq əlaqələri alimlərimizin elmi-texniki nailiyyətlərlə tanış olmaqda və Azərbaycan elminin dünya miqyasında təbliğ edilməsi və yayılmasında mühüm vasitə olmuşdur.

Şübhəsiz ki, bu gün respublikamızın Akademiya sistemində aparılan elmi tədqiqatların kitabxana-informasiya təminatı əvvəllər həyata keçirilən iş üsullarından daha zəngin və daha geniş olmalıdır.

Hal-hazırda kitabxanalar dövrün tələblərinə uyğun tədqiqatların dinamik inkişafına xidmət edən, kitabxanaşünaslıq nəzəriyyəsinin nailiyyətlərinə əsaslanan, müasir dünya informasiya texnologiyası və informasiya məkanına inteqrasiya edilmiş sistemli fəaliyyət kimi təzahür edir.

Bu baxımdan müasir Azərbaycan kitabxanaşünaslığının ən mühüm problemlərindən biri ölkədə və o cümlədən, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında aparılan elmi tədqiqatların kitabxana - informasiya təminatı sisteminin müasir vəzifələrini müəyyənləşdirmək, bu sistemdə baş verən yeniləşməni düzgün istiqamət-ləndirməkdən ibarətdir.

AMEA-da aparılan elmi tədqiqatların, kitabxana-informasiya təminatının yeniləşməi konsepsiyasını yaratmaq üçün onun inkişaf mərhələləri və ön mərhələlərdə qazandığı tarixi təcrübənin öyrənilib ümumiləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Onu da qeyd etməliyik ki, bu vaxta qədər Azərbaycan kitabxanaşünaslığında AMEA kitabxana şəbəkəsinin inkişafının tarixi kompleks şəkildə tədqiq edilməsinə təşəbbüs göstərilməmiş, Azərbaycan elminin inkişafında müstəsna rol oynamış AMEA kitabxana şəbəkəsinin zəngin tarixi irsinə dair arxivlərdə saxlanılan bir çox sənədlər, məlumatlar və faktlar elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir. Bu zəngin irsin müəyyənləşdirilib təhlil edilməsi, AMEA kitabxana şəbəkəsinin tarixi təcrübəsinin öyrənilməsi, məhz onların fəaliyyətinin elmin müasir tələblərinə uyğun şəkildə yeniləşməsinin nəzəri bazasının yaradılması üçün əsas amil sayıla bilər.

Beləliklə, respublikamızın siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni-mənəvi siyasətində əsaslı dəyişikliklərin həyata keçirildiyi müasir şəraitdə xalqımızın mənəvi dirçəlişində və elmi-texniki tərəqqisində əhəmiyyətli rol oynamış Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsinin inkişaf tarixinin öyrənilməsi, bu problemin müasir kitabxanaşünaslıq elminin tələbləri səviyyəsində tədqiqi həm nəzəri, həm də ciddi təcrübə əhəmiyyət kəsb edir.

*Hər sözü bir ulduz, bir şəffafalmaz,
Mənalər dünyası qaranlıq deyil,
Bu böyük kitablar yaranır az-az,
Çünki ömürlükdür, bir anlıq deyil.
S.Vurğun*

I FƏSİL

AZƏRBAYCANIN İLK ELMİ-TƏDQIQAT MƏRKƏZLƏRİNDƏ KİTABXANALAR ŞƏBƏKƏSİNİN YARANMASI (1923 - 1945-Cİ İLLƏR)

Kitabxanalarımızın tarixi – xalqımızın ümumi tarixinin, elminin və mədəniyyətinin çox parlaq və mühüm səhifəsidir. Bu tarix xalqımızın mənəviyyəti və təfəkkürünün inkişafının bütün mərhələlərində müstəsna əhəmiyyət kəsb etmiş nəhəng bir qüvvənin nəticəsidir.

Cəmiyyətin bütün mədəni-mənəvi sərvətlərinin toplanıb mühafizə edilməsində, nəsillərdən-nəsillərə çatdırılmasında əvəzsiz xidmətləri olan kitabxanaların təşəkkülü bəşər tarixinin çox qədim dövrlərinə gedib çıxır.

Qədim Asiya, Misir, Yunanıstan və Romada olduğu kimi, Azərbaycanda da ilk kitabxanaların meydana gəlməsində insan əməyinin məhsulu olan kitabların rolu əvəzsizdir. Kitab zəngin, mürəkkəb və maraqlı tarixi yol keçmişdir. Onun təşəkkül tapıb formalaşmasında bir sıra amillər mühüm rol oynamışdır. Bu amillər sırasında yazı, əlifba və yazı materiallarını göstərmək olar.

“Qədim Atropatendə və Albaniyada yazının meydana gəlməsi, orijinal əsərlərin yaradılmasına təşəbbüs göstərilməsi, məktəblər açılması, kitabların çoxalması, heç şübhəsiz ki, kitabxanalarının yaranmasına gətirib çıxarmışdı” [20,s.9].

Elmin sosial bir institut kimi formalaşması XVII- XVIII əsrin əvvəllərində baş vermişdir. Həmin dövrdə Avropada ilk

elmi cəmiyyətlər və akademiya yarannmış, elmi jurnalların nəşri başlanmışdır.

IX-X əsrlərdə Azərbaycanın Bərdə, Bakı, Gəncə, Şamaxı, Şəbran, Beyləqan, Naxçıvan, Təbriz, Ərdəbil, Maraga və Urmiya kimi inkişaf etmiş şəhərlərində mədrəsə və məscid kitabxanaların olması və bu kitabxanalarda zəngin əlyazma kitablarının toplanması haqqında xeyli tarixi faktlar mövcuddur [12, s.150-151].

IX-XII əsrlərdə xalqımızın yetişdirdiyi möhtəşəm dühalar - Pir Hüseyn Şirvani, Qətran Təbrizi, Əbul Ula Gəncəvi, Nizami Gəncəvi, Məhsəti Gəncəvi, Fələki Şirvani, Əfzələddin Xaqani, Mücirəddin Beyləqani və başqa mütəfəkkirlər yalnız zəngin kitab və kitabxana mühitində yaşayıb yarada bilərdilər. Heç də *təsədüfi* deyil ki, bir çox mütəfəkkirlərin, o cümlədən, Əfzələddin Xaqani və Nizami Gəncəvinin əsərlərində o dövrün kitabxanaları haqqında məlumatlar vardır.

XIII əsrdə yaşayıb yaratmış, ensiklopedik zəkaya malik olan alim-mütəfəkkir Nəsirəddin Tusinin məşhur Marağa Rəsədxanasında zəngin elmi kitabxananın olması haqqında çoxlu tarixi faktlar mövcuddur. İlk mənbələrdə kitabxanada 400 min nüsxə kitab saxlanıldığı göstərilir. “Bu kitabxanada Bağdaddan, Şamdan, Əlcəzairdən, Mosuldan, Xorasandan gətirilmiş kitablar saxlanılırdı” [42, s.186].

Professor Abuzər Xələfovun qeyd etdiyi kimi, “kitabxananın fondu elmi xarakter daşımış, rəsədxana alimlərinin elmi sorğularını ödəmək üçün burada ciddi elmi əsərlər, xüsusilə tibb elmlərinə aid əsərlər toplanmışdı... Marağa Rəsədxanasının kitabxanası Azərbaycanda tarixi dəqiq məlum olan elmi kitabxanadır” [20, s.22-23].

Orta əsrlər Azərbaycan tarixinin tanınmış tədqiqatçıları S.Onullahi və Ə.Əlizadə XIII-XVI əsrlərdə Azərbaycanın elm, təhsil və mədəniyyət mərkəzi olan Təbrizdə və onun ətrafında bir sıra dövlət, mədrəsə və məscid kitabxanalarının olmasını tarixi sənədlər əsasında sübut edirlər. Bu kitabxanaların

yaradılmasında Qazan xan və onun vəziri görkəmli tarixçi Rəşidəddin Fəzlullahın xidmətlərini xüsusilə qeyd edirlər [39, s.54-55; 45, s.190].

Ə.Əlizadənin qeyd etdiyi kimi, Rəşidəddin Fəzlullah (1248-1318) tərəfindən Təbrizin yaxınlığındakı Rəbi Rəşidi şəhərciyində yaradılmış iri elmi kitabxana İran, Turan, Misir, Roma, Hindistan və s. ölkələrdən gətirilmiş 60 min nüsxə əlyazmasına malik kitablardan ibarət olmuşdur.

XVI əsrin əvvəllərində Səfəvilər dövlətinin təşkili, bu dövlətin başında duran görkəmli dövlət xadimi, alim, şair və maarifçi Şah İsmayıl Xətəinin fəaliyyəti Azərbaycanda kitab və kitabxana işinin inkişafına böyük təsir göstərmişdir.

Görkəmli şərqşünas-ədəbiyyatşünas alim H.Araslı yazır ki, “Şah İsmayıl Xətəi qədim Azərbaycan Ağqoyunlu sarayının bütün mədəni irslərinə sahib olub, Təbrizdə öz sarayında və Ərdəbildə Şeyx Səfi məqbərəsində böyük kitabxanalar təşkil etməyə müvəffəq olmuşdu” [1, s.83].

Şərqin məşhur alim və sairələrinin əsərlərindən ibarət olan bu kitabxanaları mübaliğəsiz olaraq öz dövrünün elmi kitabxanaları adlandırmaq olar.

Şah İsmayıl Xətəinin yaratdığı kitabxanalar içərisində özünün nadir kitab zənginliyi ilə seçilən və bütün Şərq aləmində dövrünün ən böyük elmi kitabxanalarından biri Ərdəbildəki məşhur Şeyx Səfi Məqbərəsinin kitabxanası sayılırdı.

Tarixi mənbələrdən məlum olduğu kimi, Şah İsmayıldan başlamış bütün Səfəvi hökmdarları nadir kitabları Şeyx Səfi Məqbərəsi kitabxanasına hədiyyə etmək bir ənənə olmuşdu [38, №2, s.41]. Sonralar 300 il ərzində fəaliyyət göstərmiş bu kitabxana haqqında Qərb və Şərq ölkələrinin alimləri və səyyahları öz əsərlərində onun zənginliyi haqqında məlumat vermişlər [62, s.155].

XIX əsrin 20-ci illərində Rusiya-İran hərbi əməliyyatları nəticəsində 1828-ci ildə Ərdəbilə daxil olmuş rus qoşun dəstəsi həmin kitabxanayı ələ keçirərək oradakı kitabları hərbi qənimət

kimi götürmüş, onları A. Qriboyedovun iştirakı ilə Tbilisiyə, oradan isə Peterburqa göndərmişlər.

“Şeyx Səfi məqbərəsinin Tbilisiyə gətirilmiş kitablarının siyahısı tərtib edildikdən sonra Peterburq İmperatoru Kitabxanasına, indiki Saltıkov-Şedrin adına Ümumi Kitabxanaya verilmişdir. Bu kitabların bir coxu indi də orada saxlanılmaqdadır” [20, s.45].

XIX əsrin 90-ci illərindən başlayaraq Bakıda neft sənayesinin yaranması və kapitalizmin inkişafı bir sıra elmi-texniki kitabların meydana gəlməsinə səbəb oldu. Bunlar əsasən Bakıda fəaliyyət göstərən “Nobel Qardaşları Şirkəti”nin, “Rusiya İmperator Texniki Cəmiyyəti”nin və “Neft Sənayeçiləri Qurultayı” adlı cəmiyyətlərin təşəbbüsləri nəticəsində əsasən neftçixarma müəssisələrində yaranan kiçik həcmli kitabxanalar olmuşlar.

XX əsrdə Azərbaycanda müasir mənada dövlət elmi kitabxanasının meydana gəlməsi ilk dəfə 1919-cu ildə Azərbaycan Demokratik Respublikasının hökuməti tərəfindən Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması ilə əlaqədar olmuşdur.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan Demokratik Respublikasının ilk günlərindən başlayaraq həyata keçirdiyi mədəni-maarif tədbirləri kitabxana işinin inkişafı üçün zəmin yaratmışdı. 1918-1920-ci illərdə ADR-in kitabxana quruculuğu sahəsindəki fəaliyyətinin ana xətti yeni təşkil edilən və əvvəldən mövcud olan təhsil ocaqlarında elmi-tədris kitabxanalarının yaradılmasından ibarət idi. Təkcə 1919-cu ildə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasının fondunun təşkilinə respublika hökuməti 120 min manat vəsait ayırmışdı [40, №1, 1997]. Artıq 1920-ci ildə universitet kitabxanasının fondunda 6 mindən artıq kitab, 130 adda qəzet və jurnal vardı. Tədris kitabxana respublikamızın digər təhsil ocaqlarının kitabxanaları üçün elmi-metodik mərkəz rolunu oynamağa başladı.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda qədim dövrlərdən başlayaraq zəngin kitabçılıq və kitabxana işi ənənələrinə

baxmayaraq, ölkədə elmi kitabxanaların dövlət səviyyəsində bir şəbəkə kimi yaranması və təşəkkülü XX əsrin 1920-1940-cı illərinə təsadüf edir. Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Azərbaycanda elmi-tədqiqat müəssisələrinin təşkilinə və inkişafına diqqət yetirilməyə başlandı. Azərbaycan Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanasının yaranması da məhz, elmi fikrin inkişafında mühüm mərkəz olan elmi-tədqiqat idarələrinin meydana gəlməsi və inkişafı dövrünə təsadüf edir. Belə elmi tədqiqat idarələrindən birincisi “Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti” olmuşdur.

1923-cü ildə görkəmli dövlət xadimi, istedadlı yazıçı dramaturq və publisist Nəriman Nərimanovun (1870-1925) təşəbbüsü ilə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının ilk özəyi - “Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti”(ATTC) yaradıldı [40, s.4]. Xalq Maarif Komissarlığının Kollegiyasına edilən müraciətə əsasən[4,s.101], Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin nizamnaməsi 1923-cü ilin mayın 5-də təsdiq edildi, lakin işıq üzü görmədi. Tezliklə onun təşəbbüskarı Doktor Urusov bu işdən uzaqlaşdırıldı və cəmiyyət öz fəaliyyətini müvəqqəti olaraq dayandırdı [4, s.102].

1923-cü ilin noyabrın 2-də Maarif Evində “Kommunist” qəzetinin redaktoru Həbib Cəbiyevin təşəbbüsü və 46 nəfər görkəmli alim və mütəxəssisin iştirakı ilə Cəmiyyətin ilk iclası keçirildi [4, sax.vah.38, s.101]. Təşkilati iclasa sədr Səmədağa Ağamalı oğlu seçildi [12, s.464]. Respublika Xalq Komissarları Sovetinin sədri Q.Musabəyov, Xalq Torpaq Komissarı D.Bünyadzadə, Leningrad Universitetinin professoru V.V.Bartold, Milli Mədəniyyət akademiyasının akademiki N.Y.Marr, keçmiş SSRİ Elmlər Akademiyasının elmi katibi, akademik S.F.Oldenburq, Leningrad Universitetinin professoru İ.İ.Meşaninov Cəmiyyətin Fəxri üzvü seçildilər. Bununla əlaqədar olaraq Rusiya Elmlər Akademiyasının Ölkəşünaslıq Bürosunun Petroqrada bölməsi 1923-cü ildə “Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti”nə

təbrik məktubu göndərmişdi. Məktubda deyilir: “Sizin göndərdiyiniz Nizamnamənin surətini böyük hörmət və razılıq hissilə aldım. Rusiyanın Elmlər Akademiyasının nəzdindəki Mərkəzi Ölkəşünaslıq Bürosu yeni təşkil edilmiş cəmiyyəti təbrik edir və ona öz ölkəsinin öyrənilməsi işində müvəffəqiyyətlər arzulayır və Mərkəzi Ölkəşünaslıq Bürosu onlara lazımi köməkliklərini heç vaxt əsirgəməyəcəkdir [4, s. 4].

“Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbə Cəmiyyəti” respublikanın tarixini, arxeologiyasını, etnoqrafiyasını və təbii sərvətlərini öyrənmək, həmçinin ölkə haqqında biliklərin yayılması istiqamətində böyük rol oynamaqla yanaşı, lazımi ədəbiyyatların toplanması ilə də məşğul olurdu. Bütün əsərlər, habelə Cəmiyyət üzvlərinin məruzə və işləri şüranın elmi katibləri vasitəsilə Cəmiyyətə daxil olur, onların məsuliyyəti altında saxlanılırdı. Elmi katiblər daim yeni ədəbiyyatın Cəmiyyətə daxil olmasına nəzarət edir, bu da gələcəkdə Cəmiyyət kitabxanasının fondunun formalaşmasına zəmin yaradırdı.

Artıq 1923-cü ildə Cəmiyyət 3 seksiyaya bölünmüşdü: tarixi-etnoqrafik, iqtisadi, təbii-elmi. Daha sonra isə məktəblərə kömək və Azərbaycan haqqında biliklərin yayılması bürosu yarandı [4, s.102].

1923-cü ilin dekabr ayının 14-də “Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbə Cəmiyyəti”nin illik ümumi iclası keçirilmiş, onun Elmi Şurası və 9 nəfərdən ibarət tərkibi seçilmişdir. İclasa sədr V.N.Smirnov-Loginov, müavin Ə.Haqqverdiyev, elmi katib A.R.Zifeldt, M. H. Baharlı, İ.F.Blinov və hesabdar V.V.Smirnov, daha 3 nəfər üzv (H.Cəbiyev, D.N.Qolovnin, V.A.Ryumin) seçildilər. Daha sonra seksiyadan Şüranın tərkibinə professor N.İ.Aşmarin, V.F.Trofimov və A.V.Baqri daxil oldular.

1923-cü ildə Azərbaycan Maarif Komissarlığı yanında təşkil edilən və alimlərin işinə rəhbərlik edən bu Elmi Şura sonralar 1926-cı ildə Dövlət Elmi Şurasına çevrildi [4, s.102].

Bu dövrdə Azərbaycan haqqında müxtəlif mənşəli materiallara böyük ehtiyac hiss olunurdu. Buna görə də Cəmiyyət təşkil edildikdən sonra tezliklə onun növbəti iclasının (1924-cü il noyabrın 5-də) qərarı ilə professor A.V.Baqriyə hazırlanmaqda olan Azərbaycan haqqında göstəriciyə aid çap materiallarının toplanması və Azərbaycan haqqında müxtəlif biblioqrafik arayışların verilməsi üçün Cəmiyyətin nəzdində Biblioqrafik Büronun təşkil edilməsi təklif olundu [90,s.110]. Tezliklə professor A.V.Baqri başda olmaqla cəmiyyətin tərkibində Biblioqrafik Büro yarandı.

1924-cü ilin payızında Biblioqrafik Büro Maarif Evi ilə birgə iş aparırdı. Büro Cəmiyyətin nəzdində elmin kütləviləşdirilməsi və məktəbə kömək üzrə mühazirə və məruzələrlə müşayiət olunan kütləvi ekskursiyalar təşkil edir, ölkəşünaslıq dərnəkləri və s. yaradırdı. Öz işində bütün əsas diqqətini Moskva və Leninqraddan kitab əldə edilməsinə yönəltdi.

İlk növbədə oxuculara biblioqrafik arayışların verilməsini asanlaşdırmaq məqsədilə Azərbaycan haqqında heç olmazsa mövcud olan materialların biblioqrafik göstəricisinin tərtib edilməsi qərara alındı. Biblioqrafik Büro Azərbaycan haqqında materialların toplanması sahəsində kifayət qədər gərgin iş apararaq qısa müddətdə “Материалы для библиографии Азербайджана” adlı göstəricinin birinci buraxılışını nəşr etdi [46,bur.1, s.86].

Daha sonra 1924-cü ilin sonunda və 1925-ci ildə daha iki buraxılış, 1926-cı ildə isə bu üç buraxılış üçün nəzərdə tutulan mövzu göstəricisi nəşr edildi[46,bur.2, s.74; bur.3, 91s.].

Bu biblioqrafik göstəricilər ilk dəfə olaraq Azərbaycanın tarixinə, iqtisadiyyatına və mədəniyyətinə dair külli miqdarda müxtəlif elmi mənbələri aşkara çıxarırdı. Biblioqrafik göstəricilərdə müəyyənləşdirilmiş və təsvir olunmuş materialların ümumi sayı 5 mindən yuxarı idi. Burada əhatə olunmuş kitablar və dövrü nəşrlər xronoloji baxımdan 100 illik

dövrün (1825-1925) mətbuat materiallarını əhatə edir. Öz coğrafi əhatəliyinə görə biblioqrafik göstəricilərdə Bakı, Moskva, Peterburq, Tiflis, Yerevan, Qazan, Orenburq, Həştərxan və digər ərazilərdə, o cümlədən bəzi xarici ölkələrdə nəşr olunmuş Azərbaycan haqqında materiallar toplanmışdı.

Şübhəsiz bu elmi-biblioqrafik məlumat vəsaitləri hal-hazırda öz əhəmiyyətini itirməmiş və elmi kitabxanalarımızın biblioqrafik fəaliyyətində olduqca əhəmiyyətlidir.

Ə.Haqverdiyev 1924-cü ildə keçmiş SSRİ Elmlər Akademiyasının Ölkəşünaslıq Bürosunun müxbir üzvü seçilmiş və həmin ildən “Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti”nə rəhbərlik etmişdir. Cəmiyyət öz qüvvələri hesabına tədqiqatlar aparır, monoqrafik əsərlər çap edirdi [4, s.102].

“Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti”nin 1924-cü ilin dekabrında müxtəlif şəhərlərdə - Nuxada, Şamaxıda, Zaqatalada, Gəncədə, Lənkəranda, Naxçıvanda, Ordubadda, Salyanda, Xankəndində, Qarabağda qəza bölmələri yarandı [4,s.105]. Bu cəmiyyətin nəinki Azərbaycanda, hətta Sankt – Peterburqda da xüsusi şöbələri açılmışdır. Cəmiyyətin məqsədi iqtisadi, ictimai-tarixi və təbiyyət məsələlərinin tədqiqi yolu ilə Azərbaycanı planlı surətdə öyrənmək idi. Cəmiyyətin fəaliyyətində diyarşünaslıq məsələsi xüsusi yer tuturdu.

1924-cü ilin sentyabrın 21-24-də Bakıda “Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti”nin təşəbbüsü ilə I Ümumazərbaycan diyarşünaslıq üzrə qurultayı keçirildi [4,F.1,s.4,i.17,v.24]. Qurultayda cəmi 384 nəfər, o cümlədən 290 nəfər isə məşvərətçi səsə iştirak edirdi. Qurultayda “Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti”nin bütün qəza və bölmələrindən nümayəndələr var idi. Bu qurultaya Şimali Qafqaz Diyarşünaslıq təşkilatından N.Nərimanov nümayəndə seçilmişdi. Müxtəlif mövzuda maraqlı məruzələr dinlənildi. İlk dəfə olaraq Ümumittifaq Türkoloji qurultayın çağırılması haqqında məsələ qaldırıldı.

Bir müddət Cəmiyyətin işi tənəzzül etməyə başladı. Müstəsna olaraq Cəmiyyətin vəsaiti ilk vaxtlar üzvlük haqlarından ibarət idi. 1925-ci ilin mayın 29-da keçirilmiş ümumi iclasdan sonra isə onun işi demək olar ki, tamamilə dayandı, pulsuz, borc vəziyyətində qaldı [4, s.105].

1925-ci ilin iyulun sonunda Cəmiyyətin həyatında əsaslı dərəcədə dönüş yarandı [4, s.9]. Qarşılarında duran vəzifələrin xalq maarifi üçün əhəmiyyət daşdığına nəzərə alaraq Cəmiyyət hökumətdən lazımı pul və digər vəsaitlərlə təmin etməyi xahiş etdi və artıq bu hökumətdən alınan maliyyə yardımından, mühazirələrə görə toplanan və kitab satışından əldə edilən vəsaitlərdən və s. ibarət idi. Onun tərkibində olan Türkoloji, Sosial-iqtisadi və Tarixi-etnoqrafik bölmələr, Antrometrik, Biblioqrafik, Məktəblərə kömək və Azərbaycan haqqında biliklərin yayılması Bürosunun fəaliyyəti xeyli canlanmağa başladı. Cəmiyyət Azərbaycanın elmi və mədəni həyatının öyrənilməsini təşkil etmək, güclü informasiya bazası yaratmaq üçün geniş hazırlıq işləri aparırdı.

Əldə olan arxiv sənədlərindən məlum olur ki, 1925-ci ilin avqust ayının 9-da biblioqrafiya işini genişləndirilmək və bu işlə məşğul olan şöbənin təşkilinin zəruriliyi məsələsi ilə əlaqədar olaraq idarələrarası müşavirə keçirilmişdir. Bu müşavirəyə sədrlik edən Ç.İldırım öz çıxışında göstərdi: “Respublikada müxtəlif müəssisə, təsərrüfat orqanlarının fəaliyyətinin genişlənərək daha yeni sahələri əhatə etdiyi və inkişafının nəhəng addımlarla sürətləndiyi bir vaxtda elmdə və həyatda baş verən bütün dəyişikliklərdən vaxtında xəbərdar olmaqdan ötrü ölkəmizin həyatını izləyən, onu işıqlandıra bilən, bizə bu bərdə elmi, təcrübi arayış verə bilən idarə yoxdur. Lakin belə bir idarənin olması çox vacibdir. Belə idarəni isə böyük elmi aparatı olan təşkilat yarada bilər” [4, s.111].

Beləliklə, yaranmış zərurətlə əlaqədar olaraq Cəmiyyətin nəzdində Elmi-biblioqrafiya şöbəsi yaradılması qərara alındı. Artıq şöbəyə kömək üçün maraqlı çap materialları, müxtəlif

məruzə, yoxlama, hesabatlar və sair əsərlərin surətləri göndərilməyə başladı. Elmi bibliografiya şöbəsi vasitəsilə Moskva və Leninqradın elmi idarələrindən Azərbaycana dair xeyli qiymətli ədəbiyyat, həmçinin Qafqazşünas-alim L.Q.Lopatinskinin şəxsi kitab kolleksiyası əldə edildi [76]. Şöbənin vəzifəsi Azərbaycan haqqında adi coğrafi arayışlardan başlayaraq elmi-nəzəri məlumatlara qədər bütün ehtiyacı olanların tələbatlarını ödəmək idi.

Bu dövrdə bibliografiya işinin inkişafına xüsusi diqqət yetirilirdi. Belə ki, Elmi-bibliografiya şöbəsinin yaranması bu işin gücləndirilməsinə şərait yaradırdı. 1925-ci ildə “Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyəti”nin kitabxanası ilə Biblioqrafik Büronun işində təkrarçılıq yarandığı üçün Biblioqrafik Büro öz işini dayandıрмаğa məcbur oldu [11, s.7]. İşdə paralelizmin aradan qaldırılması, Cəmiyyətin kitabxanasında olan materialların vaxtında bibliografiyalaşdırılması üçün 1925-ci ilin avqustunda Cəmiyyət kitabxanası ilə Biblioqrafik Büro birləşdirilərək Kitabxana-Biblioografiya Bürosuna çevrildi [59, s. 105].

Artıq bütün kitabları bir yerdə cəmləşdirmək, vahid kitabxana yaratmaq zərurəti hiss olunurdu. 1925-ci ilin sonlarında Cəmiyyətin iclaslarının birində kitabxananın yaradılması haqqında məsələ qaldırıldı və qərar qəbul edildi. Bu qərardan sonra Mərkəzi Kitabxana rəsmi fəaliyyətə başladı və ilk rəhbər Hənəfi Zeynəllı başçılıq edirdi. Kitabxananın fondunda ilk vaxtlar 432 nüsxə ədəbiyyat var idi [91, s.61]. Kitabxanada fondun ədəbiyyatla təmin edilməsi işi davam etdirilir, kataloqların və biblioqrafik kartotekaların əsası qoyulur, inventarlaşıdırma işi həyata keçirilirdi. Məhz bu dövrdən kitabxanada Azərbaycana aid olan materialların intensiv təsvir edilməsi prosesi başlandı. Kitabxanada oxucu sifarişlərinə əsasən o dövr üçün aktual olan, elmi-tədqiqat işlərinə uyğun ölkəşünaslıq xarakteri daşıyan ədəbiyyat-

şünaslıq, dilçilik, tarix, etnoqrafiya, iqtisadiyyata dair yazılı biblioqrafik arayışlar tərtib edilirdi.

Bu dövrdə fəaliyyət göstərən Kitabxana-Biblioqrafiya Bürosu “Azərbaycanı öyrənmə yolu”nun səhifələrində Azərbaycan dilində bir sıra materiallar: A.V.Baqri “Qafqaz qadınlarının yaşayış məsələsi ətrafında”, A.R.Zifeldt “Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin elmi işləri”, Q. Sadiqi “Kitabiyyat”, “Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin nəşr kitabları” və s. dərc etdi.

Cəmiyyət öz fəaliyyətini daha da genişləndirmək məqsədilə Azərbaycanın hazırkı həyatını və keçmişini hərtərəfli öyrənmək və tədqiq etmək üçün müxtəlif ezamiyyətlər, arxeoloji qazıntılar, elmi ekspedisiyalar təşkil edir, tərcümə sahəsində fəaliyyətini genişləndirir, elmi əsərlər nəşr etdirirdi. 1923-1925-ci illərdə artıq “Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti” tərəfindən 35 adda əsər və tərcümələr çap olunmuşdu [4,s.39]. Bunlardan A. Bakıxanovun “Gülüstani-İrəm”, B.V. Millerin “Talışa səfər haqqında təqribi hesabat”, Abdul Lətif Əfəndinin “Şəki xanlarının tarixi”, Y.A.Paxomovun “Azərbaycanın pul dəfinəsi”, V.M. Sisoyevin “XVII əsrdə Azərbaycanın türk əhalisi”, A.N Samoyloviçin “Qafqaz və türk dünyası”, V.A.Qordlevskinin “Osman ədəbiyyatının keçid dövrü”, V.N.Smironov-Loginovun “Dağlıq Qarabağın Cənub-Şərq hissəsinin torpaqları”, Y.A.Paxomovun “Əlifba sərgisi üzrə bələdçi”, A.A.Mixeyevin “Azərbaycanın florası”, N.N.Avdeyevin “Muğan və Salyan çölü”, B.Çobanzadənin “Türk-tatar dialektologiyası” və s. göstərmək olar. Bu kitabların hamısı Cəmiyyətin kitabxanasının fonduna daxil edilmişdi.

Artıq 1925-ci ilin sonunda Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin kitabxanasının fondunda Azərbaycana və eyni zamanda qonşu ölkələrə aid 20 mindən çox [4, s.74] sənəd-informasiya resursu toplanmışdı. Həmin ildən Cəmiyyət elmi məcmuə- “Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin

Xəbərləri”ni də nəşr etməyə başladı. Xatırladaq ki, qısa müddət ərzində Azərbaycanşünaslıq, Qafqazşünaslıq sahəsində ATTC çox uğurlar qazanmışdı. Onun böyük ictimai əhəmiyyətə malik olması ilə əlaqədar olaraq 1925-ci ildə Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sərəncamına verildi. Bu zaman Cəmiyyətin 1000-dən çox üzvi var idi [12, s.464].

Cəmiyyəti artıq tanıyan və onun kitabxanası ilə kitab mübadiləsi etmək istəyən şəhər və vilayətlərin sayı get-gedə artırdı. Bu say artdıqca kitabxananın fondu da artırdı. Məsələn, Kuban-Çernomorsk Vilayətinin Elmi-Tədqiqat İnstitutu Cəmiyyətə öz işçilərlə mübadilə etmək və əvəzində onlara özlərində olan çap əsərlərini göndərmək istəyini bildirmişdi. Belə təşəbbüs Ümumrusiya Elmi Şərqşünaslıq Assosiasiyası tərəfindən də irəli sürülmüş, “Экономический вестник” jurnalının redaksiyası isə çatışmayan kitab komplektlərini kitabxanaya göndərməyə başlamışdı.

Mərkəzi Kitabxananın yaranması Azərbaycanın öyrənilməsinə dair aparılan elmi-tədqiqat işləri üçün lazımı ədəbiyyatın toplanmasına və kitabxana-bibliografiya xidmətinin müxtəlif forma və metodlarının tətbiqinə başlamağa imkan verdi. Kitabxana ilk növbədə Azərbaycan haqqında materialların toplanması üzrə səmərəli işlər görməyə başladı və bu məqsədlə ilk növbədə öz fondunu Moskva və Leninqrad kitabxanalarından aldığı qiymətli elmi ədəbiyyatla zənginləşdirirdi. Kitabxana fəaliyyətinin genişlənməsilə əlaqədar olaraq 1926-cı ildə burada oxu zalı və elmi-metodik kabinə təşkil olundu [4, s.3]. Bu kabinə yeni kitabların icmalını təşkil edir, müxtəlif mövzularda məruzələr və söhbətlər keçirirdi.

Bu dövrdə kitabxananın fəaliyyəti bir qədər qapalı xarakter daşıyır, ancaq Cəmiyyətin nəzdində çalışan işçilərə xidmət edirdi. Kitabxanadan istifadə edərək oxucular müxtəlif məruzələr edir, Azərbaycanşünaslıq üzrə dərslük və dərs vəsaitlərinin tərtibində və s. iştirak edirdilər. 1928-ci ilin oktyabr ayının 1-də Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbü

Cəmiyyətinin Rəyasət Heyətinin iclasında qoyulan məsələlərdən biri kitabxana əmlakının qiymətləndirilməsi və onun inventarlaşdırılması olmuşdu [4,s.3]. İclasın sədri H. Sultanov öz məruzəsində bu barədə çıxış etmişdi. İclasda qərara alınmışdı ki, 3 nəfər-A.Şahbazov, F.Şabanov,S. Berseliusdan ibarət xüsusi komissiya yaradılsın. Bu komissiyaya iki ay müddətində kitabxana əmlakının qiymətləndirilməsi və inventarlaşdırılması işini başa çatdırmaq tapşırıldı. Kitabxananı müdir kimi idarə etmək F. Şabanova həvalə olundu.

İclasda həmçinin kitabxanaçı Y. Yəhyayevə alınan bütün jurnal və qəzetlərin qeydiyyatının aparılması haqqında xüsusi göstəriş verildi. Daxil olan kitabların və dövrü mətbuatın abunəsini səmərəli təşkil etmək məqsədilə bu işə başqa mütəxəssisləri də cəlb etmək məqsədilə kitabxana komissiyası yaradıldı. Komissiyanın sədri H. Sultanov, onun üzvləri Q.S.Qubaydulin, A.R. Zifeldt və başqaları seçildilər. 1933-cü ildən komissiyaya SSRİ EA müxbir üzvü K.A.Krasuski başçılıq edirdi.

Respublikamızda 1920-1928-ci illər ərzində demək olar ki, əsl elmi-tədqiqat idarələri, xüsusilə təbiət və texnika sahəsində yox idi, elmi fəaliyyətlə isə çox az kadr məşğul olurdu. İqtisadi çətinliklər şəraitində elmi-tədqiqat işlərinə lazımı vəsait ayırmağa imkan olmadığı üçün sənaye, kənd təsərrüfatı və mədəniyyətin sürətli inkişafı Azərbaycanda ixtisaslaşmış, mükəmməl elmi müəssisələrin yaradılmasını, bu istiqamətdə aparılan elmi tədqiqatların xeyli genişlənməsini, azərbaycanlı kadrların hazırlanmasını tələb edirdi.

1929-cu ildə Azərbaycanı Tədqiq və Təttəbbö Cəmiyyəti zəminində Respublika Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi yanında belə bir idarə-Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutu yaradıldı. Bu institut tezliklə respublikamızda elmi fikrin və elmi kadrların hazırlanması mərkəzinə çevrildi. 1930-cu illərdə artıq 60 nəfər elmi işçidən 22-si azərbaycanlı idi [3,s.3]. Yeni təşkil

edilmiş institut Azərbaycanı və şərq ölkələrini öyrənməklə yanaşı - tarix, etnoqrafiya, incəsənət, ədəbiyyat, dil, hüquq və dövlət quruculuğu məsələlərinin hərtərəfli tədqiqi, elmi tədqiqatların nəticələrinin xalq təsərrüfatına tətbiqi, ali məktəblərdə, texnikumlarda, Azərbaycanın elmi-tədqiqat idarələrində işləmək üçün müvafiq elmi mütəxəssislər hazırlanması ilə məşğul olurdu.

Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunda təbiət elmləri, ekologiya, tarix, etnoqrafiya, dil, ədəbiyyat və incəsənət, fəlsəfə, hüquq və sovet quruculuğu bölmələri yaradıldı. Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutu yanında Azərbaycanı Öyrənən Cəmiyyət də fəaliyyət göstərirdi ki, bunun vasitəsilə institut ölkəşünaslıq və elmi-kütləvi işləri həyata keçirirdi. ADETİ-nin fəaliyyətində elmi-tədqiqat işlərinin əlaqələndirilməsi, ali və orta ixtisas məktəbləri üçün elmi kadrlar hazırlanması məsələsi mühüm yer tuturdu.

Respublikamızda elmin hərtərəfli inkişafı, elmi-texniki və tədqiqat müəssisələrinin yaranması və genişlənməsi elmi kitabxana şəbəkəsinin yaranmasına və möhkəmləndirilməsinə imkan yaratmışdı. Artıq elmi kitabxanalar elmi-tədqiqat işlərinin tələblərinə cavab verə bilən kitabxana xidmətinin təşkili sahəsində əhəmiyyətli təcrübə qazanmışdı. Respublikamızda elmi kitabxanalar öz işində ÜİK(b)P MK-nın 1929-cu il 30 oktyabr tarixli “Kitabxana işini yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” qərarını rəhbər tuturdu [22,s.41]. Kitabxana işinin gələcək perspektivlərini müəyyənləşdirən bu qərar respublikamızda kitabxanaşünaslığın təcrübəsində və nəzəriyyəsində yeni mərhələnin başlanğıcı oldu. Qərarla kitabxana şəbəkəsinin genişləndirilməsi, kitabxana işinə ayrılan vəsaitin artırılması və onun maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi təklif edilirdi.

Bu dövrdə elmi kitabxananın işinə dövlət nəzarəti AXMK tərəfindən həyata keçirilirdi. Metodik kömək, rəhbərlik işi Azərbaycan Dövlət Ümumi Kitabxanasına tapşırılmışdı.

Universal elmi kitabxana olmaq etibarilə Dövlət Ümumi Kitabxanası respublikada elmi fikrin inkişafında müstəsna rol oynamış, oxuculara kitabxana xidmətinin təşkili sahəsində xüsusi fəaliyyət göstərmişdi. O, həmçinin respublikada kitabxana işinin inkişafında, metodik rəhbərliyin təşkilində, kadrların ixtisasının artırılmasında da mühüm işlər görmüşdü.

1932-ci ilin axırlarında Azərbaycanda 30 elmi müəssisə və 10-dan çox ali məktəb fəaliyyət göstərirdi. Lakin nə Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutu, nə də sahə institutları elmin qarşısında duran vəzifələri kifayət qədər yerinə yetirə bilmirdi [22, s.41].

Azərbaycan hökumətinin təşəbbüsü və SSRİ EA-nın köməkliyi sayəsində 1932-ci il dekabrın 8-də Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin qərarı ilə Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutu əsasında SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya filialının Azərbaycan bölməsi yaradıldı [3, s.3]. Burada ilk elmi özəklər və idarələr - Fizika, Kimya, Tətbiqi Riyaziyyat, Energetika, Geologiya, Torpaqşünaslıq, Zoologiya, Nəbatat, Dil-Ədəbiyyat bölmələri, habelə Biblioqrafiya və Ekspedisiya Komissiyaları, Elm Üzrə Məsləhət və Təbliğat Komissiyası fəaliyyət göstərirdi. SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya Filialının Azərbaycan bölməsinə rəhbərlik etmək görkəmli geoloq, akademik F.Y.Levinson-Lessinqə tapşırıldı.

Akademiklərdən İ.M.Qubkin, İ.İ. Meşaninov, N.Y.Marr, S.S.Namyotkin, A.A. Qrossheyms, SSRİ Elmlər Akademiyasının müxbir üzvlərindən M.A.Kapelyuşnikov, K. A.Krasuski və sonralar Azərbaycan SSRİ Elmlər Akademiyasının akademikləri olan professor İ.Q.Yesman, M.B.Abramoviç, A. N.Derjavin Elmlər Akademiyasının Zaqafqaziya Filialı Azərbaycan şöbəsinin fəaliyyətində bilavasitə iştirak edirdilər. Buraya işləmək üçün yeni işçi qüvvələr cəlb olunurdu. Professorlardan A.Vəzirzadə, B. Çobanzadə, İ.Rzadə, V.Xulflu və başqaları böyük elmi-təşkilati iş aparırdılar.

Azərbaycanın görkəmli elm xadimlərindən Ruhulla Axundovun fəaliyyəti xüsusilə qeyd edilməlidir.

Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunun SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya Filialının Azərbaycan bölməsinə çevrilməsi respublikada elmin inkişafı tarixində mühüm hadisə idi. Bu dövrdə Mərkəzi Kitabxana öz fəaliyyəti ilə Azərbaycanda mühüm elm sahələrinin yaranmasına və inkişafına səmərəli kömək etdi.

Bununla əlaqədar olaraq kitabxana işində də ciddi dəyişikliklər baş verdi. Həmin vaxt Akademiyanın Azərbaycan bölməsində müstəqil Elmi Kitabxana təşkil etmək zərurəti yarandı. Belə ki, bu kitabxana Azərbaycan bölməsinin elmi potensialının lazımi ədəbiyyata olan ehtiyaclarını ödəmək iqtidarında olmalı idi. Çünki həmin dövrdə kitabxana öz hazırkı vəziyyətində oxucuların sorğularını ödəyə bilmirdi. Kitabxana demək olar ki, dağınıq kitab yığımindan ibarət idi. Burada günün tələbləri səviyyəsində lazım olan Elmi Kitabxana yaratmaq üçün bir çox işlərə yenidən başlamaq lazım idi.

SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya filialının Azərbaycan bölməsi Rəyasət Heyətinin 1933-cü il 28 dekabr tarixli iclasında kitabxana işi, onun komplektləşdirilməsi məsələsi müzakirə olundu. Bütün elmi bölmələrə, habelə təsərrüfat bölmələri rəhbərlərinə kitabxana işinə diqqətin artırılması haqqında göstəriş verildi. Bu göstərişə əsasən kitabxananın büdcəsi mütləq təcili olaraq nəzərdən keçirilməli və artırılmalı, xarici kitabların alınması üçün də valyutanın ayrılması nəzərdə tutulurdu. Eyni zamanda göstərilirdi ki, kitabxanalar öz fondlarını planauyğun komplektləşdirmək üçün SSRİ-nin kitab ticarəti müəssisələri və profilə uyğun kitabxanaları ilə əlaqə yaratmalıdırlar [4, s.4]. Bütün bu qərar və göstərişlərdən sonra SSRİ EA Zaqafqaziya filialının Azərbaycan bölməsində bütün kitabxana fondları öz fəaliyyətini genişləndirməyə başladılar. Ümumiyyətlə, 1933-cü ili EA Azərbaycan

bölməsində kitabxana şəbəkəsinin yaranması və yenidən təşkili ili hesab etmək olar.

Kitabxanalar artıq bu illərdə öz fondlarını elmi-tədqiqat institutlarının profilinə uyğun ədəbiyyatla komplektləşdirməyə, Azərbaycana, Qafqaza, Yaxın Şərqə, ümumiyyətlə, Şərqə aid olan ədəbiyyatı əhatə edib öz fondunda toplamağa, elmi işçilərə xidmət işinin səviyyəsini yüksəltməyə çalışırdı. Ədəbiyyatın, xüsusilə də xarici ədəbiyyatın alınmasında maddi vəsait çatışmazlıqları kimi çətinliklər meydana çıxırdı.

1933-cü ildə təşkil edilmiş SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya filialının Azərbaycan bölməsinin tərkibində (Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunun bölmələri əsasında) bir sıra müstəqil bölmələr yaradıldı [4,s.2]. Belə bölmələrdən biri Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya bölməsi idi. Bu bölmə Azərbaycanın tarixinin öyrənilməsi sahəsində çox böyük işlər görürdü. Fəaliyyət göstərdiyi dövrdə arxeologiya, numizmatika, etnoqrafiya, Azərbaycan memarlığı və incəsənəti tarixini öyrənmək sahəsində işləri genişləndirdi.

Artıq 1933-cü il yanvarın 1-dən SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya filialının Azərbaycan bölməsinin Mərkəzi Kitabxanası elmi kitabxana hüququ statusu aldı. Kitabxananın fondunda 50000 nüsxə kitab var idi [4, s.5]. Kitabxana fondun komplektləşdirilməsini daim diqqət mərkəzində saxlayırdı. Bu dövrdə kitabxanaya, əsasən, respublikanın Kitab Palatasının fondundan, Kitabxana Kollektorundan, Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin kitabxanasından, Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunun kitabxanalarından və başqa mənbələrdən şərq dillərində əlyazma kitabları, nadir əsərlər və s. ədəbiyyat daxil olmuşdu. Kitabxananın əsas məqsədi Azərbaycana, eyni zamanda Şərqə dair kitab nüsxələrini, qiymətli əlyazmaları toplamaq, aparılan elmi-tədqiqat işlərində istifadəsini təşkil etmək idi. Kitabxananın fondunun say və keyfiyyət tərkibi də bu məqsədə xidmət edirdi. Lakin Azərbaycanın elmi-tədqiqat institutlarında bu cür kitab-

xanaların say az idi, onların fondlarında isə təxminən 10 min nüsxəyə yaxın kitab var idi. 1934-cü ilin I yarısında elmi kitabxananın kitab fondu artıq 59500 nüsxəyə çatmışdı. Bunlardan 13000 nüsxə ədəbiyyat arxiv və mübadilə fondlarından daxil olan kitablar idi [4,s.2]. Kitabxananın fondunda ən qiymətli ədəbiyyat Şərq və Avropa dillərində toplanmış əlyazma əsərləri idi. Səyyah Tmelenin əlyazma kitabları ilə yanaşı, burada müxtəlif vaxtlarda Azərbaycana, Bakıya gəlmiş səyyahların kitabları, hətta qədim atlas, xəritələr, həmçinin yaşı 300 ildən çox nadir kitablar da toplanmışdı. Kitabxananın şərq şöbəsində 15 min nüsxədən çox fars, türk, ərəb, tatar, özbək, türkmən, çuvaş, yakut, avar, habelə sanskrit, yapon və çin dillərində də kitablar vardı. Bunlar İstanbul, Tehran, Təbriz, Qahirədən gətirilmiş XVIII-XX əsrlərə aid olan qədim litoqrafik çap kitabları deyil, həm də tarixi daha qədim XV-XVI əsrlərə aid olan 1000-ə qədər əlyazma kitabları idi. Bu şöbədə əl ilə yazılmış, lakin ölçülərinə görə çox kiçik olan kitablar da vardı, bunları yalnız lupa ilə oxumaq mümkün idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti, Azərbaycan Elmi-Tədqiqat İnstitutu və digər müəssisələrdən alınmış 1200-dən artıq şərq və avropa dillərində olan kitab və əlyazmalar kitabxananın ən qiymətli və nadir fondu sayılırdı. Bu kitabların əldə edilməsində SSRİ Elmlər Akademiyasının Zaqafqaziya filialının bəzi institut və bölmələrinin, məsələn, Dil və Ədəbiyyat, Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya, Botanika və Fizika institutlarının böyük köməyi olmuşdur.

Kitabxanadakı bəzi kitabların və ya əlyazmaların tarixi də maraqlıdır. Məsələn, Abbasqulu Ağa Bakıxanovun nadir əlyazması Quba Məscidinin damından tapılmışdı.

Kitabxananın Şərq şöbəsi Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun işində mühüm rol oynamışdır. Belə ki, qədim tarixə aid kitablar və əlyazmaların bir hissəsi elmi cəhətdən işləndikdən sonra

Dilçilik İnstitutu tərəfindən çapa verilir. Kitabxanada Hafizin, Nizaminin, Əmir Xosrov Dəhləvinin əlyazma kitabları, dahi mütəfəkkir M.F.Axundovun, məşhur satirik “Molla Nəsrəddin” jurnalının əlyazmaları, habelə A.Bakıxanovun əlyazmaları var idi. “Molla Nəsrəddin” jurnalının əlyazması 2 cildlik kitab artıq çap edilmişdi. 1934-cü ildə akademik V.L.Komarovun Zaqafqaziya filialının Azərbaycan bölməsinə gəlişi kitabxana işinə müsbət təsir göstərdi. Bu gəlişdən sonra SSRİ EA Zaqafqaziya filialının Azərbaycan bölmələrində aparılan elmi-tədqiqat işlərinə uyğun kitabların SSRİ EA və Şərqsünaslıq İnstitutunun kitabxanalarından seçilib verilməsi qərara alındı. Kitabxana tərəfindən seçilmiş və sifariş edilmiş bir sıra qiymətli nəşrlər ardıcıl olaraq kitabxanaya daxil olmağa başladı. Belə sürətli artımı SSRİ EA Zaqafqaziya filialının Azərbaycan bölməsi Rəyasət Heyətinin kitabxanaya olan diqqəti, eləcə də SSRİ EA Mərkəzi Kitabxanasının, Moskva, Leningrad və digər elmi müəssisələrin kitabxanaya olan müsbət münasibəti, köməkliliyi ilə izah etmək olardı.

Bu dövrdə Mərkəzi Kitabxananın özündə artıq elmi-metodik və bibliografik işlərin inkişafına da xüsusi diqqət yetirirdi. Kitabxananın elmi-bibliografiya işi Azərbaycan üzrə müxtəlif materialları əhatə edirdi. 1934-cü ildə Mərkəzi Kitabxana SSRİ EA Zaqafqaziya bölməsi müxtəlif mövzular üzrə bibliografik göstəricilərin planını işləyib hazırlamışdı. Bu plana əsasən bibliografik göstəricilərin mövzuları elmi-tədqiqat işlərinə uyğun olaraq bibliografiya komissiyasının əməkdaşları tərəfindən yerinə yetirilirdi. Məsələn, “Библиография Каспийского моря и бассейна”, “Библиография литературы об Азербайджане” adlı göstəriciləri buna misal ola bilər. Kitabxananın ümumi xarakterli ölkəşünaslıq sahəsindəki elmi-bibliografik fəaliyyəti inkişaf edir, müntəzəm surətdə yeni daxil olan ədəbiyyatın məlumat bülletenləri tərtib olunurdu.

Mərkəzi Kitabxana 30-cu illərdə artıq dünyanın bir çox iri kitabxanaları, xüsusilə elmi-tədqiqat müəssisələri ilə geniş əlaqə yaratmışdı. İstər ittifaq, istərsə də xarici ölkə müəssisələrinin nəşrlərini mübadilə etmək məqsədilə fond təşkil olunmuşdu. Elmi Kitabxana əvəzində başqa nəşrlərlə dəyişməyə razı olan Bakının ayrı-ayrı kitabxana və müəssisələrində saxlanılan Şərq və Avropa dillərində olan əlyazmaları axtarıb toplamağı, eyni zamanda, xarici ədəbiyyatın abunəsini nizama salınması istiqamətində gərgin iş aparırdı.

Kitabxana tez-tez müxtəlif ölkələrə, respublikalara, SSRİ-nin elmi kitabxanalarına əlyazmalar, kitablar və s. toplamaq məqsədilə ezamiyyələr təşkil edirdi. Həmin ildə Tbilisi şəhərinə kitabxanalararası mübadiləni təşkil etmək Qafqazşünaslıq ədəbiyyatını komplektləşdirmək və seçmək məqsədi ilə ezamiyyət təşkil edilmişdi. Əgər kitabxana 1934-cü ildə Sovet İttifaqının 110 müəssisəsi və bir neçə xarici ölkəsi ilə kitab mübadiləsi aparmışdısa, 1935-ci ildə onun mübadilə əlaqələri keyli genişlənərək 150-yə çatdırılmışdı [60, № 21, 1936].

1935-ci ildən etibarən SSRİ Elmlər Akademiyasının Zaqafqaziya filialının Azərbaycan bölməsi SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialına çevrilir [11, s.7].

SSRİ EA-nın Azərbaycan filialı yarandıqdan sonra respublikada elmi-tədqiqat işlərinin sürətli inkişafı ilə əlaqədar olaraq, elmi-tədqiqat müəssisələrində ixtisaslaşmış kitabxanaların yaranmasına tələbat artdı və filialın tərkibində Kimya, Botanika, Zoologiya, Tarix, Etnoqrafiya, Arxeologiya, Dil və Ədəbiyyat İnstitutları, habelə Energetika, Fizika, Geologiya, Torpaqşünaslıq bölmələri və onların kitabxanaları yarandı.

1936-cı ilin I yarısında Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialının elmi kitabxanasının fondunda 175000 min nüsxə kitab var idi. [4, s.33]

Fondda qiymətli əlyazma nəşrləri, bir çox şərq dillərində qədim kitablar, SSRİ EA-nın bir sıra nəşrlərinin komplektləri,

XVIII əsrdən başlayaraq qafqazşünaslığa, şərqə dair dair nəşrlər, avropa dillərində yeni xarici nəşrlər, səyahətnamələr, memuarlar, coğrafiya cəmiyyətlərinin nəşrləri, elmi jurnalların tam komplektləri, Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialındakı ixtisaslar üzrə çap edilmiş rus və xarici seriyalı jurnallar və s. toplanmışdı.

Elmi-Tədqiqat İnstitutlarında fəaliyyət göstərən kitabxana şəbəkəsinin də fondu ildən-ilə artırdı. Məsələn, yalnız 1936-cı ilin I yarısında Botanika İnstitutunun kitabxanasına 500 nüsxə, Dilçilik və Ədəbiyyat İnstitutunun kitabxanasına 350 nüsxə, Tarix, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun kitabxanasına 600 nüsxə ədəbiyyat daxil olmuşdu [4, s.33].

Bu illərdə EA elmi-tədqiqat institutlarının kitabxanaları elmi işçilərin sorğularını tam ödəmək məqsədilə ölkə və respublika kitabxanaları ilə kitabxanalararası abonement əlaqələrini tətbiq etməyə başlamışdı. Məsələn, Tarix, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun kitabxanası hər il ölkənin kitabxanalarından KAA yolu ilə 300-ə qədər müxtəlif ədəbiyyat alır və təqribən bu qədər də kitab mübadilə üçün göndərirdi. 1936-cı ildə EA Kimya laboratoriyasında kitabxananın əsası qoyulmuşdu. İlk vaxtlar fondunda minə yaxın Azərbaycan və rus dillərində sənəd-informasiya resursları toplanmışdı.

30-cu illərin ikinci yarısında Mərkəzi Kitabxananın dövrü mətbuat fondu da sürətlə artırdı. Kitabxana artıq 200 adda müxtəlif ölkələrdə nəşr edilmiş dövrü mətbuat alırdı [4, s.4]. SSRİ EA Azərbaycan filialı Ümumittifaq Mədəniyyət Cəmiyyəti vasitəsilə bir sıra xarici ölkələrin elmi idarələri ilə daim əlaqə saxlayırdı. Bu dövrdə kitabxanaya elmi nəşrlərin mübadiləsi yolu ilə Türkiyənin, İranın, Fransanın, İngiltərənin, Danimarkanın, Polşanın və b. ölkələrin elmi idarə və müəssisə, akademiya, universitet və kitabxanalarından ədəbiyyat daxil olurdu. Kitabxana müxtəlif ixtisaslar üzrə 102 adda xarici nəşr alırdı [4, s.33].

Kitabxanaya 1937-ci ildə Moskva və Leningrad kitab saxlayıcılarından 20000 nüsxə (75000 manat məbləğində) kitab alınmışdı [50, №2,1937]. Həmin il SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan filialı Ümumittifaq, xarici ölkələrin mədəni əlaqə cəmiyyəti vasitəsilə 400-dən artıq sovet və xarici ölkələrin idarə və təşkilatları ilə kitab mübadiləsi aparmış, bu yolla 1000 nüsxə xarici, 1500 nüsxə isə sovet ədəbiyyatı almışdı [4, s.62].

30-cu illərin sonunda SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialının müxtəlif ölkələrdən aldığı çoxsaylı məktubları sübut edir ki, respublikamızda aparılan elmi işlərə, çap edilmiş elmi əsərlərə xarici ölkə alimlərinin böyük marağı vardır. Məsələn, Amerika Konqres Kitabxanası Azərbaycan tarixi ilə bağlı bütün ədəbiyyatı toplayırdı. Bu kitabxanada 100-200, hətta 300 ildən çox tarixi olan kitablar toplanıb saxlanırdı [66, №21,1936]. Fransa, İngiltərə, Almaniya və digər Avropa ölkələrindən gələn məktublarda Azərbaycanın neft-kimya, geologiya sahələrində aparılan tədqiqatlara böyük maraq olduğu bildirilir. Bir sıra şərq ölkələrindən, o cümlədən İran, Türkiyə kitabxanalarından gələn məktublarda isə Azərbaycan ədəbiyyatına, tarixinə, incəsənətinə dair çap olunmuş əsərlərin mübadiləsinin təmin edilməsi təklifləri var idi.

Artıq 1940-cı ildə SSRİ EA Azərbaycan filialı kitabxanasının fondunda 200000-dən artıq kitab var idi ki, bu da 1934-cü ildəkindən 4 dəfə çox idi [4, s.55]. Fondun belə sürətlə artımını SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialı Rəyasət Heyətinin qayğısı, eləcə də kitabxanayı qiymətli əsərlərlə təmin edən SSRİ Elmlər Akademiyası Mərkəzi Kitabxanasının, Moskva və Leningrad elmi idarə kitabxanalarının bilavasitə yaxından köməyi ilə izah etmək olar. Bu kitabxanalar elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialına bir sıra qiymətli materiallar vermişlər. Bundan başqa bir sıra şəxsi kitabxanalar da kitabxanaya daxil edilmişdi. Bunların içərisində qafqazşünaslıq üzrə professor-etnoqraf L. Q. Lopatinskiyin şəxsi kitabxanasından “Folklor materialları və

ədəbiyyatı” (1876-cı ildən başlayaraq) və qafqazşünaslıq üzrə digər qiymətli kitab və jurnalları göstərmək olar.

1940-cı ildə respublikamızda artıq 60 elmi müəssisə fəaliyyət göstərirdi. EA Azərbaycan filialının Fizika, Kimya, Geologiya, Energetika, Botanika, Zoologiya, Torpaqşünaslıq, Coğrafiya, Tibb, Neft, Tarix, Ədəbiyyat, Dil, İncəsənət institutlarında, habelə Azərbaycan Tarixi Muzeyi, İqtisadiyyat bölməsində ixtisaslaşdırılmış kitabxanalar təşkil edilmişdi. Bu kitabxanalarda ədəbiyyat əsasən həmin institutların profillərinə uyğun toplanırdı. Elmi-tədqiqat institutları kitabxanaları öz fondlarını aşağıdakı mənbələr hesabına komplektləşdirirdi: pulla alınan kitablar, SSRİ EA Azərbaycan filialının Mərkəzi Kitabxanasından verilən ədəbiyyat hesabına, abunə nəşrləri, hədiyyələr, mübadilə yolu ilə.

Bu kitabxanalarda 1940-cı ildə Mərkəzi Kitabxananın fondundan 20000 nüsxədən artıq ədəbiyyat verilmişdi. Sahəvi kitabxanalar tez-tez Mərkəzi Kitabxananın müdiriyyətinə institutun profilinə uyğun ədəbiyyatın seçilib onlara verilməsi sorğusu ilə müraciət edirdilər. Lakin kitabların belə qaydada sahəvi kitabxanalara verilməsi Mərkəzi Kitabxananın fondunun azalmasına səbəb ola bilərdi. Ona görə də sonralar bu məsələ ilə əlaqədar olaraq 1941-ci ilin yanvar ayının 7-də Rəyasət Heyətinin xüsusi qərarı oldu [4, s.55]. Bu qərara əsasən Mərkəzi Kitabxanadan elmi-tədqiqat institutlarının profilinə uyğun kitabların hamısının deyil, müəyyən hissəsinin, yəni, fondnda olan artıq nüsxələrinin həmin kitabxanalara verilməsi tövsiyə olunurdu.

Artıq Azərbaycan Elmlər Akademiyasında kitabxana şəbəkəsinin yaranması elə bir orqan yaratmaq zərurəti meydana gətirdi ki, bütün kitabxanaların işinə rəhbərlik etsin [4, s.55]. İlk vaxtlar bu kitabxana komissiyası idi. 1940-cı ildən etibarən SSRİ EA Azərbaycan filialının kitabxanasında məsləhətçi orqan kimi Kitabxana Şurası təşkil olundu və Şura haqqında “Əsasnamə” qəbul edildi [4, s.2]. Bu “Əsasnamə”də

deyilirdi: “Kitabxana Şurası məsləhətçi orqan sayılır. Mərkəzi Kitabxananın Şurasına müdir müavinləri, şöbə müdirləri, bölmələrin ixtisasçıları, elmi işçiləri, Bakı şəhərinin iri və sahəvi kitabxanalarının müdirləri seçilə bilərlər”.

Elmlər Akademiyası Azərbaycan filialının Kitabxana Şurasının tərkibinə respublikanın alimləri, Bakı şəhərinin iri kitabxanalarının rəhbərləri, kitabxananın özünün bir sıra əməkdaşları daxil idilər. Şuranın sədri kitabxananın direktoru F.Sokolovskaya, üzvləri prof. A.A. Qrossheyms, A. N. Derjavin, M. V. Abramoviç, V. P. Smirnov-Loginov, M. A. Dadaşzadə, H. N. Tağıyev (M. F. Axundov adına respublika Dövlət kitabxanası), A.N.Lerman (Partiya-Tarixi İnstitutunun Kitabxanası) idilər.

1920-1930-cu illərdə EA elmi tədqiqat institutlarının nəzdindəki kitabxanaların da kitab fondları intensiv inkişaf edir və zənginləşirdi. Məsələn, əsası 1936-cı ildə qoyulmuş Ədəbiyyat İnstitutunun kitabxanasında ölkəmizdə və xaricdə nəşr olunmuş ədəbiyyatşünaslığa dair elmi əsərlər, bədii ədəbiyyata (Azərbaycan, rus, xarici dillərdə), ümumi dilçilik, türkologiya, slavyan filologiyası və roman-german dilçiliyinə aid kitablar, XII-XX əsr klassiklərinin və s. kimi əsərləri toplanmışdı.

Botanika İnstitutunun kitabxanasının (1936) fondunda isə botanikanın müxtəlif sahələrinə dair, eləcə də bitkilərin coğrafiyası və sistematikasına, kənd təsərrüfatına, bitkilərin seçkiyasına, mikrobiologiyasına, növlərin əmələ gəlməsinə, darvinizmə aid ölkəmizdə və xaricdə nəşr edilmiş ədəbiyyat, habelə XVII-XIX əsrlərin əlyazmaları toplanmışdır. Burada P. S. Polmasın “Описание растений Российского государства с их изображениями по всевысочайшему повелению и на иждивении его императорского величества” (СПб., 1786), “История чело-вечества”, I-IX cildlər (1896-cı ildən), “Ботанический атлас” (1876, 1887, 1897, 1910), “Полная энциклопедия русского сельского хозяйства” (I-XII), “The

fauna of the New York Botanical Garden” (1903-1946), “Plant physiology” (1932-ci ildən) kimi nadir əsərlər də vardır [11, s.27].

Azərbaycan Tarixi Muzeyi nəzdindəki kitabxana 1920-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Muzeyinin (indiki Azərbaycan Tarixi Muzeyi) nəzdində yaranmışdır. Kitabxananın fondu şərqşünaslıq, arxeologiya, etnoqrafiya, din tarixi, incəsənət və muzeyşünaslığa aid kitablarla, xüsusilə, Azərbaycan tarixinə dair ədəbiyyatla komplektləşdirilmişdir. Bu dövrdə təşkil edilmiş Kimya İnstitutunun kitabxanasında kimya, neft kimyası, kimya texnologiyası, fizika, riyaziyyat, texniki elmlərin əlaqədar problemlərinə aid SSRİ-də və xaricdə nəşr edilmiş ədəbiyyat, 1938-ci ildə təşkil edilmiş Geologiya İnstitutunun kitabxanasında ümumi geologiya, mineralogiya, geokimya, faydalı qazıntıların yataqları, mədən işinə və s. aid Azərbaycan, rus və xarici dillərdə nəşr edilən əsərlər, 1939-cu ildə təşkil edilmiş Zoologiya İnstitutunun Kitabxanasının fondunda zoologiyanın ümumi və xüsusi məsələlərinə həsr edilmiş tədqiqatlar, o cümlədən dünya faunasının bütün qruplarının sistematikasına və coğrafiyasına aid (Azərbaycan, rus və xarici dillərdə), ümumi biologiya, bitkilərin mühafizəsinə dair, hətta XIX-XX əsrlərin bəzi nadir kitabları toplanmışdır.

Elmi-tədqiqat müəssisələrində fəaliyyət göstərən kitabxanalar Mərkəzi Kitabxananın qabaqcıl iş təcrübəsinə əsaslanaraq tədqiqatların səmərəli yerinə yetirilməsinə kömək edirdi.

Bu dövrdə kitabxana yarımqapalı xarakter daşdığı üçün onun oxucularının tərkibi də həmin institutun öz işçilərindən, yəni alimlərdən, laborantlardan, aspirantlardan və b.-dan ibarət idi. Çünki, kənar şəxslərin kitabxanadan istifadə etmələri qadağan idi. Belə oxucular ancaq müdiriyyətin icazəsi olduqda kitabxanadan istifadə edə bilirdilər.

Şəbəkə kitabxanalarında oxuculara xidmət işi əsasən abonement və qiraət zallarında həyata keçirilirdi. Qeyd etmək

lazımdır ki, onların yerinin darısqallığına baxmayaraq kitabxana işçiləri oxucuların sorğularını ödəməyə çalışırdılar.

Kitab fondunun inkişafı ilə yanaşı, onun oxucularının da sayı müntəzəm artırdı. Məsələn, 1936-cı ildə Mərkəzi Kitabxanada oxucuların sayı 292 nəfər və kitab verilişi isə 6000 nüsxədən artıq olmuşdur [4, s.33]. 1937-ci ildə 392 nəfərə oxucuya kitab verilişi 12000 [4, s.53], 1938-ci ildə isə 13715 nüsxəyə çatmışdır [4, s.36].

Təəssüf ki, bu illər ərzində kitabxanaların fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Elmi Arxivində olan məlumatların azlığı və zəifliyi, oxucularda məlumat-bibliografıya və informasiya, kütləvi işlər və s. haqqında geniş təsəvvür yaratmağa imkan vermir.

Onu da qeyd edək ki, SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin hələ 1934-cü il 27 mart tarixli “SSRİ-də kitabxana işi haqqında” qərarına uyğun olaraq Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi və Azərbaycan SSR XKS 1935-ci il iyun ayının 4-də “Azərbaycan SSR-də kitabxana işi haqqında” geniş qərar qəbul etmişdi [107, s.14]. Bu qərarla respublikamızda ilk dəfə olaraq kitabxana işinin bütün sahələri kompleks halında götürülür, təhlil edilir, onların yaxşılaşdırılması yolları müəyyənləşdirilir.

Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin və Azərbaycan SSR XKS-nin qərarında respublikada kitabxana işinə rəhbərliyi yaxşılaşdırmaq üçün XMK-nın yanında kitabxanaçılıq idarəsinin yaradılması və tabe olduğu nazirlikdən, idarə, müəssisə və təşkilatdan asılı olmayaraq, bütün kitabxanalara dövlət nəzarətinin ona həvalə edilməsi qeyd olunurdu.

Kitabxana fondlarının qorunmasına dövlət nəzarətinin güclənməsinin və şəxsi məsuliyyətin artırılmasının Azərbaycan SSR XMK Şurasının “Kitabxana fondunun mühafizə olunması üçün məsuliyyət haqqında” 1935-ci il tarixli qərarının çox böyük əhəmiyyəti oldu. Qərarla kitabxana fondlarının dövlət əmlakı kimi qorunması, kitab saxlayıcılarının yaxşılaşdırılması,

oxucular arasında kitaba qayğıkeş münasibətin tərbiyə edilməsi kimi məsələlər qoyulmuşdu. Bütün bu qərar və göstərişlər istər SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan filialının Mərkəzi Kitabxanasında, istərsə də elmi-tədqiqat institutlarının kitabxana şəbəkəsində kitabxanaçıların oxuculara xidmət işi sahəsində fəaliyyətinə olduqca müsbət təsir göstərirdi. Artıq kitabxana işini yaxşılaşdırmaq, onların maddi-texniki bazasını möhkəmləndirmək, oxuculara xidməti günün tələbləri səviyyəsinə qaldırmaq əsas məsələ kimi qarşıya qoyulurdu.

Göstərilən məsələləri müvəffəqiyyətlə həyata keçirmək üçün elmi-tədqiqat müəssisələrində fəaliyyət göstərən kitabxanaların kitab fondlarını elmi-tədqiqat işlərinin profilinə uyğun komplektləşdirmək, onların işini əlaqələndirmək, oxucuların artan tələblərini ödəmək kimi vacib məsələlər qarşıda dururdu.

Azərbaycan Elmlər Akademiyasının arxiv materiallarına əsasən demək olar ki, bu dövrdə elmi-tədqiqat müəssisələri kitabxanalarının əksəriyyətində oxuculara xidmət işi lazımi səviyyədə, operativ təşkil edilməmişdir. Belə ki, elmi-tədqiqat institutlarının 20-yə qədər kitabxanasının hər birində bir işçi çalışırdı. Kitabxananın kataloq və kartotekalar sistemi də yarıtmaz vəziyyətdə idi. Kitab fondları toplanmış kitab yığımına bənzəyirdi. Kitablər isə kataloqlaşdırılmamışdı. Bütün bu işləri yerinə yetirə biləcək ixtisaslı kitabxanaçılar isə yox dərəcəsinə idi. Bu çətinliklərə baxmayaraq, kitabxana işçiləri bütün toplanmış kitabları inventarlaşdırıb, əlifba və sistemli kataloqa salmağı öz qarşılarına məqsəd qoymuşdular. Keyfiyyətli məlumat-biblioqrafiya aparatı olmadan oxucu sorğularını hərtərəfli ödəmək, biblioqrafik sorğularına cavab vermək mümkün deyildi.

Bu dövrdə elmi-tədqiqat institutlarının kitabxanalarında elmi işçilərin kitaba, məlumat vəsaitlərinə olan tələbatını ödəmək üçün kitabxana işçiləri xidmət işinin müxtəlif forma və

üsullərindən istifadə edirdilər. Kütləvi tədbirlərin, o cümlədən sərgilərin təşkilinə xüsusi diqqət yetirilirdi.

Oxuculara xidmət işində kitabxanaya daxil olan yeni ədəbiyyat siyahılarının da tərtibi böyük rol oynayırdı. Bəzi elmi-tədqiqat institutlarının nəzdindəki kitabxanalarda yeni daxil olmuş ədəbiyyatla tanışlıq məqsədilə onların siyahısı lövhədən asılırdı. Məsələn, Fizika İnstitutunun kitabxanası cibliklərdən ibarət xüsusi bir stend düzəltdi. Bu cibliklərin hər biri ayrıca rubrikaya aid edilirdi. Hər hansı bir yeni kitab Fizika İnstitutunun kitabxanasına daxil olduqda, o cəhətdən işləndikdən sonra kartoçkası həmin cibliyə qoyulurdu. Oxucu da onu maraqlandıran sahəyə dair yeni ədəbiyyatı asanlıqla seçib tapa bilirdi. Lakin institut kitabxanaları yeni təşkil olunduqlarına görə elmi-tədqiqat idarələrinin kitabxanalarında oxuculara xidmət işi də eyni səviyyədə olmurdu. Bəzən yeni alınan kitablar aylarla bağlı vəziyyətdə qalırdı. Kitablارın oxuculara verilməsində nöqsanlar nəzərə çarpırdı, işlərində dəqiqlik yox idi. Bəzən kitablارın oxucular tərəfindən qaytarılmasına baxmayaraq, bu barədə qeydiyyat aparılmırdı. Çox hallarda belə səhvlər kadr çatışmazlığı və yaxud da kitabxana işçilərinin ixtisasca aşağı səviyyədə olması səbəblərindən irəli gəlirdi. Belə hallarda oxuculara verilən rədd cavablarının da sayı çox olurdu.

1940-cı ildə Azərbaycan filialının kitabxanalarında kitab və əlyazmalardan istifadə edilməsi qaydaları haqqında Rəyasət Heyətinin təlimatı çıxdı [4, s.4]. Bu təlimata əsasən, əgər oxucu kitabxanadan aldığı kitabı itirərsə, onda kitabın qiymətinin 3-10 qat məbləğində cərimə ödəməli idi. Kitabxanalar elmi işçilərə məlumat-biblioqrafiya xidməti də göstərirdi. Elmi-tədqiqat müəssisələrinin kitabxanalarında oxuculara xidmət işində əsasən şifahi biblioqrafik arayışlar verilirdi. Yazılı biblioqrafik arayışlar isə SSRİ EA Azərbaycan filialının Mərkəzi Kitabxanasında institutların, bölmələrin, muzeylərin verdikləri sifarişlərə əsasən yerinə yetirilirdi. Çünki hər bir

elmi-tədqiqat institutunun kitabxanasında bir nəfər işçi çalışdığından biblioqrafik iş aparmaq imkan xaricində idi. Bütün ciddi arayışlar üçün ancaq Mərkəzi Kitabxanaya müraciət edilirdi.

Ümumiyyətlə, 30-cü illərdə EA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının elmi-biblioqrafik fəaliyyəti xeyli dərinləşmiş və genişlənməmişdi. Kitabxananın fəaliyyətində artıq elmi informasiya funksiyaları da tədricən formalaşdı. Belə işlərdə Mərkəzi Elmi Kitabxanaya o dövrdə gənc olan, sonralar məşhur şərqşünas Həmid Araslı yaxından köməklik göstərirdi.

Məsələn, H.Araslı tərəfindən 30-cü illərin ikinci yarısında tərtib edilmiş “Türk dövrü mətbuatının biblioqrafiyası”, “Mərkəzi Elmi Kitabxanada olan şərq (türk, ərəb, fars) əlyazmalarının təsviri” (250 əlyazmasının təsviri) bu dövrdə elmi-köməkçi biblioqrafiya sahəsində əldə edilmiş nailiyyətlərdən sayıla bilər [90, s.114-115].

Bunlardan əlavə 1934-cü ildə “Dağlıq Qarabağ haqqında biblioqrafiya”, “Azərbaycanda rus dilli dövrü mətbuatı”, “Kaspi dənizi və hövzəsi” haqqında biblioqrafik göstəricilər, eləcə də məlumat xarakterli ədəbiyyat siyahılarının tərtib edilməsi kitabxananın bu istiqamətdəki gərgin fəaliyyətinə dəlalət edirdi [67].

Artıq Mərkəzi Elmi Kitabxana bu dövrdə respublikamızda elmi tərəqqiyə xidmət edən informasiya bazasına çevrilirdi.

Lakin 1941-ci il iyun ayının 22-də faşist Almaniyasının Sovet İttifaqına hücumu bütün sahələrdə olduğu kimi ölkənin elmi-mədəni həyatını pozdu. Kitabxana işinin inkişafına da təsir etdi. Müharibə illərində kitabxanaları qoruyub saxlamaq və əhaliyə kitabxana xidmətinin təşkilini davam etdirmək üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirilməyə başlandı. Müharibənin ilk günlərindən geniş təbliğat məntəqələrinə çevrilən kitabxanalar öz işlərini “Hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün!” şüarı əsasında qurur, vətənpərvərlik aşılayan əsərləri təbliğ edirdilər.

Mədəni-maarif müəssisələrinin ən mühüm sahələrindən biri olan kitabxanalar müharibənin ilk günlərindən başlayaraq həm cəbhədə döyüşən ordu içərisində, həm də arxada böyük oxucu kütlələrinə təbliğat-təşviqat işində hökumətə dayaq bazası kimi xidmət etməyə başladılar.

Müharibənin ilk günlərindən SSRİ EA Azərbaycan filialının fəaliyyəti ön və arxa cəbhənin hərbi istiqamətdə yenidən qurulması vəzifələrinə tabe edilmişdi.

Müharibə illərində xüsusən kimyaçı alimlərimizin elmi tədqiqatları ölkəmizin qələbəsi vəzifələrinə tabe edilmişdi. Belə ki, 1942-1943-cü illərdə akademik Yusif Məmmədəliyevin rəhbərliyi altında aparılmış tədqiqatlar nəticəsində Bakı nefti əsasında B-72, B-74 yüksək oktanlı aviasiya benzininin alınması və sənaye istehsalı sahəsində böyük uğurlar əldə edilmişdi ki, bu da həmin dövrdə Azərbaycan elminin bütün sovet elminə verdiyi ən qiymətli töhfələrdən biri idi.

Bundan başqa ictimai və humanitar sahədə də uğurlu addımlar atılmışdı. Xüsusən Azərbaycan xalqının tarixinə, mədəniyyətinə və fəlsəfəsinə dair nəşr edilən bir sıra maraqlı və qiymətli əsərlər məhz həmin dövrə aiddir.

Mərkəzi Kitabxana müharibə illərindəki hər cür çətinliklərə baxmayaraq öz fondunu yeni ədəbiyyatla zənginləşdirmək, yeni kitablar almaq, kitabxanada olmayan nadir kitabları əldə etmək sahəsində xeyli işlər görmüşdür.

1941-1945-ci illərdə kitabxana fondunda ədəbiyyat aşağıdakı yollarla komplektləşdirilirdi:

1. *Azərbaycan Respublikasının ərazisində çıxan ədəbiyyatın Kitab Palatası tərəfindən məcburi nüsxələrinin alınması;*
2. *Azərbaycanın kitab mağazalarından, "Akademkitab"-dan yeni ədəbiyyatın alınması;*
3. *Kitab mübadiləsi yolu ilə;*
4. *Dövri nəşrlərə abunə yolu ilə.*

Kitabların komplektləşdirilməsi demək olar ki, çox çətin şəraitdə aparılırdı. Belə ki, yeni nəşrlər kitab mağazalarına az daxil olurdu. Əsas etibarilə bukinist mağazalarında olan ədəbiyyatı əldə etmək olurdu.

1941-ci ildə Mərkəzi Kitabxana fondunun darısqal, yarıtmaz vəziyyətdə olması, eyni zamanda, böyük sayda kitabların sahəvi kitabxanalara (elmi-tədqiqat institutlarının kitabxanalarına) verilməsi orada dəqiq uçot işinin aparılmasına imkan vermir.

Ona görə də 1941-ci ilin yanvarından başlayaraq ştatda işçi qüvvəsinin az olduğuna görə kənardan gələn işçilər hesabına yenidən inventarlaşdırma işinə başlanıldı. 1941-ci ildə 54925 nüsxə kitab inventarlaşdırılmışdı [4, s.55]. Plan işinin belə az yerinə yetirilməsinin əsas səbəbi fondun yeni kitab saxlayıcılarına köçürülməsilə əlaqədar idi. Həmin ildə oxuculara cəmi 9732 nüsxə kitab verilmişdir. Bunların 3801 nüsxə abonementdən, 5931 nüsxəsi isə qiraət zalından idi [4, s.55].

Böyük Vətən Müharibəsinin ilk aylarından Azərbaycanda hərbi xəstəxanalar yaradılmağa başladı. Azərbaycan KP MK və Azərbaycan SSR XKS-nin qərarı ilə 1942-ci ilin yanvarında yaralı əsgər və zabıtlərə Yardım Komitəsi yarandı [21, №2, s.33]. Qısa müddət ərzində Bakıda və respublikanın bir sıra yerlərində 76 hərbi xəstəxana təşkil edildi.

Bu dövrdə kitabxanaların da qarşısında müharibəyə dair yazılmış kitabları toplayıb, təbliğ etmək kimi çox mühüm bir vəzifə dururdu. Azərbaycan filialının kitabxana şəbəkəsi hərbi xəstəxanalarda təbliğat-təşviqat və kütləvi işlərin təşkilində yaxından iştirak edirdi. Kitabxananın əməkdaşları müharibənin çətinliklərinə baxmayaraq qospitallara hamilik edir, 7 qospitalı bədi, tarixi mövzuda əsgər oxucuların tələbatlarını ödəyən ədəbiyyatla təmin etmişdi [4, s.5]. Ön cəbhə döyüşçülərinə kitabxana şəbəkəsi tərəfindən 502 bağlama göndərilmişdi [4,s.42]. Bu bağlamalarda “Böyük Vətən Müharibəsi”, “Cəbhə

və arxa”, “Faşizmlə mübarizə”, “Rus artilleriyası dünya müharibəsində” və s. kimi təbliğat xarakterli kitablar da var idi.

Azərbaycan filialının Tarix İnstitutunun kitabxanası da müharibənin ilk günlərindən geniş zəhmətkeş və oxucu kütlələrinə məruzə və mühazirələrlə xidmət edirdi. Tarixçi alimlər çoxmilyonlu sovet xalqının faşizmlə mübarizəsini əks etdirən tarixi əsərlər yazırdılar. Təbliğat xarakterli əsərlər arasında M. H. Vəkilovun “Cavanşir”, H. Araslıının “Vətənpərvər qadınlar”, H. Sultanovanın “İntiqam alarıq” və s. kimi əsərləri o dövrün mübarizə ruhu ilə səsləşən kitablarından idi. Azərbaycan K/b/P MK və Azərbaycan SSR XKS müharibə illərində SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialının fəaliyyətinə xüsusi diqqət yetirirdi. 1943-cü ilin noyabrında Mərkəzi Komitə “Elmlər Akademiyası filialının işi haqqında” qərar qəbul etdi [11, s.8]. Bu qərarla filialın işini daha da yaxşılaşdırmaq, onun yeni institutlarını və bölmələrini yaratmaq üçün geniş perspektivlər müəyyənləşdirilmişdir. Qərarla həmçinin kitabxana işinin yaxşılaşdırılması, onların yeni ədəbiyyatla təchiz edilməsinə diqqət yetirilməsi və s. kimi məsələlər də öz konkret həllini tapmışdır.

1943-cü ildə Mərkəzi Kitabxana öz işində əsas diqqəti yeni ədəbiyyatın komplektləşməsinin nizama salınmasına yönəltmişdir. Həmin il kitabxanaya daxil olan ədəbiyyatın sayı 4802 nüsxə, kitab verilişi isə 16000 nüsxə olmuşdu [4, s.5]. Qiymətli kitablar içərisində qafqazşünaslığa dair əsərlər xüsusi yer tuturdu. Kitabxanaların fondundan istifadə Rəyasət Heyətinin 1940-cı ildə təsdiq etdiyi “Kitabxanadan istifadə qaydaları” haqqında təlimatına əsasən həyata keçirilirdi [4, s.5].

Müharibə illərində kitabxana öz elmi-bibliografik fəaliyyətini də dayandırmamışdır. Onun bibliografik fəaliyyəti əsasən kitab və əlyazmalar fondunun kartotekasının və ölkəşünaslıq xarakterli göstəricilərin tərtib edilməsinə doğru yönəldilmişdir. Bütün bunlarla yanaşı, kitabxanaya daxil olan yeni ədəbiyyatın siyahıları tərtib edilir, məlumat-bibliografiya

işləri genişləndirilirdi. 1943-cü ildə kitabxanada 6 kitab sərgisi təşkil etmişdir. Onlardan H.Zərdəbiyə, Ə.Haqqverdiyevə, görkəmli alim Nyutonun elm tarixində roluna həsr edilmiş sərgilər misal ola bilər.

İnstitut və bölmələr nəzdində yaranmış və fəaliyyətdə olan kitabxanalar öz işlərində Mərkəzi Kitabxananın metodik köməyindən istifadə edirdilər. Belə ki, Mərkəzi Kitabxana elmi-tədqiqat İnstitutlarının kitabxanalarına komplektləşdirmə işinin təşkilində, kitabxana işinin müxtəlif məsələlərində, kitabxanaların hesabatlarına nəzarət etməkdə və s. köməklik edirdi.

SSRİ EA Azərbaycan filialının Mərkəzi Kitabxanasının işində ən böyük nailiyyət “SSRİ EA Azərbaycan filialının 10 illik nəşrlərinin bibliografiyası”nın tərtibidir (15 çap vərəqi həcmində M. K. Karpinskaya tərəfindən tərtib edilmişdir) [11, s.31].

Elmlər Akademiyası Azərbaycan filialının kitabxana şəbəkəsi hərbi qospitallara xidmət etməklə yanaşı, özlərinin daxili işlərində də diqqət yetirirdilər. Şərq ədəbiyyatı şöbəsində Şərq əlyazmalarının və qədimdə çap olunmuş kitabların seçilməsi və qiymətləndirilməsi üzrə xüsusi komissiya yaranmışdı. Komissiya qiymətli əlyazmaların, köhnə nəşr olunmuş kitabların əldə edilməsi sahəsində böyük işlər görmüşdür. Mərkəzi Kitabxananın şərq şöbəsinə qiymətli ədəbiyyatın toplanması sahəsində görkəmli filosof alim, EA Rəyasət Heyətinin sədr müavini Heydər Hüseynovun böyük xidmətləri olmuşdur.

1945-ci ildə EA sistemində təşkil edilən kitabxanalardan biri Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi nəzdindəki kitabxana idi. Bu kitabxana muzeyin hədiyyə fondunun, həmçinin T.B.Saltıkov-Şedrin adına Leninqrad Dövlət Ümumi Kitabxanasının fondundan alınmış nəşrlərin əsasında təşkil edilmişdi. Fondada bədii ədəbiyyatla yanaşı ədəbiyyatşünaslığa, tənqidə, dilçiliyə və muzeyşünaslığa və s. dair əsərlər vardır.

Həmin ildə Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutu nəzdində də kitabxana təşkil edilmişdi. İnstitutun fonduna torpaqşünaslığa, aqrobiologiyaya, üzümçülüyə aid, həmçinin botanika, biologiya, coğrafiya, meşəçiliklə əlaqədar məsələlərə həsr edilmiş əsərlər, dövrü mətbuat nəşrlərindən, “Почвоведение” (1904-cü ildən), “Доклады АН СССР” (1939-cü ildən), “Известия АН СССР. Серия биология” (1939-cü ildən), “Географические науки” (1941-cü ildən), “Известия АзФАН СССР” (1936-cı ildən), “Доклады АН Аз.ССР” (1945-cü ildən) və s. toplanmışdı [11, s.29].

Artıq 1945-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Elmlər Akademiyasının 16 institut kitabxanası, 3 muzey kitabxanası və 4 baza (Gəncə, Xankəndi, Naxçıvan və Quba bazaları) kitabxanası fəaliyyət göstərirdi [18, s.129]. Kitabxanaya bütün Sovet İttifaqında nəşr olunan ədəbiyyatın məcburi pullu nüsxəsini əldə etmək səlahiyyəti verildi. Azərbaycan Respublikasında Elmlər Akademiyasının təşkili ilə əlaqədar olaraq Akademiyanın Mərkəzi Kitabxanası yenidən təşkil edilmiş, onun ştatı və funksiyaları genişləndirilmişdir.

Beləliklə, 1923-1945-ci illər “Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyəti”, “Azərbaycan Elmi-Tədqiqat İnstitutu”, “SSRİ EA Zaqafqaziya filialının Azərbaycan şöbəsi” və “SSRİ EA Azərbaycan filiali” kimi elmi-tədqiqat qurumlarının fəaliyyəti dövründə yaranmış və təşəkkül tapmış kitabxanalar müstəqil Azərbaycan EA kitabxana şəbəkəsinin formalaşması üçün əsaslı zəmin yaratmışdır.

*Kitab işıq saçar bir günəş kimi,
Kitabdır arifin könül həmdəmi.
Yarat bir əsər ki, adın ucalsın,
Sən ölüb gedərkən, yerində qalsın.
Ə.Cami*

II FƏSİL

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI KİTABXANA ŞƏBƏKƏSİNİN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAFI (1945-1973-CÜ İLLƏR)

§ 2.1. 1945 -1973-cü illərdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsinin formalaşması

1945-ci ilin yanvarında Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulmasının 25 illiyi ərəfəsində SSRİ Elmlər Akademiyasının və Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin təqdimatı əsasında İttifaq hökuməti Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının təşkil edilməsi haqqında qərar qəbul etdi.

Bir ay sonra Azərbaycan XKS-nin həmin ilin 27 mart tarixli xüsusi qərarı ilə Azərbaycan filialı müstəqil Azərbaycan Elmlər Akademiyasına çevrildi.

O vaxt özündə dörd bölməni, on altı elmi-tədqiqat institutunu, iki elmi-tədqiqat şöbəsini, üç muzeyi birləşdirən Elmlər Akademiyasının 15 nəfərdən ibarət olan heyəti və prezidenti seçildi. Akademiyanın ilk heyətində Y.Hacıbəyov, S.Vurğun, Y.Məmmədəliyev, M.Topçubaşov, H.Hüseynov kimi görkəmli elm və mədəniyyət xadimləri var idi. Akademiyanın prezidenti M.Mirqasımov oldu.

Artıq 1945-ci ildə Azərbaycan EA kitabxana şəbəkəsi özündə Mərkəzi Kitabxana ilə yanaşı 16 elmi-tədqiqat, 3

muzey və dörd baza (Gəncə, Xankəndi, Naxçıvan və Quba) kitabxanasını birləşdirdi [18, s.129].

1946-cı ildə fəaliyyətdə olan daha 3 kitabxana Fizika və Riyaziyyat, Neft və Eksperimental Tibb İnstitutları nəzdində təşkil edildi [82, 1947-1955, s.3].

1950-1960-cı illərdə Şamaxı Astrofizika Rəsədxanası (1957), Dərin Neft-Qaz Yataqları Problemləri İnstitutu (1959), Riyaziyyat və Mexanika İnstitutu (1959), akad. A.İ.Qarayev adına Fiziologiya İnstitutu (1960), Kibernetika İnstitutu (1964). Xlor-Üzvi Sintez İnstitutu (1965) nəzdində elmi kitabxanalar fəaliyyət göstərirdi. Məhz bu dövrdə Mərkəzi Kitabxananın qarşısında duran əsas vəzifələrdən başlıcası Azərbaycan Elmlər Akademiyasının tərkibinə daxil olan institut və müəssisələrin profilinə uyğun elmi ədəbiyyatın komplektləşdirilməsinə, sistemləşdirilməsinə, qorunmasına və onlardan elmi-tədqiqat məqsədilə istifadəsinə kömək etməkdən ibarət idi.

Məlumdur ki, hər hansı laboratoriyada, şöbədə işləyən elmi işçi onu maraqlandıran problemə dair ədəbiyyatla, burada aparılan işlərlə yaxından tanış olmadan öz işində müvəffəqiyyət qazana bilməz. Elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi zərurəti, xalq təsərrüfatının inkişafının müasir elm qarşısında irəli sürdüyü mühüm vəzifələrin həlli elmlər arasında əlaqələrin daha da genişləndirilməsini tələb edirdi. Bu baxımdan kitabxanalara olan tələbat da artırdı.

AMEA təşkil edildiyi ilk illərdə birinci növbədə Mərkəzi Kitabxananın maddi-texniki bazasının möhkəmlənməsinə böyük ehtiyac duyulurdu. Kitabxananın ərəzi baxımdan darısqallığı orada çalışan əməkdaşların və fondun düzgün yerləşdirilməsinə imkan vermirdi.

1947-ci ildə bu səbəbdən kitabxananın fondunun bir hissəsi (7500 nüsxə kitab) zirzəmidə yığılıb qalmışdı. Həmin ildə kitabxana Azərbaycan SSR Dövlət Plan Komitəsi vasitəsilə ağac materialı alıb 2 tərəfli kitab rəfləri sifariş etmək üçün "Qırmızı Oktyabr" mebel fabrikinə müraciət etdi. Artıq

sentyabr ayında bu rəflər kitabxanada yerləşdirildi. Lakin kitabxanaya daim ədəbiyyat daxil olduğundan, yenə də zirzəmidə kitabların böyük qismi yığılıb qalırdı. Bu səbəbdən 1949-cu ildə I mərtəbədə və zirzəmidə yığılan, 1939-cu ilə qədər olan jurnallar fondan silinir, istifadədən çıxarılırdı. Kitablara yığmağa artıq zirzəmidə də yer yox idi. Bir tərəfdən də zərərverici həşəratlar, gəmiricilər kitabların vaxtından əvvəl sıradan çıxmasına səbəb olurdu. Kitabxanada bu vəziyyət illərlə davam edirdi. Hətta kitab fondunun yoxlanması işi də bu səbəbdən dayandırılmışdı.

Kitabxanalar isə oxucuları lazımi elmi ədəbiyyatla təmin etməli, ittifaqda xilə və beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsi üçün yardımçı olmalı idi. Kitabxana şəbəkəsinə rəhbərlik və istiqamət vermək üçün Azərbaycan Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin qərarı ilə 1951-ci ildə Kitabxana Şurası yaradıldı [63, s.27]. A.İ.Qarayev, V.E.Xain, M.F.Nağıyev, Ş.A.Əzizbəyov, F.A.Məlikov, Z.İ.Xəlilov, Q.A.Əlizadə, V.R.Volobuyev, kitabxananın direktoru Y.İ.Tahirov və direktor müavini M.P.Karpinskayadan ibarət Elmi Şura təsdiq olundu və Kitabxana Şurası haqqında “Əsasnamə” işlənib hazırlandı.

Elmi Şura tərəfindən dəfələrlə ağırlı məsələlər, Mərkəzi Kitabxananın maliyyələşmə vəziyyəti, binanın olmaması müzakirə olunurdu. Bu çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün yollar axtarılırdı.

Yuxarıda adları qeyd olunan şəxslər fondun komplektləşdirilməsinə, biblioqrafik göstəricilərin nəşrinə rəhbərlik işində bilavasitə iştirak edirdilər. Elmi Şura kitabxananın plan və hesabatlarını təsdiq edir, xarici ədəbiyyata yazılmış siyahıları müzakirə edirdi.

Bu dövrdə Mərkəzi Kitabxanaya komplektləşdirmə üçün ayırmalar o qədər məhdud idi ki, bu vəsait hətta Moskva EA-nın kollektorundan aylıq məcburi nüsxələrin, Akademkitabdan bağlamaların alınmasına, dövrü mətbuatın abunəsinə zorla çatırdı [82, 1947-1955, s.8].

Vəsait çatışmazlığı üzündən kitabxana 1954-cü ildə dövrü mətbuata yalnız yarımillik abunə edildi.

1955-ci ildə Azərbaycan EA-nın Rəyasət Heyəti nəşriyyatın və ona yaxın olan Dövlət Təchizat anbarının otağını kitabxana üçün ayırdı [82, 1947-55, s. 135]. Həmin ildə yeni qızdırıcı sistem işə salındı ki, bu da kitabların rütubətdən qorunmasına imkan yaratdı. Kitabxana üçün ayrılan otaqlarda 9 yeni kitab rəfi qurulmasına baxmayaraq, bu da döşəmədə yığılıb qalan kitabların yerləşdirilməsi üçün kifayət etmirdi. Bu rəflərdə 5000 nüsxəyə yaxın ədəbiyyat yerləşdirilmişdi [82, 1947-1955, s.166].

1955-ci ildə kitabxananın büdcəsindən komplektləşdirmə üçün cəmi 153000 manat pul ayrılmışdı ki, bu da ən zəruri ədəbiyyatın əldə edilməsinə sərf olunurdu [82, 1947-1955, s. 167].

Cildlənməyə ayrılan vəsaitin az olması səbəbindən nəinki köhnəlmiş kitablar, hətta cari qəzet və jurnallar belə cildlənməmiş qalırdı.

Bu dövrdə kitabxanaya ayrılan maliyyə vəsaiti və məhdud şərait ştat vahidlərini artırmağa imkan vermirdi. Mərkəzi Kitabxanada cəmi 4 şöbə: kitabsaxlayıcı, xidmət şöbəsi, komplekt-ləşdirmə, kitab işləmə fəaliyyət göstərirdi. Əgər 1947-ci ildən 1955-ci ilə qədər kitabxananın 17 işçisi var idisə, 1956-ildə onların sayı azalıb 15-ə çatmışdı [82, 1947-1955, s.5]. Hər şöbədə cəmi 2-3 nəfər işçi çalışdığından onların iş yükü həddindən artıq ağır idi. 1958-ci ildə görkəmli elm xadimi və təşkilatçısı Yusif Məmmədəliyevin yenidən EA prezidenti seçilməsi EA fəaliyyətində və o cümlədən Mərkəzi Kitabxananın inkişafında yeni keyfiyyət dəyişikliklərinin baş verməsinə səbəb oldu.

1958-ci ildə kitabxananın büdcəsi artıq 700 000 manat, 1959-cu ildə isə 900 000 manat təşkil edirdi [82, 1956-1960, s. 135; s. 82].

Sov. İKP MK-nın “Ölkədə kitabxana işinin vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” (1959), SSRİ EA Rəyasət Heyətinin qəbul etdiyi “SSRİ EA kitabxanalarının

II FƏSİL

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsinin formalaşması və inkişafı
(1945-1973-cü illər)*

vəziyyəti və onların işini yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” (1960) qərarları SSRİ EA müttəfiq respublikalarının Elmlər Akademiyaları sistemindəki kitabxanalarının inkişafına əl-verişli zəmin yaratdı. Qərarlarda kitabxanaların maddi-texniki bazasını möhkəmləndirmək, 2-3 il ərzində kitabxanalara abad binalar vermək, onları mebel və kitabxana avadanlığı ilə təmin etmək, oxucularla əlaqəni gücləndirmək, kadrları seçmək istiqamətində kitabxanalara lazımınca yardım göstərmək zəruri hesab edilirdi. Bu qərarlarda irəli sürülmüş vəzifələri yerinə yetirmək üçün kitabxanalarda işi yenidən qurmaq, onu daha da genişləndirmək tələb olunurdu. Həmin qərarların yerinə yetirilməsilə əlaqədar olaraq Mərkəzi Kitabxana bütünlüklə öz işinin forma və metodlarını dəyişməyə başladı. 50-ci illərin sonunda EA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının rəhbərliyi möhkəmləndi, ştatı genişləndi, strukturu təkmilləşdirildi. Filologiya elmləri namizədi N.F.Axundov Elmi Kitabxanasının direktoru təyin edildi.

Kitabxanada məlumat-biblioqrafiya xidmətini təkmilləşdirmək məqsədilə 1959-cu ilin əvvəlində “Biblioqrafiya” şöbəsi təşkil edildi. Məlumat-biblioqrafiya xarakterli bütün ədəbiyyat şöbənin sərəncamına verildi. Sonralar həmin şöbə “Elmi-biblioqrafiya” və “Məlumat-biblioqrafiya” şöbələrinə ayrılaraq daha səmərəli fəaliyyət göstərməyə başladı. Bundan başqa kitabxanada aparılan struktur dəyişmələri nəticəsində kitabsaxlayıcı, xidmət, kitab işləmə, kataloqlaşdırma, komplektləşdirmə şöbələri də yaradıldı.

1960-cı ildə kitabxanasının ştatı artıq 47 nəfər idi. İşçi ştatının artımına baxmayaraq, kitabxana üçün xüsusi binanın olmaması üzündən ədəbiyyatı yerləşdirmək problemi həll olunmamış qalırdı. Fondun bir hissəsi yenə döşəmədə saxlanılır, nadir kitablar, fotosurətlər, mikrofilmlər isə şkafların olmadığından açıq qalırdı. Fondun 5 mərtəbədə yerləşdirilməsi oxuculara xidmət işini xeyli çətinləşdirirdi.

1962-ci ildən sahəsi 100 kv. metrə qədər olan binanın 50%-i kitab saxlayıcıya ayrılmışdı. May ayından kitabxana müstəqil balansla malik oldu, xarici ədəbiyyatın komplektləşdirilməsi üçün 4500 xarici valyuta ayrıldı [82,1956-1960,s.204]. Kitabxananın strukturunun yenidən dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq xüsusi fond, komplektləşdirmə, kitabışləmə, kataloqlaşdırma, məlumat-biblioqrafiya, metodik və kartoqrafiya şöbələri yaradıldı.

60-cı illərin əvvəllərində Mərkəzi Elmi Kitabxananın kollektivində 69 nəfər işçi çalışırdı. Bu işçilərin arasında on illərlə xidməti olan əməkdaşlardan: V.Urlovskaya, T.Sadıxova, S.Linetskaya, U.Slyusarenko, F.Liberman, E.Axundov, Ş.Kərimova, E.Xudayarova, X.Məmmədova, A.Məmmədova X.Tağıyeva, M.Muradova, N.Teymurova, J.Hacıyeva və başqalarının adlarını çəkmək olar.

1962-ci ilin aprelində Azərbaycanın kitabxana işçilərinin I qurultayı oldu. Burada respublika kitabxanalarının fəaliyyəti təhlil edildi və onun günün tələbi ilə bağlı gələcək iş formaları müəyyənləşdirildi. Qurultayın nəticələri haqqında kitabxananın şöbə müdiri R.Ə.Kazımov mətbuatda çıxış etdi [68, №72, s.58].

1963-cü il aprel 11-də Sov. İKP MK-nın SSRİ Nazirlər Soveti «SSRİ EA-sı və İttifaq respublikaları EA-larının fəaliyyətlərinin yaxşılaşdırılması tədbirləri haqqında» qərar qəbul etdi. Qərar SSRİ EA-sı və İttifaq respublikaları EA-larının bütün diqqətini təbiət elmləri (riyaziyyat, fizika, kimya, biologiya, kainat və yer haqqında elmlər) üzrə tədqiqatları daha da genişləndirməyə yönəltmələrini bir vəzifə kimi qarşıya qoyurdu. Həmin qərarda göstərilirdi ki, bəzi elmi idarələr (qərarda həmin idarələrin adları verilmişdir) EA-ların tabeliyindən çıxarılıb müvafiq nazirliklərə təhkim edilməlidirlər.

Qərara uyğun olaraq ¹ Azərbaycan Elmlər Akademiyasından Energetika İnstitutu Energetika və SSRİ-nin Elektrikləşdirilməsi Dövlət İstehsalat Komitəsinə, Genetika və Seleksiya İnstitutu, Erroziya bölməsi Azərbaycan SSR Kənd Təsərrüfatı Məhsullarının Tədarükü və İstehsalı Nazirliyinə, Eksperimental və Klinik Tibb İnstitutu SSRİ Tibb Akademiyasına, Su Problemləri İnstitutu Azərbaycan SSR Su Təsərrüfatı Nazirliyinə, H.Zərdabi adına Tarix-Təbiətşünaslıq Muzeyi S.M.Kirov ADU-ya, Arxitektura və İncəsənət İnstitutu, Azərbaycan Tarix Muzeyi, N.Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyat Muzeyi Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyinə təhkim edildi. Bununla əlaqədar olaraq həmin idarələrin nəzdində fəaliyyət göstərən kitabxanalar – 8 kitabxana Azərbaycan EA-nın kitabxana şəbəkəsindən kənarlaşdırıldı. Elə həmin dövrdə Neft – Kimya Prosesləri İnstitutunun bazası əsasında iki yeni institut – Kimya Texnologiyasının Nəzəri Problemləri İnstitutu və Aşqarlar Kimyası İnstitutu yaradıldı. Artıq 1965-ci ildən həmin institutların nəzdində iki müstəqil kitabxana fəaliyyət göstərirdi.

Bundan başqa Neft və Qaz Yataqlarının İşlənməsi İnstitutu Dərin Neft-Qaz Yataqları Problemləri İnstitutuna, Kimya İnstitutu – Qeyri-Üzvi və Fiziki Kimya İnstitutuna, Şərqsünaslıq İnstitutu Yaxın və Orta Şərq Xalqları İnstitutuna çevrildi. İnstitutlarda aparılan bu dəyişikliklər onların nəzdində fəaliyyət göstərən kitabxanalara aid olmadı.

Beləliklə, 1965-ci ildə Azərbaycan EA-da sahəvi kitabxanaların sayı 20-yə çatmışdı:

- 1. Kimya elmləri üzrə – 4 kitabxana;*
- 2. Fizika-riyaziyyat və texniki elmlər üzrə – 4 kitabxana;*
- 3. Yer haqqında elmlər üzrə – 3 kitabxana;*
- 4. Biologiya elmləri üzrə – 4 kitabxana;*

¹ Azərbaycan EA Mərkəzi Kitabxanası 1963-cü ildən Əsaslı Kitabxana, 1982-ci ildən hazırkı vaxta qədər Mərkəzi Elmi Kitabxana adını daşıyır.

5.İctimai elmlər üzrə – 5 kitabxana.

Həmin kitabxanaların elmi bölmələr üzrə yerləşdirilməsinin vəziyyəti cədvəl 2.1-dən məlum olur.

Cədvəl 2.1

Elmi bölmələr	Kitabxanaların mənsub olduqları elmi-tədqiqat müəssisələri
1. Kimya elmləri	1.Neft – Kimya Prosesləri İnstitutu 2.Kimya Texnologiyasının Nəzəri Problemləri İnstitutu 3.Aşqarlar Kimyası İnstitutu 4.Qeyri – Üzvi və Fiziki Kimya İnstitutu
2. Fizika-riyaziyyat elmləri	1. Riyaziyyat və Mexanika İnstitutu 2. Fizika İnstitutu 3. Kibernetika İnstitutu 4. Şamaxı Astrofizika Rəsədxanası
3. Yer haqqında elmlər	1. Geologiya İnstitutu 2. Coğrafiya İnstitutu 3.Dərin Neft-Qaz Yataqları Problemləri İnstitutu
4. Biologiya elmləri	1. Botanika İnstitutu 2. Zoologiya İnstitutu 3.Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutu 4.Fiziologiya İnstitutu
5. İctimai elmlər	1.Tarix İnstitutu 2.Ədəbiyyat və Dil İnstitutu 3.Yaxın və orta Şərqlə xalqları İnstitutu 4.Fəlsəfə İnstitutu 5.İqtisadiyyat İnstitutu

Bu dövrdə Mərkəzi Kitabxananın yanında yaradılan Elmi-metodik qrup (1962) iyirmi elmi-tədqiqat institutlarının kitab-

II FƏSİL

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsinin formalaşması və inkişafı
(1945-1973-cü illər)*

xanasına metodik köməklik göstərirdi. Əvvəlki müqayisədə kitabxana işi xeyli canlanmışdı. Buna səbəb Elmi-metodiki qrup yarandığı ilk gündən həm Mərkəzi Kitabxananın, həm də ETİ nəzdində şəbəkə kitabxanalarının işçilərinin peşə səviyyəsinin yüksəlməsinə yönəlmiş bir sıra səmərəli tədbirlərin təşkil edilməsi idi.

1965-ci il aprel ayının 25-də EA Rəyasət Heyətinin iclasında Mərkəzi Kitabxananın fəaliyyəti dinlənilmiş, fəaliyyətində əldə etdiyi nailiyyətlərlə yanaşı, kitabxanaya yeni ədəbiyyatın alınması sahəsində yol verilmiş ciddi nöqsanlar olduğu qeyd olundu.

EA Rəyasət Heyəti Mərkəzi Kitabxananın direktoru N.Axundovu öz vəzifəsindən azad edib, yerinə metodiki qrupun rəhbəri Rasim Kazımovu təyin etdi.

Mərkəzi Kitabxananın yeni rəhbərliyi ilk növbədə kitabxananın strukturunda bəzi dəyişikliklər etməklə yanaşı əsas diqqəti əməkdaşların ixtisas səviyyəsinin artırılmasına yönəltdi.

1965-ci ildə ixtisasın artırılması üzrə 24 məşğələ keçirilmişdi [82, 1965, s.20]. 15 kitabxana işçisi təcrübə mübadiləsi üçün SSRİ-nin iri şəhərlərinə – Moskvaya, Leninqrada, Kiyevə, Tbilisiyə ezam olunmuşdu. Kitabxana işçiləri arasında 5 dissertant, 2 aspirant var idi. Bu nailiyyətlərin əldə olunmasında kitabxananın direktoru R.Ə.Ka-zımovun xüsusi xidmətləri olmuşdur.

1965-ci ildən kitabxana işçilərinin attestasiya keyfiyyətləri nəzərə alınaraq, uyğun şöbələrdə yenidən yerləşdirildi.

Azərbaycan Elmlər Akademiyasının həyatında yeni mərhələ onun yeni binaya köçməsi ilə başladı. Kitabxananın yeni binaya keçidi 1961-ci ildə başlamış və 1967-ci il noyabrın 5-dən sonuna qədər davam etmişdi [82, 1965, s.2]. Kitabxananın yeni binaya köçməsi ilə əlaqədar xeyli işlər görülmüşdü. Elmi kitabxanaların qarşısında duran müasir tələbləri nəzərə almaqla kitabxananın yeni strukturunun layihəsi müzakirə edilmiş, fond və şöbələrin burada

yerləşdirilmə sistemi müəyyənləşdirilmişdi. «Əsaslı kitabxananın yeni binaya köçməsinə hazırlıq və keçid planı» tərtib edilmişdi.

Həmin plan aşağıdakı təşkilati tədbirləri əhatə edirdi:

1. *Yeni binaya köçməyə hazırlıq işləri. Böyük kitabxanaların yeni binaya köçmək sahəsindəki təcrübəsinin öyrənilməsi, fondun köhnəlmiş və artıq nüsxələrdən seçilməsi;*
2. *Yeni binaya köçməyin həyata keçirilməsi (fondun, kataloqların, inventar və avadanlığın müəyyən ardıcılıqla daşınması və yerləşdirilməsi);*
3. *Yeni binada işin təşkili (şöbələrin, ixtisaslaşdırılmış oxu zallarının avadanlıq və inventarla təchiz edilməsi, yeni şəraitdə kitabxana texnologiyasının müəyyənləşdirilməsi).*

Bu plan belə bir çətin tədbirin müvəffəqiyyətlə, düzgün həyata keçməsinə imkan yaratmışdı.

Kitabxananın həyatında Azərbaycan EA Rəyasət Heyətinin «Azərbaycan SSR EA Əsaslı Kitabxanasının fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında» 1967-ci il 8 dekabr tarixli qərarının çox böyük rolu olmuşdur [82, 1968, s.3]. Burada kitabxananın nizamnaməsi, yəni quruluşu, kitabxana işçiləri üçün əmək normaları, kitabxana şurasının tərkibi, kitabxananın gələcək fəaliyyətini əsas istiqamətləri və bir sıra digər məsələlər təsdiq olunmuşdur.

Bu dövrdə komplektləşmə ilə əlaqədar kitabxanaya ayrılan maliyyə vəsaiti xeyli artmışdı. Məsələn, 1968-ci ildə bu rəqəm 21 647 manat idisə, 1969-cu ildə 242 70 manat, 1970-ci ildə 44 446 manata [65] çatmışdı.

Kitabxananın müstəqil balansda olması həmçinin işçilərin də sayını artırmağa imkan verirdi. Mərkəzi Kitabxananın 89 nəfər işçisi var idi ki, bunlardan da 68-i ali təhsilli idi [82, 1970, s. 43].

1970-ci il Azərbaycan SSR EA Mərkəzi Kitabxanasının fəaliyyətində məhsuldar il hesab olunur. Respublikanın bütün

II FƏSİL

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsinin formalaşması və inkişafı
(1945-1973-cü illər)*

kitabxanaları kimi Mərkəzi Kitabxana da V.İ.Leninin 100 illik yubileyi və Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulmasının 50 illiyi ilə əlaqədar keçirilən tədbirlərdə fəal iştirak etmişlər. Kitabxananın bütün kollektivi yüksək sosialist öhdəlikləri götürmüş və kitabxanalara baxışdan qalib çıxmışlar. Ona görə də SSRİ EA Rəyasət Heyətinin və Həmkarlar İttifaqının Mərkəzi Komitəsi tərəfindən Fəxri Fərmanla təltif olunmuşdur [82, 1970, s.5].

1970-ci illərdə Mərkəzi Kitabxananın bütün fəaliyyətinin istiqamətləndirilməsində Azərbaycan SSR EA Rəyasət Heyəti yanında EA Vitse prezidenti akademik M.A.Dadaşzadənin sədrliyi ilə Kitabxana Şurası mühüm rol oynamışdır. 1972-ci ilin may ayında Kitabxana Şurasının geniş iclasında “1972-1975-ci illərdə Azərbaycan SSR EA Əsaslı Kitabxanasının fəaliyyətinin əsas istiqamətləri” və 28 oktyabr 1970-ci il Azərbaycan SSR EA Rəyasət Heyətinin “Azərbaycan SSR EA Əsaslı Kitabxanasının fəaliyyəti haqqında” sərəncamlarının yerinə yetirilməsinin gedişi haqqında məruzələr dinlənilmişdi [82, 1972, s.31].

Birinci məsələ üzrə kitabxananın direktoru R.Ə.Kazımov çıxış etmiş, oxuculara xidmət, komplektləşdirmənin təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq kitab mübadiləsi məsələləri üzərində ətraflı dayanaraq qeyd etmişdir ki, bütün mühüm metodik sənədlərin hazırlanması XI beşillikdə sona çatacaqdır.

İkinci məsələ üzrə kitabxananın direktor müavini M.M.Həsənova çıxış edərək qeyd etmişdir ki, Azərbaycan SSR EA Rəyasət Heyətinin sərəncamına əsasən fondun şərq ədəbiyyatı ilə komplektləşdirilməsi yaxşılaşdırılmış, nəşrə hazırlanan bibliografiyaların mövzu dairəsi genişlənmiş, yeni mövzular işlənmişdir.

1972-ci il oktyabrın 6-da Azərbaycan SSR EA Rəyasət Heyəti tərəfindən “Azərbaycan SSR EA elmi idarə kitabxanalarının Azərbaycan SSR EA Mərkəzi Kitabxanasının filiallarına çevrilməsi haqqında” məsələ nəzərdən keçirilmiş və

göstərilmişdir ki, çoxsaylı müstəqil kitabxanaların bir sistem daxilində fəaliyyət göstərməsi işdə paralelizmə və ədəbiyyatın alınmasında təkrarlara, beləliklə də, dövlət vəsaitinin ifrat sərfinə gətirib çıxarır [82, 1972, s.35].

Həmin ilin dekabr ayında Azərbaycan SSR EA Rəyasət Heyətinin nəzdində Kitabxana Şurasının iclası olmuş, Azərbaycan SSR EA elmi idarə kitabxanalarının Azərbaycan SSR EA Mərkəzi Kitabxanasının filiallarına çevrilməsi haqqında məsələ müzakirə olunmuşdur. Bu müzakirə bilavasitə mərkəzləşmə məsələsinə həsr edilmişdi. İclası şuraya 1958-ci ildən sədrlik edən, bu işdə əvəzsiz xidmətləri olan Akademik M.A.Dadaşzadə aparırdı. Həmin iclasda kitabxana şurasının üzvləri, elmi-tədqiqat institutları kitabxanalarının müdürləri, məlumat şöbələrinin rəisləri iştirak etmişlər. Mərkəzi Kitabxananın direktoru R.Ə.Kazımov məruzə ilə çıxış etmiş və demişdir: «Elmi idarə kitabxanalarının Əsaslı Kitabxananın filiallarına çevrilməsi məqsədyönlüdür. Müstəqil kitabxanaların bir sistem daxilində fəaliyyəti son nəticədə oxuculara xidmətin keyfiyyətinin yaxşılaşmasına kömək edəcəkdir [82, 1972, s.35].

Məsələ ətrafında müzakirələrdə Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyinin direktoru akademik B.Nəbiyev, Riyaziyyat və Mexanika institutunun direktor müavini akad. F.Maqsudov, Neft-Kimya Prosesləri İnstitutunun direktoru akad. V.S.Əliyev, Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyi yanında Respublika İdarələrarası Kitabxana Şurasının sədri, ADU-nun Kitabxana-şünaslıq kafedrasının müdiri, prof.A.A.Xələfov çıxış etmişlər. Onların əksəriyyəti Azərbaycan SSR EA Rəyasət Heyətinin bu qərarına tərəfdar olduqlarını bildirmişlər. Lakin bu qərarla razılaşmayanlar da olmuşdur. Neft-Kimya Prosesləri İnstitutunun direktoru akad.V.S.Əliyev bu məsələyə qəti etirazını bildirmişdi. Lakin sonradan, xüsusilə də akad. M.A.Dadaşzadə və prof. A.A.Xələfovun əlavə izahatlarından sonra o, filialların bir sistem daxilində mərkəzləşdirilməsi fikri

ilə razılaşdı. Lakin bu işə tədrisən, bəzi kitabxanaları hələlik müstəqil saxlamaqla aşağıdakı qərar qəbul olundu:

1. 1973-cü ilin yanvar ayının 1-dən Azərbaycan SSR EA-nın bütün elmi idarə kitabxanaları Azərbaycan SSR EA Mərkəzi Kitabxanasının filiallarına çevrilsin;

2. “Azərbaycan SSR EA-nın elmi müəssisə kitabxanaları haqqında Əsasnamə”nin layihəsi işlənib hazırlansın və bir ay müddətində təsdiq edilmək üçün Azərbaycan EA Rəyasət Heyətinin Kitabxana Şurasına verilsin.

1973-cü ilin iyun ayının 15-də Azərbaycan SSR EA Rəyasət Heyətinin keçirdiyi iclasda bu «Əsasnamə» təsdiq və qəbul edildi. “Əsasnamə”yə əsasən Azərbaycan SSR EA Mərkəzi Kitabxanasının elmi-tədqiqat müəssisələrindəki kitabxana filialları bu müəssisələrin elmi-köməkçi orqanları sayılırdı [82, 1973, s. 4].

Bununla əlaqədar olaraq 1973-cü ilin yanvar ayının 1-dən elmi idarə kitabxanaları Mərkəzi Kitabxananın filiallarına çevrildi. Bu zaman kitabxana işçilərinin sayı 100 nəfərə çatmışdı [82, 1974, s.47]. Artıq 4240 m² sahəni tutan Mərkəzi Kitabxana 4 mərtəbədə yerləşir, ən böyük hissəni kitab saxlayıcı tuturdu. Bu dövrdə kitabxana xeyli avadanlıq, mikrofilmlərin oxunuşu üçün 5 PO – 1 tipli “Mikrofoto” aparatı, həmçinin 75 yuvalı kataloq şkafı ilə təmin olunmuşdu [79, 1974, s.49] Kitabxananın 85 yerlik 4 oxu zalı oxucuların istifadəsində idi.

1973-1974-cü illərdə alınacaq çoxaltma texnikası: “Romayor – 312” PS – A 4 (DAR - 50) – avtomatik rotator, MPA – 1A – topoqrafik çap aparatı, GR – 302 K2 – elektroqrafik surətçixarma – çoxaltma aparatı, “Kseroks – 1000” üçün kitabxanaya limit ayrılmışdı.

Nəticə etibarlı ilə demək olar ki, bu müddət ərzində Azərbaycan EA Mərkəzi Kitabxanasının və Elmi – Tədqiqat İnstitutlarının kitabxana şəbəkələrinin fəaliyyətinin təhlili aşağıdakı nəticələri çıxarmağa imkan verir:

- 1946-1973-cü illərdə Azərbaycan EA kitabxana şəbəkəsi təşkilati baxımdan formalaşmış, Akademiyanın bütün elmi-tədqiqat müəssisələri müvafiq kitabxanalarla təmin olunmuşdur;

- həmin illərdə Mərkəzi Kitabxana Akademiya sistemində mövcud kitabxanaların fəaliyyətini tənzimləyən və istiqamətləndirən metodik mərkəzə çevrilmişdir;

- 1946 -1973-cü illərdə EA kitabxana şəbəkəsinin maddi-texniki bazasının möhkəmlənməsi, xüsusən Mərkəzi Kitabxananın yeni binaya köçməsi və fəaliyyətinin genişlənməsi elmi işçilərə kitabxana-informasiya xidmətinin təkmilləşdirilməsi üçün geniş imkanlar açmışdır.

§ 2.2 Mərkəzi Elmi Kitabxananın sənəd-informasiya fondunun inkişafı

Məlumdur ki, oxucuların və xüsusən elmi işçilərin informasiya tələbatının ödənilməsində elmi-metodik baxımdan düzgün təşkil edilmiş kitabxana fondları müstəsna rol oynayırlar.

Mütəşəkkil təşkil olunmuş sənəd-informasiya fondu olmadan heç bir kitabxanada oxuculara səmərəli xidmətdən söhbət gedə bilməz.

Elmlər Akademiyası kitabxanalarında və xüsusən Mərkəzi Kitabxananın fondunda onilliklər boyu cəmləşdirilmiş dövrü nəşrlər, müxtəlif sənədlər və informasiya daşıyıcıları xalqımızın mədəni-mənəvi sərvəti, elmimizin «qızıl fondu»dur. Bu kitabxana öz inkişafının bütün mərhələlərində elm, mədəniyyət və texnikanın son nailiyyətlərini əks etdirən monoqrafiyaları, dövrü nəşrləri, dissertasiyaları, müxtəlif texniki sənədləri, informasiya materiallarını, çap əsərlərini və s. əldə edib mühafizəsini təmin etməyi özünün ən ümdə vəzifəsi sayaraq 85

ilə yaxın bir dövr ərzində respublikamızda unikal elmi-informasiya fondu formalaşdırmışdır.

1945 -1973-cü illər ərzində Azərbaycan EA kitabxana şəbəkəsi xeyli inkişaf edib təkmilləşərək oxucuların istifadə etməsi üçün dünyada elm, texnika və mədəniyyət sahəsində olan son nailiyyətləri əks etdirən müasir nəşrlərlə bərabər, keçmişin də unikal çap əsərlərini toplayıb bu günə qədər mühafizə etmişdir.

Kitabxananın fondunda iki milyona yaxın ictimai-siyasi, tarix, fəlsəfə, təbiət, texnika, kənd təsərrüfatı, bədii ədəbiyyat və s. sahələrə aid çap əsərləri mühafizə olunmuşdur. Fondun tərkibi müxtəlifdir. Belə ki, burada azərbaycan, rus, eləcə də şərq və qərb avropa dillərində ədəbiyyat toplanmışdır. Azərbaycan dilində ədəbiyyat fondu Azərbaycan ədəbiyyatı klassikləri, Azərbaycan şifahi ədəbiyyatı, rus və xarici klassiklərindən tərcümələr, inqilabaqədərki və nadir nəşrlərlə zəngindir.

Fondda Ü.Hacıbəyovun “Arşın mal alan” (1917-ci il), “Harun və Leyla” (1915-ci il), “Məşədi İbad” (1912-ci il) musiqili əsərləri və uşaqlar üçün tərtib edilmiş ilk dərslik nüsxəsi, habelə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi üçün dəyərli olan F.Köçərlinin 2 cilddə “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə qədər materiallar” (1925-1926-cı illər) və s. qorunub saxlanılır.

Dünya klassiklərindən edilmiş tərcümələr isə ədəbiyyat fondunu daha da zənginləşdirmişdir. Azərbaycan mətbuatının tarixi-elmi səciyyəli nümunələrindən “Kəşkül” (1884-1886), “Molla Nəsrəddin” (1906-1909), “Füyuzat” (1906-1908), “Tuti” (1914-1917) dərgiləri, qəzetlərdən “Bakı”, “Бакинские губернские ведомости” (1894-1916), “Кавказская копейка” (1910-1913), “Шушинский жизнь” (1913) və s. komplektləri, “Акты, собранные Кавказской археологической комиссией”, “Сборник материалов для описание местностей и племен Кавказа” və “Кавказский вестник”, “Известие Кавказского музея”, “Кавказский сборник” və s. burada

toplanmışdır. Fondun eyni zamanda inqilabaqədərki nəşrlərdən “Современник”, “Отечественные записки” jurnalları, İmperator EA, müxtəlif imperator cəmiyyətlərinin nəşrləri mühafizə edilməkdədir.

Fondda SSRİ EA, həmçinin müttəfiq respublikaların akademiyları, universitetləri, elmi-tədqiqat idarələrinin elmi əsərləri, jurnalları, bülətenləri və b. nəşrləri daha mükəmməl təqdim edilir. Xüsusilə «Труды общества изучение Азербайджана», «Известия общества изучение Азербайджана» kimi jurnallarda Azərbaycan, Qafqazşünaslığa aid materiallar, çox nadir, qiymətli nəşrlər vardır. Burada məşhur şərqşünas alimlərdən E.E.Bertelsin, E.A.Belyayevin, B.N.Zaxoderin, Y.A.Paxomovun, Z.Hüseynzadənin və b. şəxsi kitab kolleksiyaları da mühafizə edilməkdədir. Mərkəzi Elmi Kitabxananın şərq ədəbiyyatı fondu istər kəmiyyət və istərsə də keyfiyyət baxımından ölkəmizdə ən güdrətli və zəngin fond hesab edilə bilər.

Burada Şərqə dair ərəb, fars, türk dillərində nadir elmi kitablar, məcmuələr, dövrü mətbuat nüsxələri, həmçinin Azərbaycan müəlliflərinin şərq dillərində nəşr olunmuş əsərləri toplanmışdır.

Aparılan elmi-tədqiqat işlərinin mövzusuna uyğun ədəbiyyatın vaxtında komplektləşdirilib oxuculara çatdırılması Mərkəzi Kitabxananın əsas vəzifələrindən sayılırdı. Bütün bu vəzifələrin həlli əldə olan vəsaitin qənaətlə və lazımı yerə sərf edilib kitabxanaya alınan ədəbiyyatın kəmiyyət və keyfiyyətinə özünü büruzə verirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, fondun komplektləşdirilməsi işi Elmlər Akademiyasının şəbəkə kitabxanalarında zəif təşkil olunmuşdu. Kitab fondu bir qədər qeyri-mütəşəkkil komplektləşdirilirdi. Lakin Mərkəzi Kitabxananın Sovet İttifaqında çıxan bütün çap məhsullarının nüsxəsinin məcburi surətdə almasının onun gələcək inkişafı üçün böyük əhəmiyyəti oldu. Bu dövrdə kitabxana SSRİ Elmlər Akademiyası və İttifaq

respublikalarının Elmlər Akademiyaları və elmi-tədqiqat müəssisələrinin digər kitabxanaları ilə elmi əlaqələr saxlayır və kitab mübadiləsi edirdi.

Əgər 1947-ci ildə Mərkəzi Kitabxananın fondu 166 675 nüsxə idisə, 1948-ci ildə 172542 nüsxə, 1949-cu ildə isə 205096 nüsxə olmuşdur[82].

Dinc quruculuq illərində Mərkəzi Kitabxananın fondunun belə artmasına səbəb Azərbaycan SSR Kitab Palatasından məcburi nüsxənin alması idi. 1947-ci ildə kitabxanada azərbaycan dilində 9505 nüsxə, rus dilində 11793 nüsxə, xarici dillərdə 38133, o cümlədən şərq dillərində 13116 nüsxə sənəd-informasiya resursu var idi [82, 1947-1955, s.2-15].

Bu dövrdə kitabxana aşağıdakı kanallarla komplektləşdirildi:

1. *Kitab Palatası vasitəsilə nəşriyyatların göndərdiyi məcburi nüsxələr hesabına;*
2. *Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı nəşrlərinin məcburi nüsxələri hesabına;*
3. *SSRİ EA-nın elmi nəşrlərinin alınması yolu ilə;*
4. *Abunə yolu ilə;*
5. *Bukinist mağazalarından alınan ədəbiyyat hesabına;*
6. *Xarici elmi idarələrdən mübadilə vasitəsilə kitab alınması yolu ilə;*
7. *“Soyuzpeçat” vasitəsilə dövri mətbuata abunə yolu ilə.*

1948-1949-cu illərdə Mərkəzi Kitabxananın fondunun keyli artmasına baxmayaraq komplektləşdirmə sahəsində çatışmazlıqlar qalmaqda idi. Əvvəlki illər ərzində əldə olunmamış dövrü nəşrlər əlavə komplektləşdirilir, sahəvi kitabxanalar üçün alınan ədəbiyyat onlara vaxtında çatdırılmır, aylarla şöbədə qalırdı. Kitablarnın Azərkitab və bukinist mağazalarından gec alınması, əsas fonddan sahəvi kitabxanalara verilən ədəbiyyatın vaxtında qeyd olunmaması kataloqla fond arasında uyğunsuzluq yaradırdı.

Artıq 50-ci illərin əvvəllərində Azərbaycan SSR EA Mərkəzi Kitabxanası respublikada elmi ədəbiyyatı mühafizə edən əsas mərkəzlərdən birinə çevrilmişdi. Fondun həcminə görə isə respublikada ikinci ən böyük kitab saxlayıcılarından biri idi. Bu dövrdə Mərkəzi Kitabxananın qarşısında duran əsas vəzifə fondun keyfiyyətinin yaxşılaşması idi. Elə buna görə də kitabxana fondunun komplektləşdirilməsi birinci dərəcəli vəzifə olaraq qalırdı.

Bu vəzifə birinci növbədə kitabxana fondunun yeni ədəbiyyatla təmin olunmasını EA-da aparılan elmi tədqiqatlara tam uyğunlaşması idi. Başqa sözlə desək, kitabxananın komplektləşdirilməsi EA əməkdaşlarının informasiya tələbatına tam uyğun gəlməli idi.

1951-ci ildə kitabxananın fondu 258946 nüsxəyə çatmışdı ki, bunların da 2 min nüsxəsi Azərbaycan, rus və xarici dillərdə qədim, nadir və müstəsna əhəmiyyətli əsərlər idi [82,1947-1955,s.21]. Lakin bu artıma baxmayaraq, kitabxana fondunun, kataloqlarının vəziyyətinin qənaətbəxş olmaması elmi işçilərin sorğularının ödənilməsində çətinliklər yaradırdı. Ona görə də 1958-ci ildə Azərbaycan SSR EA Mərkəzi Kitabxanasında kitab fondunun inventarlaşdırılması işi planlaşdırıldı. 1959-cu ildə inventarlaşma prosesi zamanı fondada olan hər bir nüsxə yenidən yoxlanılır, təzə inventar nömrəsi alır, kataloq kartoçkası ilə tutuşdurulurdu.

İri elmi kitabxananın fondunun yenidən yoxlanılması və inventarlaşdırılması çox mürəkkəb proses olub özündə bir sıra ciddi metodiki və təşkilati prosesləri əhatə edirdi.

EA Mərkəzi Elmi Kitabxanasında fondun yoxlanılmasının əsas vəzifəsi kitabxana fondunun faktiki mövcudluğu və bütün sənədlərdə olan qeydlərin kitab fondunun həqiqi vəziyyəti ilə tam uyğunluğunun müəyyənəndirilməsi idi. Bununla bərabər, fondun yoxlanılması bütövlükdə kitabxananın vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına, müxtəlif növ səhvləri üzə çıxarmağa imkan verirdi. Fondun inventarlaşdırılması və yoxlanılması

II FƏSİL

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şöbəsinin formalaşması və inkişafı
(1945-1973-cü illər)*

üçün lazım olan bütün materiallar - inventar kitabları, stempellər, qutular, nəzarət talonları və s. hazırlanmışdı.

Kitab fondunun yoxlanılmasında əsasən talon üsulundan istifadə edilirdi. Bütün kitab fondu talonlara yazılaraq sonradan inventar kitablarına köçürülürdü. Yoxlama talonu hər bir kitab nüsxəsi üçün ayrılırdı. Talonda kitabın şifrəsi, inventar nömrəsi, müəllifin adı, sərlövhənin başlanğıc sözü yazılırdı. Çoxcildli nəşrlərdə mütləq cildin nömrəsi, buraxılışı, kitabın qiyməti, nəşr ili göstərilirdi.

Talona yazdıqdan sonra kitab dəqiq yoxlanılır, yeni inventar kitabına qeyd edilirdi. Yeni inventar kitabına salındıqdan sonra yoxlama talonunda yeni format şifrəsi yazılır, inventar nömrələrinin artan qaydası ilə yeşiklərə düzülür, sonra gündəlik hesabatə rəhbərlik edən işçiyə təhvil verilirdi. Yoxlama prosesində talonların əlifba və sistemli kataloqların kartoçkalı ilə əvəz edilməsi, onlarda format düzülüşü üçün yeni şifrələrin qoyulması ilə nəticələndi. Dövrü nəşrlər fondunda təqribi olaraq jurnalların düzülüşünün düzgünlüyü yoxlanıldıqdan sonra dubletlər ayrılmış, yalnız bundan sonra bütün dövrü nəşrlər inventar kitabına «yoxlanılmışdır» qeydiyyatı olduqdan sonra yazılmışdır.

Əsas fondun yoxlanılması iki ay müddətində başa çatmışdır. Inventarlaşdırma prosesi qurtardıqdan sonra işçilər cari işlə bərabər inventar kitablarından köhnəlmiş, əlavə nüsxələri, heç bir elmi əhəmiyyəti olmayan, habelə itmiş kitabları uçotdan silmişlər.

Inventarlaşdırma vaxtı məlum olmuşdur ki, kitabların demək olar ki, 50 faizinin üstündə kitabın qiyməti qeyd olunmamışdır. Yeni kitablara inventara uyğun qiymət yazılmışdır. Inventarlaşdırma və yoxlama prosesi başa çatdıqdan sonra Mərkəzi Elmi Kitabxananın fondunun dil və tipoloji strukturu aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Cədvəl 2.2

Fond	Həcmi (nüsxə)
1. Azərbaycan fondu	
a) kitablar	13394
b) dövrü nəşrlər	3960
2. "A" formatı	27220
3. "B" formatı	28220
4. "C" formatı	51173
5. Bədii ədəbiyyat	22515
6. Dövrü nəşrlər rus dilində	59750
7. Məlumat-bibliografiya ədəbiyyatı	11549
8. Xarici ədəbiyyat	
a) kitablar	25834
b) dövrü nəşrlər	72126

Qeyd: Hesablamalar Mərkəzi Kitabxanasının 1956-1960-cı illər üzrə hesabat sənədlərinə əsaslanır.

Bütün yoxlamaların nəticələri kitabxana işçilərinin istehsalat iclaslarında müzakirə olunurdu. 1966-cı ilin noyabrında Azərbaycan EA-nın Rəyasət Heyətinin iclaslarında əldə edilmiş materiallar, praktiki təkliflər əsasında kitabxana işi haqqında məsələ müzakirə olunmuş, bir sıra zəruri qərarlar qəbul edilmişdir. Bütün bunlar Mərkəzi Kitabxanasının gələcək işinin daha da yaxşılaşmasına kömək etdi. Kitabxana işçiləri Moskva və Leningrad şəhərlərində ezamiyyətdə olarkən yoxlama talonları əsasında Lenin adına Dövlət Kitabxanasından, SSRİ EA kitabxanalarının dublet fondundan bir neçə min kitab seçməyə müvəffəq olmuşdular.

1960-ci ildə kitabxana 530224 nüsxədən çox, o cümlədən 145 min nüsxə xarici ədəbiyyatı olan fonda malik idi [82,

1956-1960, s.140]. Sonralar yeni ədəbiyyatın komplektləşdirilməsi Azərbaycan EA-nın elmi-tədqiqat institutlarının profilinə tam uyğun olaraq davam etdirilirdi.

Kitabxanaya daxil olan ədəbiyyatın çoxu Akademiyada ictimai və humanitar elmlər istiqamətində aparılan tarix və etnoqrafiya, ədəbiyyat, fəlsəfə, hüquqşünaslıq, iqtisadiyyat, sənətsünaslıq, memarlıq, sosiologiya, mətnşünaslıq tədqiqatları ilə əlaqədar idi. Qafqazşünaslıq, şərqsünaslıq və dünya xalqlarının elmi və mədəni tərəqqisi məsələlərinə dair kompleks tədqiqatların aparılmasında Elmlər Akademiyası Azərbaycanda aparıcı qüvvə olmasından Mərkəzi Kitabxanaya Azərbaycan və xarici dillərdə müvafiq materiallar daxil olurdu.

1960-1970-ci illərdə olaraq Mərkəzi Kitabxanada EA-nın fizika, riyaziyyat və texniki elmlər sahəsində fəaliyyət göstərən elmi-tədqiqat institutlarının profilinə uyğun riyazi analiz, diferensial tənliklər, ehtimal nəzəriyyəsi və riyazi statistika, tətbiqi riyaziyyat, kosmik obyektlərdə baş verən proseslərə və s. elmi istiqamətlərdə sənəd-informasiya fondu formalaşdı.

Kimya elmləri sahəsində çalışan Akademiya alimlərinin elmi istiqamətlərini nəzərə alaraq kitabxana neft-kimyası, neft emalı, yanacaq və qazın kimyəvi texnologiyası, yüksək molekullu birləşmələr, kimya texnologiyasının nəzəri əsasları və s. problemlərə dair vətən və dünya ədəbiyyatı ilə komplektləşdirilirdi.

Mərkəzi Kitabxananın komplektləşdirilməsinin mövzu-texnoloji baxımdan mühüm tərkib hissəsini Yer haqqında elmlər bölməsinə daxil olan Geologiya, Dərin-Neft və Qaz Yataqları Problemləri və Coğrafiya elmi-tədqiqat institutlarında aparılan tədqiqatlarla əlaqədar Azərbaycan, rus və xarici ölkələrdə nəşr edilən ədəbiyyat təşkil edirdi. Buraya coğrafi qabığın sabitliyi və dəyişkənliyi qanunauyğunluqları Azərbaycan ərazisinin geomorfoloji quruluşu, landşaftın təkamülü, iqlimin mənşəi, səhrələşmə prosesləri, təbii ehtiyatlar, iqlim potensialının xüsusiyyətləri və səmərəli istifadə

olunması, ölkəyə təbii mühitin dəyişməsinin regional proqnozlaşdırılması, Xəzər dənizinin coğrafi, fiziki və geoloji problemləri və s. elmi istiqamətlərlə əlaqədar sənəd-informasiya kütləsi daxil idi.

Kitabxananın fondunun formalaşmasında Elmlər Akademiyasında biologiya elmləri sahəsində aparılan elmi-tədqiqatlara dair vətən və xarici ölkələrin nəşrlərinin komplektləşdirilməsinə də xüsusi diqqət yetirilirdi. Bu məqsədlə Mərkəzi Elmi Kitabxananın fondu ildən-ilə biologiyanın fundamental problemlərinin kompleks tədqiqi ilə əlaqədar elmi ədəbiyyatla zənginləşirdi. Mövzu baxımdan bu ədəbiyyatın tərkib hissələrini nəbatat və heyvanlar aləminin öyrənilməsi, praktik səhiyyənin tibbi-bioloji problemləri, genetika, fiziologiya, biokimya, biofizika və mikrobiologiyanın nəzəri problemləri və s. elmi istiqamətlərə dair monoqrafiyalar, dövrü nəşrlər, elmi cəmiyyətlərin əsərləri, dissertasiyalar, digər informasiya daşıyıcıları təşkil edirdi. Bütün bunlar 70-ci illərdə EA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının, Azərbaycanda elmin bütün sahələrinə dair tədqiqatların informasiya təminatçısı kimi formalaşmasına dəlalət edirdi.

Bu dövrdə Azərbaycan Respublikası EA-nın Mərkəzi Kitabxanası respublikada kitab həcminin sayına görə M.F.Axundov adına Respublika Dövlət Kitabxanasından sonra ikinci yerdə, xarici ədəbiyyatın sayına görə isə birinci yerdə dururdu.

XX əsrin 60-70-ci illərdə Mərkəzi Elmi Kitabxananın fondunun formalaşmasında kitabxanaya daxil olan kitab kolleksiyalarının çox böyük əhəmiyyəti var idi. 60-cı illərin ikinci yarısı və 70-ci illərin əvvəllərində Mərkəzi Kitabxanaya o dövrün məşhur şərqşünasları Y.S. Bertelsin, B.N.Zaxoderin, Y.A.Belyayevin və bir sıra başqa alimlərin şəxsi kitabxanalarının əldə edilməsi onun şərqşünaslıq fondunun xeyli zənginləşməsinə səbəb oldu. Bunların içərisində nadir əsərlərin sayına və elmi əhatəliyinə görə Y.S.Bertelsin şəxsi kitab

kolleksiyası xüsusi yer tuturdu. O, 300-dən artıq elmi əsərin müəllifidir.

Y.S.Bertels keçmiş SSRİ-də sufizm və sufi ədəbiyyatının, Yaxın və Orta Şərq xalqlarının mədəniyyətinin qədim tarixi, eləcə də Firdovsi, Nizami, Cami, Nəvai, Füzuli kimi dahi mütəfəkkirlərin həyat və yaradıcılığının tədqiqatçısı olmuşdur. Onun ölümündən sonra çox çətinliklə onun şəxsi kitabxanasından 4360 nüsxə müxtəlif adda kitablar əldə edilib Mərkəzi Kitabxananın fonduna daxil edilmişdi. Hal-hazırda Mərkəzi Kitabxanada müstəqil fond kimi saxlanan bu kolleksiyada 826 nüsxə ərəb, fars və türk dillərində, 1565 nüsxə Qərbi Avropa dillərində, 1969 nüsxə rus və digər keçmiş SSRİ xalqları, o cümlədən Azərbaycan dilində olan kitablardır. Bunların içərisində bütün dünyada yalnız bir nüsxəsi Leypsiq İncəsənət Muzeyində saxlanılan “Divani Əmir Şahi” kitabı, Füzulinin əsərləri XVIII əsrin nəşrləri, Nizaminin müxtəlif Şərqi və Avropa dillərində XIX-XX əsrlərdə çap olunmuş əsərləri vardır. Y.Bertelsin şəxsi kitabxanasında “Avesta”nın sanskrit nüsxələri, “Avesta”ya həsr olunmuş görkəmli dünya şərqşünaslarının qiymətli, nadir əsərləri də vardır. Bu baxımdan K.Zallimanın “Mani abidələri”(1907), Kossoviçin “Zəndi-Avestanın dili” (1865), həmçinin “Avesta”nın fransızca, latınca qədim nüsxələri tərtibçilər üçün olduqca qiymətli mənbələrdir.

Y. Bertelsin Mərkəzi Kitabxanaya daxil olmuş şəxsi kitabları içərisində Şərq ədəbiyyatı, dili və mədəniyyətinə dair xeyli nadir nüsxələr də var idi. Bunlara misal olaraq Freydaqın “Ərəb əruzu” (1830), “1001 gecə”nin alman nəşri (1765), Mirzə Şəfi Vazehin şeirlərinin alman nəşrləri (1869, 1875), V. D.A. Smirnovun “Türkiyə tənəzzülünün səbəbləri” (1873), A. Müllərin “İslam tarixi” (1895) və s. göstərmək olar.

Bu dövrdə Mərkəzi Kitabxanaya daxil olmuş B.Zaxoderin və Y. Belyayevin ümumi həcmi 4 min nüsxəyə yaxın olan şəxsi kitabxanasında Şərq xalqları ədəbiyyatına, tarixinə,

fəlsəfə və hüquqşünaslığına dair Avropa və Şərqlə dillərində bir çox nadir nüsxələr də mövcuddur.

60-70-ci illərdə Mərkəzi Kitabxana cari xarici ədəbiyyatın komplektləşdirilməsinə də xüsusi diqqət yetirmiş, qiymətli məlumat nəşrlərinin, ardı davam edən nəşrlərin, təbiət və ictimai elmlər üzrə monoqrafiyaların alınması üçün xeyli işlər görmüşdür.

Keçmiş SSRİ-də nəşriyyat işinin sürətli artımı kitabxanaya bütün ölkədə nəşr olunmuş məcburi pullu nüsxələrin daxil olunmasında özünü göstərirdi. Bu nüsxələr cari ədəbiyyatın komplektləşdirilməsinin yeganə mənbəyi idi. 1970-ci illərdə bu sahədə əvvəlki illərlə müqayisədə elmi kitabxanaların Mərkəzi Kollektorunun (Moskva) fəaliyyəti xeyli yaxşılaşmışdır. 1973-cü illərdə kitabxanaya daxil olan məcburi nüsxələr bütün ədəbiyyatın 25%-ni təşkil etmişdi [82,1973,S.19].

Mərkəzi Kitabxana xarici ədəbiyyatın komplektləşdirilmə mərkəzi kimi də fəaliyyət göstərirdi. Bu baxımdan kitabxana tərəfindən 1969-cu ildə təşkil edilmiş «Bakı elmi və elmi-texniki kitabxanalarında xarici ədəbiyyatın komplektləşdirilməsi və oxucular tərəfindən istifadəsi» mövzusunda keçirilmiş elmi konfrans xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Konfransda müzakirə edilən məsələlər aşağıdakılar olmuşdur:

1. Respublika elmi və elmi-texniki kitabxanalarında xarici ədəbiyyatın komplektləşdirilməsi və oxuculara xidmətin vəziyyəti;

2. Beynəlxalq kitab mübadiləsi, onun vəziyyəti və əhəmiyyəti;

3. Xarici mətbuat materialları əsasında ölkəşünaslıq kartotekasının təşkili metodikası;

4. Azərbaycanın elmi-texniki kitabxanalarında xarici ədəbiyyatdan istifadə;

5. Bakı şəhəri ali məktəb kitabxanalarında xarici ədəbiyyatdan istifadə.

II FƏSİL

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsinin formalaşması və inkişafı
(1945-1973-cü illər)*

Konfrans elmi kitabxanalarda xarici ədəbiyyatla oxuculara və xüsusən elmi işçilərə kitabxana-informasiya xidmətinin təkmilləşməsinə yönəlmiş geniş əməli fəaliyyət proqramı qəbul etmişdir.

Bu dövrdə Mərkəzi Kitabxana respublikada Beynəlxalq kitab mübadiləsinin mərkəzi sayılırdı. Mübadilə vasitəsilə həm elmin nailiyyətləri, həm də xaricdə aparılan ən yaxşı tədqiqatlar haqqında operativ məlumat almaq olurdu. Bundan başqa Beynəlxalq kitab mübadiləsi kitabxananın fondunu xarici ədəbiyyatla zənginləşdirmək üçün əlverişli mənbədir. Azərbaycan EA Mərkəzi Kitabxanası 1956-cı ildə dünyanın 43 ölkəsinin 110 müəssisəsi və elmi kitabxanası ilə mübadilə aparırdı [82, 1956-1960, s.26]. Onların arasında elmlər akademiyaları, universitetlər, ali təhsil müəssisələri, milli kitabxanalar, nəşriyyatlar, redaksiyalar, firmalar, muzeylər, həmçinin ayrı-ayrı şəxslər də var idi. "Beynəlxalq kitab " abunəsi üzrə yalnız 1970-ci ildə kitabxana 1400 manatlıq kitab və jurnal almışdır[82,1970, s.18]

1945 -1974-cü illər ərzində Azərbaycan SSR EA Mərkəzi Kitabxanası bir sıra xarici ölkələrlə və ittifaqın bir sıra elmi idarələri ilə sıx əməkdaşlıq etmişdir. Əgər 1949-cu ildə Mərkəzi Kitabxana SSRİ-nin 69 elmi idarəsi ilə (bunlardan 17-si EA və onun filialları, 6-sı EA bazası, 32-si elmi-tədqiqat institutu, 10-u universitet, 4-ü dövlət kitabxanası idi) kitab mübadiləsi aparırdısa, 1951-ci ildə bunların sayı 80-ə çatmışdı. Bu idarələrin 73-ü ittifaq daxilində, 7-si xarici ölkələrdə idi [82,1947-1955, s.11].

Mərkəzi Kitabxana 1959-cu ildə artıq SSRİ-nin 130 elmi müəssisə və kitabxanaları ilə, kapitalist və Şərqi Avropanın sosialist ölkələrinin 247 kitabxana və elmi müəssisələri ilə mübadilə aparırdı [82,1956-1960, s.40].

1963-cü ildə kitabxana mübadilə yolu ilə İngiltərə, İran, Fransa, Türkiyə, Misir, Suriyanın bir sıra qiymətli Şərq əlyazmalarının mikrofilmlərini almışdı. Fondun daha da zənginləşməsi, oxucuların istifadəsi üçün yararlı hala salınması

məqsədlə xeyli miqdarda mikrofilm sifariş edilmiş, fotosurətlər alınmışdır. Fotosurətlərin çox hissəsi Azərbaycan ədəbiyyatına, tarixinə, mədəniyyətinə və teatrşünaslığa aid materiallardır.

Müqayisələrə əsasən məlum olmuşdur ki, Mərkəzi Kitabxanada respublikalararası kitab mübadiləsi işi Beynəlxalq kitab mübadiləsinə nisbətən zəif aparılmışdır. Lakin qonşu ölkələrlə, xüsusilə də İran və Türkiyə ilə əlaqələrimizin yaxşılaşması nəticəsində elmin müxtəlif sahələrinə aid qiymətli kitablar əldə edilmişdir ki, bu da Şərq fondunun daha da zənginləşdirdi.

1963-cü ildə Şərq ədəbiyyatı fonduna 1800 kitab, 26 adda 800 nüsxə jurnal daxil olmuşdur. Fondada 800 nüsxə jurnaldan 453-ü abunə, 347-si isə mübadilə yolu ilə əldə edilmişdi [90,1963,s.2]. Kitabxananın fondu xarici ölkələrlə (xüsusən İran, Suriya, Misir, İraq və s.) mübadilə əlaqələrinin yaxşılaşması və Britaniya Muzeyinin Kitabxanasından sifarişlə alınmış kitabların hesabına daha da artdı.

1965-ci ildə Mərkəzi Kitabxana Beynəlxalq kitab mübadiləsi yolu ilə 8280 nüsxə ədəbiyyat almışdısa, 1970-ci ildə bu rəqəm 10557, 1973-cü ildə isə 17006 [82] nüsxəyə çatmışdır.

Artıq 1973-cü ildə Mərkəzi Kitabxana 47 ölkənin 519 təşkilatı ilə əməkdaşlıq edir, kitabxanaya daxil olan bütün xarici ədəbiyyatın 53%-i məhz Beynəlxalq kitab mübadiləsi yolu ilə alınmışdır [82,1973, s.24].

İttifaq daxilində Mərkəzi Kitabxana bu illərdə bütün müttəfiq respublika EA-nın, iri sənaye mərkəzlərinin elmi kitabxanaları ilə sıx əməkdaşlıq etmişdir. Əgər 1970-ci ildə ittifaqdaxili kitab mübadiləsi yolu ilə 3587 [82,1970, s.18] nüsxə ədəbiyyat alınmışdısa, 1973-cü ildə bu rəqəm 4273 [82,1973, s.19] olmuşdur. 3 il ərzində ittifaqdaxili kitab mübadiləsində iştirak edən təşkilatların sayı 132-dən 153-ə

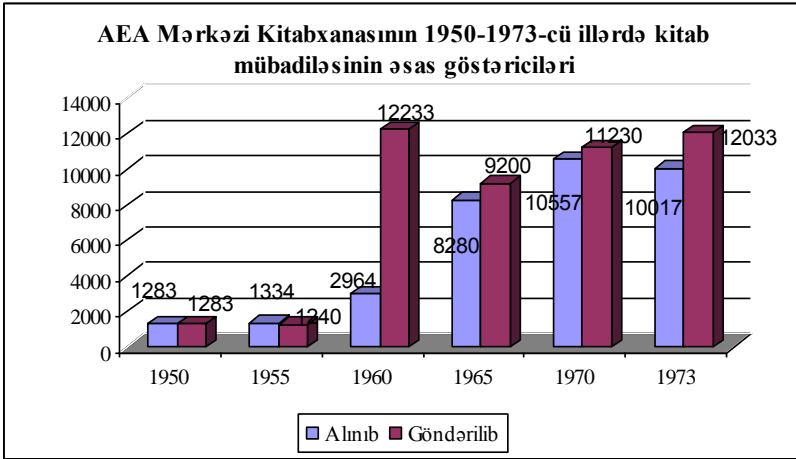
II FƏSİL

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsinin formalaşması və inkişafı
(1945-1973-cü illər)*

çatmışdır, yəni Mərkəzi Kitabxananın partnyorlarının sayına 21-i əlavə olunmuşdur.

Mərkəzi Elmi Kitabxananın ölkədaxili və beynəlxalq kitab mübadiləsi yolu ilə aldığı və göndərdiyi ədəbiyyatın miqdar göstəriciləri aşağıdakı diaqramda aydın görünür.

Diaqram 2.1

Qeyd: Hesablamalar Mərkəzi Elmi Kitabxananın 1950-1973-cü illərə dair uçot və hesabat sənədlərinə əsaslanır.

Beləliklə, 1945-1973-cü illər ərzində EA Mərkəzi Kitabxanasının sənəd-informasiya fondu ildən-ilə yüksələn xətlə inkişaf etmiş və 30 ilə yaxın bir dövr ərzində bu kiçik kitab kolleksiyasından, dünya elminin nailiyyətlərini özündə əks etdirən zəngin mənəvi xəzinəyə çevrilmişdir. 1950 -1973-cü illərdə Mərkəzi Kitabxananın fondunun inkişaf göstəriciləri aşağıdakı cədvəldən məlum olur.

Cədvəl 2.3

İllər	Fondun ümumi rejimi	5 il ərzində artım	Azərbaycan ədəbiyyatı fondu	Rus ədəbiyyatı fondu	o cümlədən xarici dillərdə	Şərq dillərində
					Avropa dillərində	
1950	231199	58652	1950	152671	6771	Məlumat yoxdur
1955	450000	218801	İ n v e n t a r l a ş d ı r m a			
1960	5520565	102056	2003	22667	15730	-
1965	835265	185209	16422	54889	17581	1085
1970	980652	145387	29160	58942	19640	8170
1973	1159234	178582	16725	641762	1461	7866

Qeyd: Hesablamalar Mərkəzi Elmi Kitabxananın 1950-1973-cü illərə dair uçot və hesabat sənədlərinə əsaslanır.

Bu dövrdə sənəd-informasiya fondunun inkişafı istiqamətlərində Mərkəzi Kitabxanada qazanılmış təcrübə AMEA elmi-tədqiqat müəssisələrində kitabxana fondlarının inkişafına səmərəli təsir göstərmişdir.

§ 2.3 Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası elmi-tədqiqat müəssisələrində kitabxana fondlarının inkişafı

1945 -1974-cü illər ərzində Azərbaycan SSR EA elmi-tədqiqat institutları yanında təşkil olunan kitabxanalar daim Mərkəzi Kitabxananın diqqət mərkəzində olmuşlar.

Əgər 1949-cu ildə Azərbaycan SSR EA kitabxanaları şəbəkəsinə 20 institut kitabxanası daxil idisə, 1951-ci ildə

bunların sayı 22-yə çatmışdı ki, [82,1947-1955,s.27] bunların də hərəsinin bir işçisi var idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Mərkəzi Kitabxana bu zaman şəbəkə kitabxanalarına metodik rəhbərlik edir, onların fondlarının komplektləşdirilməsinə nəzarət edir, alınacaq ədəbiyyatın və dövrü nəşrlərin siyahılarını təsdiq edirdi.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, 1955-ci ilə qədər şəbəkə kitabxanalarının fondları haqqında heç bir məlumat yoxdur. Əldə olan məlumatlara görə 1955-ci ildə bu şəbəkəyə 21 kitabxana daxil idi ki, bunların fondu 350 min nüsxə idi [82,1947-1955,s.168]. 1956-cı ildən EA sistemindən çıxması nəticəsində onların sayı 18-ə, fondu isə 309885 nüsxəyə enmişdi [82,1956-1960,s.10].

1960-cı illərdə Azərbaycan SSR EA Mərkəzi Kitabxanası şəbəkə kitabxanalarının fondlarının komplektləşdirilməsinə yaxından köməklik göstərmiş, bir sıra institut kitabxanalarında, məsələn, Tarix və Geologiya İnstitutlarında kitabxana fondunun inventar hesabı aparılmış, fondlar yeni format düzülüşünə keçirilmişdir. Bir sıra institut kitabxanaları öz fondlarından istifadəni asanlaşdırmaq məqsədilə müəyyən düzülüş sistemləri yaratmışdılar. Məsələn, Şərqşünaslıq, Dil və Ədəbiyyat, Genetika və Seleksiya İnstitutlarında nəşri davam edən ədəbiyyat ayrıca fondda yerləşdirilmişdir. Həmin ildə onların fonduna 28746 nüsxə ədəbiyyat daxil olmuşdur [82,1956-1960, s.17].

Bu dövrdə fondlarını daha səmərəli komplektləşdirmək məqsədilə şəbəkə kitabxanaları ittifaqdaxili, bəziləri isə (məsələn, Botanika, Geologiya və Tarix İnstitutları) beynəlxalq kitab mübadiləsi aparırdılar.

1962-ci ildən Mərkəzi Kitabxanada yaranmış Kitabxanaşünaslıq və bibliografyanın metodikası şəbəkəsinin əməkdaşları tez-tez şəbəkə kitabxanalarına gedir, xüsusilə onların fondlarının profilləri üzrə ədəbiyyatla komplektləşdirilməsi məsələsinə nəzarət edərək, məsləhətlər verirdilər. Artıq 22

şəbəkə kitabxanasının fondu 588959 nüsxə olmuşdur [82,1962,s.32]

1962-ci ildə SSRİ EA Rəyasət Heyətinin yanında Kitabxana şurasının göndərdiyi «...hesabat sxemi» alındıqdan sonra Mərkəzi Kitabxananın Metodiki şöbəsi bu sxemi Azərbaycan dilinə tərcümə edərək çoxaltmış və kitabxanalara göndərmişdir. Həmin ildən şəbəkə kitabxanaları həmin sxem əsasında hesabatlarını tərtib edir, mühüm rəqəm göstəricilərini orada əks etdirərək Mərkəzi Kitabxanaya təhvil verirdilər.

Azərbaycan SSR EA kitabxanaları qarşısında duran vəzifələri həyata keçirmək, eləcə də kitabxana işini düzgün istiqamətləndirmək və onu daha da yaxşılaşdırmaq məqsədilə 1962-ci ildə Mərkəzi Kitabxananın yanında Elmi-Metodiki Şura yaradıldı. Bu şuranın qarşıya qoyduğu məsələlərdən biri kitabxana fondunun yeni ədəbiyyatla komplektləşdirilməsi və uçot işinin təkmilləşdirilməsi idi.

Bu dövrdə kitab fondu plansız və qeyri-mütəşəkkil şəkildə komplektləşdirilir, ədəbiyyat əsasən “Azərkitab”dan, kitabxana kollektorundan seçilirdi. EA kitabxana şəbəkəsinin fəaliyyəti institutların elmi-tədqiqat planlarından təcrid olunmuşdu. Bu cür uyğunsuzluğun mənfi təsiri ilk növbədə kitab fondunun komplektləşdirilməsində hiss olunurdu.

Mərkəzi Kitabxananın Elmi-Metodiki Şurası müttəfiq respublikaların Elmlər Akademiyası kitabxanalarının iş təc-rübəsini öyrənmək nəticəsində komplektləşdirmədə olan mü-hüm nöqsanları aşkara çıxararaq, ayrı-ayrı sahələr üzrə mövcud olan problemləri aradan qaldırmaq məqsədilə yeni plan tərtib etdi.

Buna görə də EMŞ Mərkəzi Kitabxananın tematik komplektləşdirmə planını tərtib edərkən aşağıdakı cəhətlərə xüsusi diqqət yetirməyi lazım bildi:

a) Azərbaycan Elmlər Akademiyasında elmi-tədqiqat işlərinin perspektiv inkişaf planı;

b) Respublika qarşısında duran mühüm xalq təsərrüfatı vəzifələri;

c) EA-nın məşğul olduğu nəzəri problemlər.

Bu əsas tələbləri nəzərə almaqla tərtib olunmuş komplektləşdirmə planı və onun düzgün tətbiqi kitabxanada işin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmasına, oxucu sorğularının təmin edilməsinə kömək etdi.

1965-ci ildə iki yeni – Kimya Texnologiyasının Nəzəri Problemləri və Aşqarlar Kimyası İnstitutu yaradıldı. İnstitut kitabxanalarının fondlarının təmin edilməsi işində digər kitabxanalarla mübadilə və Mərkəzi Kitabxanadan lazımi məqalələrin mikrofilmlərinin alınması hesabına əlavə komplektləşdirmə böyük rol oynayırdı. Kitab fondunun əlavə komplektləşdirilməsi verilən rədd cavablarına, elmi əməkdaşların tövsiyələrinə əsasən kitab ticarəti, baza və nəşriyyatlara göndərilən xüsusi sifarişlər yolu ilə edilirdi. Fondun artırılması üzrə ən nümunəvi iş Fizika İnstitutunun Kitabxanasında olmuşdur. Burada edilən bütün sifarişlər institutun Elmi Şurasında təsdiq edilmişdir. Bu kitabxanalar Mərkəzi Kitabxanadan 1965-ci ildə 20 mikrofilm və fotosürət almışdılar. İnstitut kitabxanaları üçün xarici kitab və jurnallara abunə Mərkəzi Kitabxana tərəfindən həyata keçirilirdi. Bu kitabxanaların kitab fondları məhz mübadilə fondu hesabına artırılmışdır.

Yeni təşkil olunan kitabxanaların komplektləşdirilməsi zamanı da şəbəkə kitabxanalarının mübadilə fondlarından istifadə edilirdi. Məsələn, 1972-ci ildə təşkil edilmiş Genetika və Seleksiya İnstitutunun Kitabxanasına digər kitabxanaların mübadilə fondundan 3589 nüsxə, Qeyri-Üzvü və Fiziki-Kimya İnstitutu Kitabxanasına isə 7237 nüsxə ədəbiyyat verilmişdir [82,1972,s.40]

Kitabxana fondlarının yeni ədəbiyyatla komplektləşdirilməsi ilə bərabər, şəbəkə kitabxanaları müntəzəm olaraq öz fondlarını köhnəlmiş və profilə uyğun olmayan nəşrlərdən

də azad edirdilər. Məsələn, 1970-ci ildə Zoologiya, Riyaziyyat və Mexanika, Botanika, Tarix və b. institutların kitabxanaları bu işlə məşğul olmuşlar [82,1970,s.36].

1960-1970-ci illərdə şəbəkə kitabxanaları aşağıdakı yollarla komplektləşdirilirdi: 1) Akademkitab; 2) Azərkitab; 3) “Abunə-nəşrlərin” mağazası; 4) “Soyuzpeçat”; 5) Mərkəzi Kitabxananın mübadilə fondu.

1955-1970-cü illərdə AMEA elmi-tədqiqat institutlarında kitab fondunun artımı belə olmuşdur:

Cədvəl 2.4

AMEA kitabxana şəbəkəsində fondun artımı

İllər	1955	1955	1960	1965	1970
Şəbəkə kitabxanalarının sayı	21	21	22	25	20
Fondların ümumi həcmi (nüsxə)	350000	Məlumat yoxdur	541413	762644	707520
Müvafiq dövr üzrə artım	–	–	24369	55631	36704

Qeyd: Hesablamalar Mərkəzi Elmi Kitabxananın şəbəkə üzrə hesabat materialları əsasında tərtib edilmişdir.

Cədvəldən göründüyü kimi 1955 -1970-cü illərdə AMEA kitabxana şəbəkəsində (elmi-tədqiqat institutlarının kitabxanalarında) kitab fondunun artımının ümumi həcmi 352520 nüsxə olmuşdur.

Aparduğumuz hesablamalar göstərir ki, bu artımın 33 faizi ictimai elmlər üzrə, 67 faizi isə təbiət və texniki elmlər üzrə olmuşdur. Dil baxımından artımın təqribən 10 faizi Azərbaycan dilində, 75 faizi rus dilində, 15 faizi isə xarici dillərdəki ədəbiyyat təşkil etmişdir.

Ədəbiyyatın tiplərinə görə ümumi artımının 40-45 faizini kitablar, 50-55 faizini isə dövrü nəşrlər təşkil edir.

Dövrü nəşrlər üzrə ən çox üstünlüyü xüsusən təbiətşünaslıq, texniki elmlər və şərqşünaslığa dair ədəbiyyat tutur.

Müvafiq dövrdə EA institutları kitabxanalarının formalaşması mövzu baxımından belə olmuşdur.

İCTİMAİ VƏ HUMANİTAR ELMLƏR ÜZRƏ: ümumi tarix, ictimai-iqtisadi formasiyalar, yeni və ən yeni tarix, etnoqrafiya məsələləri, etnososioloji və etnosiyasi tədqiqatları, epiqrafiya, numizmatika, antropologiyaya, tarixi əlaqələrə dair çap əsərləri; fəlsəfə və ictimai fikir tarixi, idrak nəzəriyyəsi, estetika və etika prosesləri; dövlət quruculuğunun hüquqi məsələləri, mülki, cinayət, ailə və beynəlxalq problemləri ilə əlaqədar nəşrlər; bədii ədəbiyyat və ədəbi fikrin inkişaf tarixi, mərhələləri və qanunauyğunluqları, ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Ədəbi-tarixi mənbəşünaslıq, ədəbi əlaqələr; türkologiya, dialektologiya, dil tarixi, ümumi dilçilik, təbii dilçilik, riyazi dilçilik problemlərinə dair ədəbiyyat, lüğətlər; memarlıq, təsvir, dekorativ, teatr, kino və musiqi sənətlərinin tarixi və nəzəri problemləri, dünya incəsənətinin müxtəlif növ və janrlarının tarixinə dair əsərlər; dünya iqtisadiyyatı tarixi, istehsal münasibətləri, iqtisadiyyatın təşkili və idarə olunması, regional iqtisadiyyat, iqtisadiyyatın planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması, aqrar münasibətlər, iqtisadi əlaqələr.

Fizika-riyaziyyat və texnika elmləri üzrə EA elmi müəssisələrinin kitabxanalarına daxil olan Azərbaycan, rus və xarici dillərdəki ədəbiyyatı və digər informasiya daşıyıcılarını mövzu baxımından belə qruplaşdırmaq olar:

RIYAZİYYAT VƏ MEXANİKA İNSTİTUTU KİTABXANASI: Əsası 1959-cu ildə Fizika İnstitutunun bazasında qoyulmuş bu kitabxananın fondunda 70-ci illərin əvvəllərində 35 min nüsxə ədəbiyyat mühafizə edilirdi ki, bunun 10 minə yaxını xarici nəşrlər idi. Kitabxananın fondunda

digər elmi kitabxanalarda olmayan rus klassik riyaziyyat və mexanika elmi məktəbinin görkəmli nümayəndəsi S.Berşteynin, N.Boqolyubovun, L.Roystyanskinin, L.Sedovun əsərlərinin tam kolleksiyaları mühafizə edilir. Bundan əlavə 1960-1973-cü illərdə kitabxananın fondunda “Moskva riyaziyyatçılar cəmiyyətinin əsərləri”nin 1926-ci ildən tam komplekti, İngiltərə, Amerika, Almaniyada nəşr edilən riyaziyyata dair jurnalların bir çox illər üzrə komplektləri vardır. Fondun mövzu-problem strukturu belədir: müasir funksional analiz və onun tətbiqi, spektral nəzəriyyə, operator-differensial tənliklər nəzəriyyəsi, spektral analizin tərs məsələləri, qeyri-xətti dinamik sistemlərin inteqrallanması nəzəriyyəsi, differensial tənliklərin keyfiyyət nəzəriyyəsi, parabolik və ellipstik tənliklər və Zaremba məsələsi, analitik funksiyalar sisteminin tamlığı, sonlu dərəcəli tam funksiyalar sistemində xətti operatorlar üçün ekstremal məsələlər, cəbr və topologiya, avans problemi, bütöv mühit mexanikası, lay sistemlərinin qeyri-xətti aparılmasının neft yataqlarının işlənmə parametrlərinə təsiri, özlü-elastiklik nəzəriyyəsi və əlaqələr məsələlərə dair ədəbiyyat.

FİZİKA İNSTİTUTUNUN KİTABXANASI : Əsas 1944-cü ildə qoyulmuş və fondunda respublikanın digər elmi kitabxanalarında olmayan bir sıra nadir nüsxələr toplanmışdır. Bunların içərisində “Журнал физико-химического общества” (1879-1930); “Физическое обозрение” (1900-1916); “Успехи физических наук” (1918-ci ildən) və s. göstərmək olar. Eyni zamanda kitabxanada SSRİ EA Fizika İnstitutunun elmi əsərlərinin 1931-ci ildən 1970-ci illərə qədər tam komplekti də ABŞ, Almaniyada nəşr edilən bir sıra fizika jurnalları da mühafizə edilir.

1970-ci illərin əvvəllərində kitabxanada artıq 50 min nüsxə ədəbiyyatı olan fond formalaşmışdı. Bu fondun 30 faizini xarici nəşrlər təşkil edirdi. Fondun tematik strukturu aşağıdakı elmi istiqamətləri əhatə edir: yarımkeçirici çevrəcilərinin

fizikası, spektroskopiya, bərk cisimlərin elektronikası, bərk cismin fizikası, nüvə problemləri, güclü anizotron kristalların fizikası, energetikanın fiziki-texniki problemləri, ferrerezonans problemləri, elektrik qurğuları kompleksinin yaradılması, selen, ionlaşma, yüksək effektiv aktiv kompozit materiallarının alınması, maqnetizm problemləri və s.

KİBERNETİKA İNSTİTUTUNUN KİTABXANASI:

Kitabxana 1961-ci ildə təşkil edilmiş, fondun formalaşmasında Fizika, Riyaziyyat İnstitutlarının kitabxanalarının yaxından köməyi olmuşdur. 70-ci illərin əvvəllərində kitabxananın fondunda 30 minə yaxın, o cümlədən 4 min nüsxə xarici nəşrlər mühafizə edilirdi. Burada monoqrafiya, dövrü mətbuat materialları ilə yanaşı, institutun profilinə uyğun normativ-texniki sənədlər və zəngin soraq-informasiya nəşrləri fondu formalaşmışdır. Fondun tematik tərkibinə aşağıdakı elm və texnika sahələrinə dair sənədlər daxildir: informasiya və idarəetmənin nəzəri problemləri, süni intellekt sistemləri, onların metod və vasitələrinə əsaslanan yeni informasiya texnologiyaları, intellektual informatika sistemlərinin qurulmasının nəzəri və tətbiqi məsələləri, neyron şəbəkələri bazasında yeni nəsillər - nəzarət və idarəetmə sistemlərinin yaradılması, mövqeli siqnallar nəzəriyyəsi və s.

N.TUSİ ADINA ŞAMAXI ASTROFİZİKA RƏSƏDXANASI KİTABXANASI: Kitabxana 1957-ci ildə Rəsədxananın yarandığı ildə təşkil edilmiş, fondunda 1972-ci ildə 18 min nüsxə vətən, 3 minə yaxın xarici ədəbiyyat mövcud idi. Kitabxananın fondunda Azərbaycanın böyük alim-astronomu Nəsirəddin Tusinin əsl London Böyük Kral Akademiyasında saxlanılan bir sıra əsərlərinin fotosurəti mühafizə edilir.

Burada eyni zamanda Astrofizikaya qonşu sahələr: fizika, riyaziyyat, xarici rəsədxanaların elmi əsərləri vardır. Fondun mövzu quruluşuna kosmik obyektlərdə qeyri-xətt stasionar proseslər, ulduzların fizikası və təkamülü, Günəş

sistemi, Ay və planetlər, asteroidlərin, kometlərin fiziki və kimyəvi xüsusiyyətləri ilə əlaqədar elmi, elmi-texniki ədəbiyyat və texniki sənədlər daxildir.

KİMYA ELMLƏRİ BÖLMƏSİNDƏ fəaliyyət göstərən elmi tədqiqat institutlarının kitabxanaları fondlarının problem, mövzu baxımından tərkibi aşağıdakı elmi istiqamətlər üzrə vətən və dünya ədəbiyyatından ibarət olmuşdur.

**Y.MƏMMƏDƏLİYEV ADINA NEFT-KİMYA
PROSESLƏRİ İNSTİTUTUNUN KİTABXANASI:**

Kitabxananın əsası 1929-cu ildə Azərneftin nəzdindəki kimya laboratoriyası bazasında yaradılmış, 1959-cu ildən isə Neft-Kimya Prosesləri elmi-tədqiqat institutunun kitabxanası kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. 1970-ci illərin əvvəllərində (Mərkəzi Elmi Kitabxananın filialına çevrilənə qədər) fondda 50 mindən artıq Azərbaycan, rus və xarici dillərdə zəngin sənəd kütləsi formalaşmışdı. Bu sənəd kütləsinə neft-kimya sahəsində elmi məktəb yaratmış Y.Məmmədəliyevin, N.Zelinskinin, V.Markovskinin, A.Butlerovun, A.Arbuzovun, N.Nametkinin əsərləri ilə yanaşı, XIX-XX əsrlərdə Rusiya və xarici ölkələrdə neft-kimya proseslərinə dair nəşr edilən nadir əsərlər, məcmuələr və digər sənəd-informasiya resursları daxildir. Bunların içərisində “Журнал Русского физико-химического общества” (1873-1930-cu illər), “Журнал общей химии”(1931-ci ildən), “Прикладная химия” (1920-ci ildən), “Успехи химии” (1932-ci ildən), “Azərbaycan Neft Təsərrüfatı” (1922-ci ildən), Almaniya, İngiltərə, ABŞ-da nəşr edilmiş monoqrafiyalar, elmi əsərlər, dissertasiyalar, dövrü nəşrlər, informasiya jurnalları, eləcə də normativ-texniki sənədlər vardır.

Fondun tematik strukturuna neft-kimya, yanacaq, yağlar və qazın kimyəvi texnologiyası, kimyəvi kinetika və kataliz, aşağı temperaturda neft xammalının çevrilməsi, kimyəvi məhsullar, neft-kimyası üçün alternativ xammalın alınması, birkarbonlu birləşmələrin kimyası və membran texnologiyası nəzəriyyəsi,

neft emalı və neft-kimya prosesləri üçün katalizatorlar, sürtgü yağları, aviasiya yanacağı, partlayıcı qarışıqlar, yanğın söndürən maddələr və s. əlaqəli sahələr üzrə ədəbiyyat, nortmativ-texniki sənədlər daxildir.

Ə.M.QULİYEV ADINA AŞQARLAR KİMYASI İNSTİTUTUNUN KİTABXANASI : 1965-ci ildən yaradılmış bu elmi tədqiqat institutu kitabxanası Mərkəzi Elmi Kitabxananın və digər qonşu profilli elmi müəssisələrin kitabxanalarının köməyi və intensiv komplektləşdirmə nəticəsində 7-8 il ərzində özündə aşağıdakı elmi istiqamətləri əks etdirən fond yaratmağa nail oldu. Bu fondun tematik strukturuna aşqarlar kimyasının nəzəri problemləri, onların təsir mexanizmi, aşqarların tərkibi, sinergizmi və antoqonizmi, üzvü reaksiyaların kinetikasi, müxtəlif növ aşqarların funksional xassələri və s. daxildir. Fonda daxil olan ədəbiyyatın əksəriyyəti respublikada 1-2 nüsxə olub yalnız bu kitabxanada mühafizə edilir. 1972-ci ildə fondun ümumi həcmi 18 min nüsxə çap vahidi və normativ-texniki sənədlərdən ibarət olmuşdur.

M.F.NAĞIYEV ADINA KİMYA TEXNOLOGİYASININ NƏZƏRİ PROBLEMLƏRİ İNSTİTUTUNUN KİTABXANASI: 1965-ci ildə yaradılmış bu institutun kitabxanasının fondunun mövzu tərkibinə əsasən rus və xarici dillərdə (ingilis, alman, ispan) kimya-texnoloji sistemlərinin modelləşdirilməsi və optimallaşdırılması üsulları, reaktor sistemlərində katalitik proseslər nəzəriyyəsi, neft-kimya qurğularında kinetik tədqiqatların optimallaşdırılması, kimya texnologiyalarında resirkulyasiya prosesləri və əlaqəli sahələrə dair monoqrafiyalar, dövrü nəşrlər, xarici dissertasiyalar və normativ-texniki sənədlər daxildir. Kitabxananın fondunda böyük rus kimyaçısı D.Mendeleyevin əsərlərinin nadir nüsxələri vardır.

POLİMER MATERIALLARI İNSTİTUTUNUN KİTABXANASI: 1966-cı ildə əsası qoyulmuş bu institutun

kitabxanasında əsasən rus dilində yüksək molekullu birləşmələrin və üzvi sintezin problemləri ilə əlaqədar polimerlərin sintez və modifikasiya üsullarının yaradılması, polimer materiallar və kompozitlər əsasında alınan məhsullar və onların emal prinsipləri, polimer materialları üçün köməkçi maddələrin alınması məsələlərinə dair ümumnəzəri və təcrübi əhəmiyyət kəsb edən kitablar, jurnallar və digər sənədlər fondu formalaşmışdır.

QEYRİ-ÜZVİ VƏ FİZİKİ-KİMYA İNSTİTUTU KİTABXANASI : Əsası 1935-ci ildə qoyulmuş bu institutun EA sistemində kimya elmləri sahəsində ən böyük retrospektiv fonda malik olan kitabxanalarından biridir.

1955-1973-cü illər ərzində kitabxananın fondu təqribən 10 dəfə artaraq özündə Azərbaycan, rus və xarici dillərdə aşağıdakı problemlərə dair ədəbiyyatı cəmləşdirmişdir: mineral xammalın kompleks emalının elmi əsasları, qeyri-üzvi maddələrin sintezi, qeyri-üzvi maddələrin çevrilmə prosesləri, katalizatorların sintezi və onların təsir mexanizminin elmi əsasları, elektrokimya və materialların korroziyadan mühafizəsi.

1972-ci ildə kitabxananın fondunda 40 min nüsxəyə yaxın, o cümlədən 3 mindən yuxarı xarici ədəbiyyat toplanmışdır.

1955-1973-cü illərdə EA Yer haqqında elmlər bölməsinə daxil olan Geologiya, Dərin Neft və Qaz Yataqları Problemləri və Coğrafiya İnstitutlarının kitabxanaları müvafiq dövr ərzində əsaslı şəkildə inkişaf edərək öz profilləri üzrə zəngin sənəd-informasiya ehtiyatları yaratmışlar.

Bu kitabxanaların fondlarının mövzu strukturunu belə təsnifləşdirmək olar.

GEOLOGİYA İNSTİTUTU KİTABXANASI: 1935-ci ildə SSRİ EA Azərbaycan filialının nəzdində Geologiya sektoru, 1938-ci ildə isə onun bazasında yaradılan Geologiya İnstitutu kitabxanasının fondu 1945-1973-cü illərdə təqribən 10 dəfə artaraq 45 minə çatmışdır. Fondun əsas hissəsi Azər-

baycan və rus dilli nəşrlərdən, təxminən 4 min nüsxəsi isə xarici nəşrlərdən ibarət olmuşdur.

Kitabxana fondunda keçmiş SSRİ-də Geologiya elmi məktəblərinin yaradıcıları İ.Qubkinin, A.Arxañqelskinin, F.Levinson-Lessinqin, M.Abramoviçin, S.Apresovun, A.Ve-textinin, eləcə də Azərbaycanın məşhur alim geoloqları Ş.Əzizbəyovun, M.Qaşqayın, S.Quliyevin, Q.Əlizadənin, Ə.Əlizadənin əsərlərinin tam kolleksiyaları mövcuddur.

Kitabxananın fondu Geologiya İnstitutunda aparılan elmi tədqiqatların istiqamətlərinə uyğun olaraq neft və qazın geologiyası və geokimyası, pəlçiq vulkanizmi, regional geologiya, seysmologiya, geofiziki və hidrogeokimyəvi sahələrdə baş verən dəyişmələrin müşahidə edilməsi, zəlzələ əlamətlərinin aşkar edilməsi və proqnozlaşdırılması, təcrübi-metodiki geofizika ekspedisiyalarının təşkili və s. əlaqəli elm sahələrinə dair nəşrlərdən və müxtəlif sənədlərdən ibarətdir.

DƏRİN NEFT VƏ QAZ YATAQLARI PROBLEMLƏRİ İNSTİTUTUNUN KİTABXANASI:

1960-cı ildə institutla eyni vaxtda yaranmış kitabxanada institutun neft və qaz yataqlarının işlənməsinin elmi əsasları, neft və qaz hasilatının tətbiqi məsələlərinin həlli aparıcı elmi istiqaməti ilə əlaqədar aşağıdakı problemlər üzrə vətən və xarici ədəbiyyat fondu formalaşmışdır. Neft və qaz yataqlarının öyrənilməsinin geoloji-geofiziki və hidrodinamik üsulları, neft və qaz yataqlarının hidroqazodinamikası, yayın fizika və kimyası, neftveriminin artırılması üsulları, neftçıxarmanın proqnozlaşdırılması, neft, qaz və kondensat ehtiyatlarının hesablanması, yataqların işlənməsi texnologiyası məsələlərinə həsr olunmuş sənəd kütləsi bu fondun əsas məzmununu təşkil edir.

Kitabxana ilə yanaşı institutun “patent” və “elmi texniki informasiya” şöbələrində 3 mindən yuxarı normativ-texniki sənədlər və elmi-informasiya materialları fondları yara-

dılmışdır. 1972-ci ildə fonda 24 min nüsxə çap əsərləri və digər informasiya daşıyıcıları daxil idi.

COĞRAFIYA İNSTİTUTU KİTABXANASI: 1945-ci ildə Coğrafiya İnstitutu ilə eyni vaxtda yaranmış bu kitabxanada 30 ilə yaxın bir dövr ərzində 25 min nüsxəlik kitab fondu yaradılmışdır. Bu fondun təxminən 2 min nüsxəsini xarici ölkələrdə nəşr olunan monoqrafiyalar, dövrü nəşrlər, xəritə və atlaslar, digər kartoqrafiya materialları təşkil edirdi. Kitabxanada əksər hallarda respublikada yalnız bir nüsxə olan nadir kitablar saxlanılır. Bunların içərisində E.Reklyunun “Земли люди” (1885-1905), D.Palqrevin “Путевешствие по Средней и Восточной Арабии” (СПб,1875), Q.Potaninin “Тунгуско-Тибетская окраина Китая и Центральная Монголия” (Т.1, СПб.,1893), V.Obuçevin “Цетральная Азия, Северный Китай и Тянь-Шан” (СПб., 1905) və s. göstərmək olar.

Coğrafiya İnstitutu kitabxanasında tədqiqat dövründə formalaşmış kitabxana fondunda bu elmi-tədqiqat müəssisələrinin profilinə uyğun olaraq Azərbaycan, rus və xarici dillərdə olan sənəd-informasiya kütləsini mövzu baxımından belə qruplaşdırmaq olar: coğrafi qabığın sabitliyi və dəyişkənliyi prosesləri, geoloji dövrlərin təbii şəraitlərinin bərpa edilməsi, ərazilərin geomorfoloji quruluşu, landşaft təkamülü, iqlimşünaslıq, buzlaqşünaslıq, səhralaşma, təbii ehtiyatların, iqlim potensialının xüsusiyyətləri və onlardan səmərəli istifadə edilməsi, təbii mühitin dəyişməsinin proqnozlaşdırılması, Xəzər dənizinin coğrafi problemləri və s.

1950-1970-ci illərdə Azərbaycan EA sistemində formalaşmış zəngin kitabxana-informasiya ehtiyatlarının mövzu-tipoloji baxımından olduqca əhəmiyyətli bir hissəsi biologiya elmləri elmi-tədqiqat müəssisələrinin kitabxanalarında yerləşmişdir. Həmin dövrdə Botanika, Zoologiya, Genetika və Seleksiya, Fiziologiya, Torpaqşünaslıq və

Aqrokimya İnstitutlarının kitabxanaları idi. Bu kitabxanaların fondlarının mövzu strukturu belə olmuşdur.

BOTANİKA İNSTİTUTU KİTABXANASI: 1932-ci ildə SSRİ EA Zaqafqaziya filialı Azərbaycan bölməsi nəzdində Botanika sektoru kimi yaradılmış və 1935-ci ildə Botanika İnstitutuna çevrildikdən sonra fondu müntəzəm surətdə inkişaf edən bu kitabxana 70-ci illərdə 50 mindən yuxarı çap əsəri mühafizə edirdi ki, bunun da təqribən 30 faizini xarici dillərdə ədəbiyyat təşkil edirdi.

Kitabxanada botanika elmləri ilə əlaqədar XVIII, XIX və XX əsrlərin əvvəllərində dünyanın bir çox ölkələrində nəşr olunmuş qiymətli məlumat kitabları, təbiətşünaslıq cəmiyyətlərinin əsərləri, jurnal və məcmuələri mühafizə edilir. Burada oxuculara təqdim edilən ədəbiyyat əsasən ali bitkilər sistematikasını, ibtidai bitkilər, geobotanika, bitki ehtiyatları, bitki fiziologiyası, məhsuldarlıq proseslərinin molekulyar-genetik əsasları, botanika bağı, radiobiologiya və radiokimya problemlərini əks etdirir.

ZOOLOGİYA İNSTİTUTU KİTABXANASI: Əsası 1931-ci ildə qoyulmuş bu kitabxanada 70-ci illərin əvvəllərində 40 minə yaxın çap əsəri, o cümlədən 5 min adda xarici monoqrafiya və dövrü nəşrlər, dissertasiyalar mövcud idi. Kitabxanada XIX – XX əsrlərdə dünyanın bir çox ölkələrində, o cümlədən Almaniyada, Fransada, Rusiyada nəşr edilmiş zəngin zooloji xəritələr vardır.

Kitabxana fondunun mövzu tərkibi əsasən protozoologiya, parazitologiya, entomologiya, onurğalı heyvanlar, Xəzər dənizi və Kür hövzəsinin ekologiyası problemləri ilə əlaqədardır.

TORPAQŞÜNASLIQ VƏ AQROKİMYA İNSTİTUTU KİTABXANASI: Əsası 1945-ci ildə qoyulmuş bu institut kitabxanasında 70-ci illərin əvvəllərinə qədər artıq 30 minlik fond formalaşmışdı. Bunların təqribən min nüsxəsi xarici dillərdə idi. Kitabxanada Rusiyada nəşr edilən “Почвоведение” jurnalının 1904-cü ildən tam kompleksləri

mühafizə edilirdi. Burada təqdim edilmiş kitablar və dövrü nəşrlərtorpaq-ekoloji problemlərin elmi əsaslarını, torpağın münbitliyini, ehtiyatlarının bərpa edilməsini və mühafizəsini, bitkilərin mineral qidalanması məsələlərini əhatə edir.

FİZİOLOGİYA İNSTİTUTUNUN KİTABXANASI:

1960-cı ildə yaradılmış bu kitabxanada 1970-ci illərin əvvəllərində digər biologiya təmayüllü elmi-tədqiqat müəssisələri kitabxanaları və Mərkəzi Elmi Kitabxananın köməkliyi ilə 20 min nüsxədən artıq çap əsəri və min nüsxəyə yaxın xarici nəşrlər fondu formalaşmışdır. Bu ədəbiyyatın məzmununu əsasən şərti reflektor fəaliyyəti, emosiya və motivasiya, molekulyar neyrokimyəvi mexanizmlər, neyro-fiziologiya, ekoloji fiziologiya və biokimya, insan orqanizminin inkişafının ekoloji, fizioloji və biokimyəvi əsasları, elmi istiqamətləri təşkil edir.

GENETİKA VƏ SELEKSİYA İNSTİTUTU KİTABXANASI: 1959-cu ildə əsası qoyulmuş bu kitabxanada 70-ci illərin əvvəllərində 25 minə yaxın Azərbaycan, rus və xarici ədəbiyyat fondu formalaşmışdır. Fondun mövzu strukturu dənli, texniki və subtropik bitkilərin genetika və seleksiyası, genetik sistemlərin davamlığı, bitki və ev heyvanlarının genetik fondunun formalaşması, genofondun müasir ekoloji şəraitdə qorunması, mutagenез və poliploidiya problemləri ilə əlaqədardır.

Tədqiq etdiyimiz dövrdə, xüsusən 60-cı illərin ikinci yarısından elmi-tədqiqat institutlarının kitabxanaları üçün xarici ədəbiyyat institut tərəfindən verilən sifarişlər əsasında mərkəzləşdirilmiş surətdə Azərbaycan SSR EA Mərkəzi Kitabxanası tərəfindən komplektləşdirilirdi. Şəbəkənin bütün kitabxanalarında sifarişlər kartotekası vardı ki, bu da ədəbiyyatın cari komplektləşməsinə nəzarət funksiyasını yerinə yetirirdi.

1973-cü ilin yanvarın 1-dən Azərbaycan SSR EA kitabxana şəbəkəsi üçün SSRİ EA Rəyasət Heyətinin 58-641 №-li 11

may 1973-cü il tarixli sərəncamına əsasən fondun yeni uçot formaları tətbiq edilməyə başlandı. Nəticədə şəbəkə kitabxanaları öz fondları haqqında daha ətraflı məlumat verməyə, habelə fondun hərəkətini (daxil olan ədəbiyyat, fondan silinən ədəbiyyat, artım) rəqəmlərlə göstərmək imkanına malik oldular.

Tədqiqatın müvafiq bölməsini yekunlaşdırarkən qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycanda 1945-ci ildə müstəqil Elmlər Akademiyasının yaranması, Akademiyanın nəzdində elmi tədqiqat institutlarında fəaliyyət göstərən geniş kitabxana şəbəkəsinin yaranmasına və bu kitabxanalarda müvafiq institutların elmi tədqiqat işlərinin informasiya təminatını təşkil edən rəngarəng və çoxşaxəli sənəd kütləsinin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Bu kitabxanalarda formalaşmış fondlar Azərbaycan elminin sənəd-informasiya bazası, elmi axtarışların nailiyyətlərini əks etdirən zəngin xəzinədir.

*Yaxşı kitab çox qiymətli xəzinədir.
H.Zərdabi*

III FƏSİL

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI KİTABXANA ŞƏBƏKƏSİNDƏ OXUCULARA XİDMƏT İŞİNİN TƏŞKİLİ (1945 -1973-CÜ İLLƏR)

§ 3.1. Mərkəzi Elmi Kitabxanada oxuculara xidmət işinin təşkili

Böyük Vətən müharibəsi qurtardıqdan sonra elmin sürətli inkişafı ilə əlaqədar olaraq Mərkəzi Kitabxananın da fəaliyyətində mühüm dəyişikliklər baş verdi. Onun fondu formalaşdıqca oxucuları çoxaldı. 1947-ci ildə 172 547 nüsxə ədəbiyyatı özündə toplayan Mərkəzi Kitabxananın 528 oxucusu vardı. 1949-cu ildə oxucuların sayı artıb 595 nəfərə çatmışdı [82, 1947-1955, s. 2-6].

Bu dövrdə kitabxananın böyük fondundan yalnız elmi işçilər deyil, ali məktəb müəllimləri, dövlət müəssisələrinin işçiləri xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrinin ixtisasçıları, tibb işçiləri, ədəbiyyat və incəsənət xadimləri, aspirantlar, ali məktəb tələbələri və s. istifadə edirdilər. Ümumiyyətlə, bu oxucuları 2 qrupa ayırmaq olar: əsas qrupa akademiklər, professorlar, elmi işçilər, ali məktəb müəllimləri, aspirantlar daxildir ki, bu da bütün oxucuların 70 faizini təşkil edir. İkinci qrup oxuculara isə sənaye müəssisələri, xalq təsərrüfatı idarələrinin rəhbərləri, mühəndis-texniki işçiləri və b. aiddir.

Akademiya və qeyri akademiya idarələrindən kitabxanaya oxucu cəlb etmək məqsədilə Mərkəzi Kitabxana bir çox idarə və elmi müəssisələrə məktublar göndərmiş və yerli qəzetlərdə

geniş məqalələr nəşr etdirmişdir. Həmin məqalələrdə maraqlı, qiymətli kitab kolleksiyalarından söhbət açılır, onların elmi, mədəni, tarixi qiyməti göstərilir, kitabxanalararası abonement vasitəsilə kitab alınmasının mümkünlüyü barədə oxuculara məlumat verilir. Bu məqalələrdən “Замечательная библиотека”(1936), “Рассказ об одном фонде”(1949) “Книги из Англии, Португалии, Польшии ”(1936), Твоя личная библиотека(1966) “Редкая книга”(1964), “Ценнейшее собрание научных изданий в ФБ АН Азербайджана”(1964) və s. göstərmək olar [59,66,74,75,89,97].

1945-1950-ci illərdə görülən bu tədbirlər oxuculara kitab verilişinə, onların kitabxanaya davamiyyətinə və sayının artmasına müsbət təsir göstərmişdir.

Elmi kitabxanalarda fondun məzmununun hərtərəfli, geniş surətdə açılması oxuculara xidmətin təşkilində müxtəlif forma və metodlardan istifadə edilməsinə imkan yaradırdı.

Kitabxananın fondu, kataloq və kartotekalar sistemi, məlumat-bibliografiya aparatı, kitabxanalararası abonementi bütün bunlar oxucuların tələbatını ödəməyə xidmət edirdi.

Mərkəzi Kitabxanada oxuculara xidmət işi əsasən oxu zallarında, fərdi və KAA vasitəsilə həyata keçirilirdi.

1947-1950-ci illərdə Azərbaycan SSR EA Mərkəzi Kitabxanasında oxuculara kitab verilişi 16865 nüsxədən 19578 nüsxəyə qədər artmış, 1950-ci ildə yalnız qiraət zalında kitab verilişi 11641 nüsxə olmuşdur [82, 1947-1955, s.19].

Qeyd etmək lazımdır ki, kitabxana illərlə yerin darısqallığı üzündən bir sıra problemlərlə qarşılaşmışdır. Kitabxanalarda bir qiraət zalının olması, stol və stulların çatışmazlığı səbəbindən yalnız 17 oxucuya xidmət etmək mümkün idi. 1947-1950-ci illər üzrə kitabxananın hesabatlarına əsasən demək olar ki, vaxtaşırı müxtəlif iclasların və məşğələlərin məhz bu zalda keçirilməsi oxuculara mane olurdu. Lakin buna baxmayaraq kitabxananın oxucularının sayı ildən-ilə artır, qiraət zalı həmişə oxucularla dolu olurdu. Həmin zalda həm

III FƏSİL

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsində oxuculara xidmət işinin təşkili
(1945-1973-cü illər)*

kataloq, həm də məlumat fondu yerləşdirilmişdi. Yeni alınan ədəbiyyatın sərgiləri, siyahıları da bu zalda idi. Yer in darısqallığına baxmayaraq, kitabxanada müntəzəm olaraq sərgilər təşkil olunurdu. Onu da demək lazımdır ki, 1956-cı ildə bəzi tematik sərgilər Opera və Balet Teatrının foyesində, Ziyalılar evində və s. təşkil olunmuşdu [82, 1956-1960, s.13].

1949-cu ildə kitabxananın 595 oxucusu vardı ki, onlara abonementdən və qiraət zalından 21 492 nüsxə ədəbiyyat verilmişdi [82, 1947-55, s.6].

1950-ci ildə oxucuların istifadəsinə verilən 19578 nüsxə ədəbiyyatın 11641 nüsxəsi qiraət zalından, 7121 nüsxəsi isə abonementdən idi [82, 1947-1955, s.19]. Bəzən oxucular tərəfindən haqlı narazılıqlar yaranırdı. Bu hal yer in darısqallığı, sifariş edilən ədəbiyyatın gec gətirilməsi (kitab saxlayıcının uzaqda yerləşməsi ilə əlaqədar olaraq), nadir kitabların, əlyazmaların, mikrofilmlərin oxunuşu üçün aparatın olmaması səbəbindən baş verirdi. Lakin bütün bu səbəblərə baxmayaraq, EA Mərkəzi Kitabxanası elmi işçilərin sorğularını tam və tez yerinə yetirməyə, elmi məlumat axtarışında vaxt itkisini azaltmağa çalışırdılar.

1965-ci ildə (kitabxana köhnə binada yerləşən zaman) Mərkəzi Kitabxananın 4731 oxucusu var idisə, 1970-ci ildə oxucuların sayı artıb 7679 nəfərə çatmışdı. Məhz 1967-ci ildən sonra oxucuların həm sayı, həm də kitab verilişi xeyli artmışdır. (Bax: cədvəl 3.1)

Cədvəldən görüldüyü kimi, qiraət zallarından oxucular daha çox istifadə etmişlər. Buna səbəb 1960-cı illərin sonunda Mərkəzi Kitabxanada ümumi və ixtisaslaşdırılmış qiraət zallarının təşkili olmuşdur.

Ümumi oxu zalının 60 oxucu yeri var idi. Oxucular əvvəldən verilmiş sifariş üzrə alınan kitablardan istifadə edirdilər.

İxtisaslaşdırılmış oxu zalları aşağıdakılardır: dövrü mətbuat zalı; şərq ədəbiyyatının oxu zalı; sərgi zalı; xüsusi fondun qiraət zalı.

Cədvəl 3.1

1959-1973-cü illər üzrə Mərkəzi Kitabxananın oxucularının sayı və kitab verilişi

İllər	1950	1955	1960	1965	1970	1973
Oxucuların sayı	705	1312	1715	4731	7679	11867
Kitab verilişi	19578	19192	39933	169976	110361	180362
Oxu zalında	11741	9223	16699	150723	41456	139038
Abonomentdə	7121	7911	19297	16523	77925	108883

Qeyd: Hesablamalar Mərkəzi Kitabxananın 1950-1973-cü illər üzrə uçot və hesabat materialları əsasında tərtib edilmişdir.

Dövrü mətbuat zalı eyni zamanda 40 oxucuya xidmət edə bilirdi. Onun açıq rəflərinə Azərbaycan SSR EA və SSRİ-yə daxil olan respublikaların EA-larının, ali məktəblərin son 4-5 ilini əhatə edən nəşrləri, ümumittifaq əhəmiyyətli sahəvi dövrü nəşrlər və respublika ictimai-siyasi, ədəbi-bədii jurnalları qoyulmuşdur.

Şərq ədəbiyyatı oxu zalı Yaxın və Orta Şərq ölkələri xalqlarının dillərini, tarixini, iqtisadiyyatını, mədəniyyətini öyrənən və tədqiq edən elmi işçilərə, mütəxəssislərə, tələbələrə xidmət edir. Fondada Yaxın və Orta Şərq xalqlarının qədim və yeni tarixinə, mənbəşünaslığa, dilçiliyə, incəsənətə aid ədəbiyyat, eləcə də alim-səyyahların əsərləri toplanmışdır. Şərq fondunda ikidilli, üçdilli lüğətlər, terminologiya və sahə lüğətləri, məlumat kitabları, ensiklopediyalar vardır. Onlardan “Burxan-e-Qate” adlı ensiklopedik lüğəti, Dehxudanın “Lüğətnamə”, “Əl-Zirikli, “İslam” ensiklopediyası və başqalarını göstərmək olar.

Qiraət zallarının müxtəlif elmlərə aid aktual ədəbiyyatla zəngin olan yardımçı fondları vardır. Hər oxu zalındakı ədəbiyyatdan əvvəlcədən sifariş vermədən və kitab fonduna tələbnamə yazmadan açıq rəf üsulu ilə istifadə etmək olar.

III FƏSİL

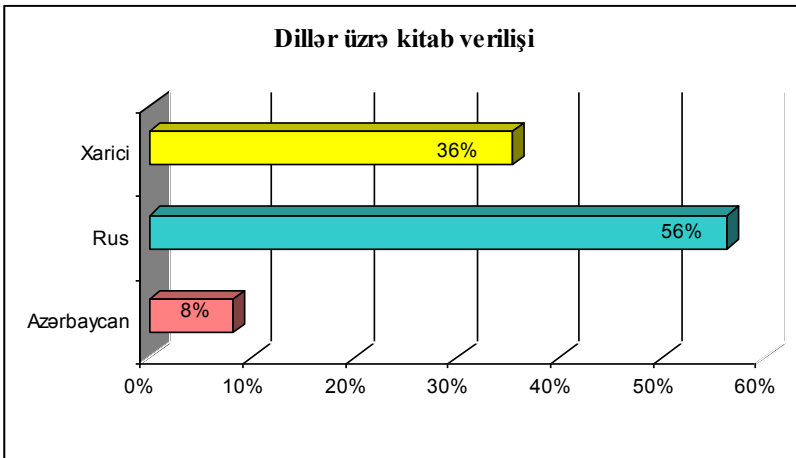
*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsində oxuculara xidmət işinin təşkili
(1945 -1973-cü illər)*

Qeyd etmək lazımdır ki, açıq rəf üsulu oxuculara xidmət işində ən mütərəqqi formalardan biridir. 1967-ci ildən etibarən Mərkəzi Kitabxananın ümumi qıraət zalında məlumat ədəbiyyatı fonduna açıq buraxılış təşkil edilmişdir. Açıq rəf fondunda təqdim olunan ədəbiyyatdan oxucular çox asanlıqla istifadə edir və bu onların sərbəst ədəbiyyat seçmək işini xeyli asanlaşdırır, sorğularının ödənilməsi müddətini qısaltmağa imkan verir.

Qıraət zallarında yardımçı fondlara böyük baxış keçirilir, burada olan ədəbiyyat oxucu sorğularının sayına görə plana uyğun seçilir, fondu açmaq və yeni daxil olan ədəbiyyatla tanış olmaq məqsədilə sistemativ olaraq ayrı-ayrı bilik sahələrinə dair sərgilər təşkil edilirdi. Bu sərgilər vasitəsilə oxucular yeni ədəbiyyatla daha dərindən və operativ tanış ola bildirdilər.

1970-ci ildə Mərkəzi Kitabxananın açıq rəf fondlarından oxucular 53633 nüsxə ədəbiyyatdan istifadə etmişdilər [90, 1970, s. 9]. Əgər 1970-ci ildə Mərkəzi Kitabxananın bütün ümumi kitab verilişini faizə çevirsək, onda aşağıdakı nəticəni əldə etmək olar. (Bax: diaqram 3.1)

Diaqram 3.1

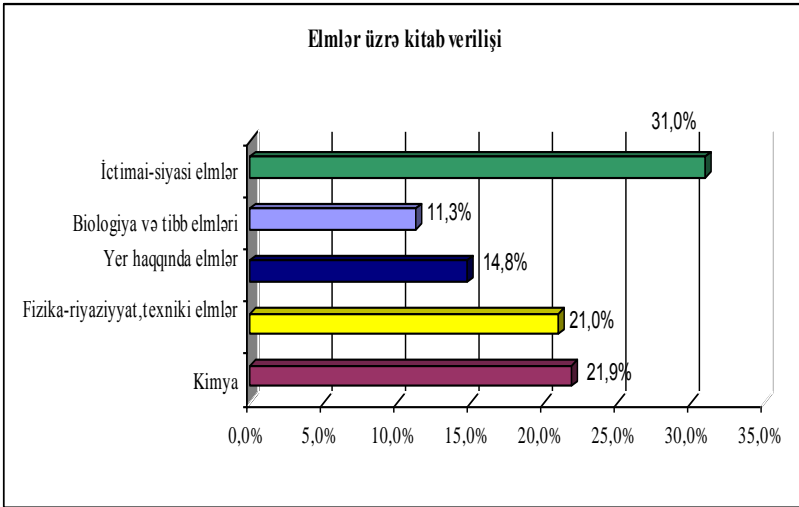

Rəqəmlərdən görünür ki, rus ədəbiyyatına sorğu çoxluq təşkil edir. Bununla belə xarici ədəbiyyat üzrə kitab verilişinin sayı da əvvəlki illərlə müqayisədə 5,6% artmışdı [82, 1970, s.5].(Bax: diaqram 3.2)

Kitab verilişində rus dilli ədəbiyyatın üstünlük təşkil etməsi qanunauyğun idi. Əvvəla bu illərdə kitabxananın komplektləşdirilməsində rus dilli nəşrlərin xüsusi çəkisi daha artıq idi. Hər il kitabxanaya daxil olan yeni nəşrlərin təqribən 80%-i rusdilli nəşrlərdən ibarət idi. İndiki illərə nisbətən 70-ci illərdə rus dilli nəşrlər SSRİ miqyasında ümumdövlət dili olduğundan həmin nəşrlər daha çox elmi dövriyyəyə daxil edilirdi.

Diaqram 3.2

Mərkəzi Kitabxanadan Azərbaycan dilində verilən ədəbiyyatın təqribən 90 faizi məhz Tarix, Ədəbiyyat, Dilçilik, Fəlsəfə və Hüquq, Şərqşünaslıq, İqtisadiyyat, İncəsənət və Memarlıq institutlarında aparılan elmi-tədqiqatların mühüm

III FƏSİL

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsində oxuculara xidmət işinin təşkili
(1945 -1973-cü illər)*

istiqamətlərinə tam uyğun gəlirdi. Bundan əlavə şərq xalqları dillərində oxuculara verilmiş ədəbiyyatın demək olar ki, əksəriyyəti məhz həmin elmi-tədqiqat institutlarının əməkdaşları tərəfindən tələb olmuşdur.

1967-ci ilin sonunda yeni binada yerləşən Mərkəzi Kitabxanaya daxil olan ədəbiyyatın nümayiş etdirilməsi üçün geniş sərgi zalı açılmışdı [82, 1967, s. 30]. Sərgilərdə ədəbiyyat elminin müxtəlif problemləri üzrə düzülürdü. Sərgilər ayda iki dəfə dəyişilirdi. Görülən bütün bu tədbirlər fondun məzmununu daha geniş açmağa və oxuculara günün tələbləri səviyyəsində xidmət etməyə imkan yaradırdı. Müharibədən sonrakı dövrdə Mərkəzi Kitabxanada yeni ədəbiyyat ayda 1-2 dəfə məlumat bülletenləri vasitəsilə oxuculara çatdırılırdı. Bundan başqa, yubiley və əlamətdar günlər, ayrı-ayrı hadisələrə həsr olunmuş tematik sərgilər də təşkil olunurdu. İllər üzrə Mərkəzi Kitabxanada məlumat bülletenlərinin və sərgilərin miqdarına nəzər salaq: 1959-cu ilin sentyabr ayından başlayaraq hər ay kitabxanaya daxil olan ədəbiyyat haqqında məlumat vermək məqsədilə üç dildə (Azərbaycan, rus və xarici dillərdə) məlumat bülletenləri buraxılmağa başlandı [90,1956-1960, s.137].(Bax: cədvəl 3.2).Əvvəllər bu cür bülletenlər bir dildə buraxılırdı. Belə bülletenlərdə keçmiş Sovet İttifaqında nəşr edilən kitablarla yanaşı, kitabxanaya daxil olan bütün ədəbiyyat, habelə xarici kitablar haqqında da məlumat verilir. Mərkəzi Kitabxanada məlumat işinin səmərəli təşkili yeni kitabları ləngitmədən tədqiqatçılara çatdırmağa imkan verirdi.

Kitabxananın işində oxucu borcları ilə mübarizə əsas yer tuturdu. Rədd cavabları törədən əsas səbəb kitabların oxucuda uzun müddət qalmasıdır. Ən çox rədd cavabı təbiət elmlərinə aid olurdu. Bu da respublikada təbiət elmlərinə dair komplektləşdirmənin yaxşılaşdırılmasına ehtiyac olduğunu göstərir. Oxuculara rədd cavabı fondada olan ədəbiyyatın 40 faizindən çoxunun bir nüsxədən ibarət olması və oxumaq üçün

evə aparılan ədəbiyyatın vaxtında qaytarılmaması səbəblərindən olurdu.

Cədvəl 3.2 **İllər üzrə Mərkəzi Kitabxanada təşkil olunan sərgilərin və məlumat bülletenlərinin miqdarı**

İllər	Tematik sərgilər	Məlumat bülletenləri	Yeni ədəbiyyat sərgiləri
1950	22	14	Məlumat yoxdur
1955	30	12	-
1960	34	10	-
1965	23	24	28
1970	12	35	24
1973	74	16	16

Qeyd: Hesablamalar Mərkəzi Kitabxananın 1950-1973-cü illərə dair uçot və hesabat sənədlərinə əsaslanır.

Mərkəzi Kitabxanada rədd cavablarının öyrənilməsi üzrə işlər aparılmış, Elmi-metodiki şuranın iclasında (1963-cü il) “Rədd cavablarının işi haqqında ” xüsusi təlimat təsdiq edilmişdi. Bu təlimatdan sonra rədd cavablarını törədən oxucu borclarının ləğv edilməsi yolunda mübarizə işi gücləndirilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Mərkəzi Kitabxana hələ yarandığı ilk illərdə oxuculara xidmət işində kitabxanalararası abonement sistemindən istifadə edirdi. Azərbaycan EA Mərkəzi Kitabxanası öz fondunda olmayan ədəbiyyatı respublikanın və İttifaqın başqa kitabxanalarından şəhər və şəhərətrafi abonement, həmçinin xarici kitabxanalarından isə beynəlxalq abonement vasitəsilə alırdı.

1947-ci ildə Mərkəzi Kitabxana KAA vasitəsilə başqa kitabxanalardan 143 kitab, o cümlədən 29 kitab Moskvadan və Leninqraddan almışdı. Kitabxana həmin ildə başqa kitabxanalara 1094 kitab göndərmişdi.

III FƏSİL

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsində oxuculara xidmət işinin təşkili
(1945-1973-cü illər)*

1949-cu ildə Mərkəzi Kitabxana keçmiş SSRİ-nin 14 kitabxanası ilə əlaqə saxlayırdı. İldən-ildə Mərkəzi Kitabxanada KAA vasitəsilə oxuculara xidmət işinin keyfiyyəti yaxşılaşır, abonentlərinin sayı artırıldı. Bunu əyani surətdə aşağıdakı cədvəldən görmək olar. (Bax: cədvəl 3.3)

Cədvəl 3.3

İllər	KAA vasitəsilə xidmət	KAA vasitəsilə alınan ədəbiyyat	KAA vasitəsilə göndərilən ədəbiyyat
1950	816	məlumat yoxdur	-
1955	2058	576	1482
1960	2037	550	1487
1965	7005	562	6443
1970	3429	389	3040
1973	3899	508	3391

Qeyd: Hesablamalar Mərkəzi Elmi Kitabxananın 1950-1973-cü illərə dair uçot və hesabat sənədlərinə əsaslanır.

60-cı illərdə Azərbaycan SSR EA Mərkəzi Kitabxanası Elmlər Akademiyasının bütün elmi-tədqiqat idarələrini, sənaye müəssisələrini, ali məktəbləri KAA xidməti ilə təmin edirdi. O, müntəzəm olaraq Azərbaycan KP MK-ya, Nazirlər Sovetinə və Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinə xidmət edirdi.

1962-ci ildə KAA üzrə kitabxanadan istifadə edən fərdi və kollektiv oxucuların sayı 1000, kitab verilişi isə 1650 nüsxə, alınan kitabların sayı 36 olmuşdur [90, 1962, s. 9]. Bu dövrdə Mərkəzi Kitabxananın abonentləri SSRİ-nin milli, dövlət, respublika, vilayət, xüsusi, həmkarlar ittifaqları və başqa kitabxanalar idi. İllər keçdikcə, Mərkəzi Kitabxananın KAA sistemi genişlənir, abonentlərinin sayı artırıldı. Artıq 1970-ci ildə ittifaqdaxili abonementlə 2918 nüsxə, beynəlxalq abonementlə 22 nüsxə ədəbiyyat göndərilmiş, ittifaqdaxili abonementlə 380 və beynəlxalq abonementlə 9 nüsxə ədəbiyyat alınmışdı. Kitabxana 131 elmi idarə ilə əlaqə

saxlayırdı [90, 1970, s.9]. Kitabxanaya KAA vasitəsilə göndərilən ədəbiyyatın alınan ədəbiyyatdan çox olması bir daha sübut edir ki, kitabxananın zəngin kitab fondu formalaşmış, komplektləşdirmə işi lazımınca təşkil olunmuşdu. KAA sistemi üzrə verilən və alınan ədəbiyyatın mövzu tərkibinin təhlili göstərir ki, Mərkəzi Kitabxanadan verilən ədəbiyyat mövzu baxımından əsasən neft-kimya, ekologiya problemlərinə aiddir. KAA yolu ilə alınan ədəbiyyat isə daha çox tarix, incəsənət, hüquqşünas və şərqşünaslıq problemləri ilə əlaqədardır. Beynəlxalq KAA vasitəsi ilə alınan ədəbiyyatın əksəriyyəti şərqşünaslığa aid olmuşdur.

1973-cü ildə Mərkəzi Kitabxana Bakı şəhəri üzrə 74, Azərbaycan SSR EA-nın 24 institut kitabxanasına KAA vasitəsilə xidmət etmişdir [82, 1973, s.10]. Beynəlxalq KAA üzrə Mərkəzi Kitabxana London Milli Kitabxanası, Britaniya Muzeyi Kitabxanası, Vaşinqton Universiteti, Varşava Milli Kitabxanası ilə əməkdaşlıq edirdi.

Tədqiqat dövründə Azərbaycan EA Mərkəzi Kitabxanasının qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri bu zəngin xəzinənin elmi işçilər tərəfindən maksimum dərəcədə istifadə olunmasına şərait yaratmaq, müxtəlif növlü nəşr əsərlərini onlara yaxınlaşdırmaqdan ibarətdir.

Mərkəzi Kitabxanada ildən-ilə oxuculara xidmət işinin forma və metodları təkmilləşir, fəaliyyət dairəsi genişlənir. Onun əsas vəzifəsi oxucu sorğularının artan tələbatını ödəmək və onlara səmərəli xidmət etməkdən ibarətdir. Kitabxana ənənəvi xidmət formalarını həyata keçirməklə yanaşı, xidmət işində yeni üsullardan istifadə edirdi.

Oxuculara lazımı ədəbiyyatın axtarılmasında və sistemləşdirilməsində yüksək səviyyəli xidmət üsullarından biri məlumat-bibliografiya və elmi-informasiya işi sayılır. Bu iş oxuculara ədəbiyyatın seçilməsi və tapılmasına köməklik etmək üçün yazılı şifahi bibliografik arayışların yerinə yetirilməsi, elmin ayrı-ayrı problemləri üzrə elmi biblioqra-

III FƏSİL

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsində oxuculara xidmət işinin təşkili
(1945 -1973-cü illər)*

fiyaların hazırlanması və məlumat bülleteninə tərтіbi ilə nəticələnir.

Mərkəzi Kitabxanada tərтіb olunan yazılı və şifahi biblioqrafik arayışların uçotu yalnız 1949-cu ildən aparılmağa başlamışdır. Təəssüf ki, 1949-cu ildə oxuculara verilən biblioqrafik arayışlar heç bir sənəddə öz əksini tapmışdır. 1949-cu ildə Azərbaycan SSR EA Mərkəzi Kitabxanası 88 şifahi biblioqrafik arayış vermiş, 14 məlumat siyahısı tərтіb etmiş, bu məqsədlə müxtəlif elm sahələrinə dair qəzet və jurnallardan 19741 təsvir edilmişdir [82, 1949, s.18].

Tədqiqat dövründə Mərkəzi Kitabxana tərəfindən tərтіb olunan yazılı və şifahi biblioqrafik arayışların sayı ildən-ilə artırdı. Bunu aşağıdakı cədvəldən də görmək olar. (Bax: cədvəl 3.4)

Cədvəl 3.4

Oxuculara verilən yazılı və şifahi biblioqrafik arayışların göstəricisi

İllər	Yazılı biblioqrafik arayışlar	Şifahi biblioqrafik arayışlar
1950	2	192
1955	67	624
1960	73	5022
1965	96	6871
1970	19	5290
1973	18	14080

Qeyd: Hesablamalar Mərkəzi Elmi Kitabxananın hesabat materialları əsasında tərтіb edilmişdir.

1947-ci ildən etibarən kitabxana yeni ədəbiyyatın aylıq bülletenini tərтіb etməyə başlamışdır. Bu bülletenləri ayrı-ayrı elmi-tədqiqat idarələrinə, alimlərə göndərirdi. Yazı ma-

kinasında az tirajla çap edilən həmin materiallar içərisində “SSRİ EA Azərbaycan filialı nəşrlərinin biblioqrafiyası” (1935-1945-ci illər) adlı göstəricisi ən böyük biblioqrafik vəsait idi [98, s.500].

1949-cu ildən Mərkəzi Kitabxana SSRİ EA-nın ictimai elmlər üzrə Mərkəzi Kitabxanası tərəfindən nəşr edilən “Yeni xarici kitabların bülleteni”nin tərtibatçıları sırasına daxil edilmişdi. Həmin kitabxanaya Azərbaycan EA Mərkəzi Kitabxanası 1949-cu ildə 444 biblioqrafik kartoçka göndərmişdi [82,1947-1955, s.3]. Oxucuların sifarişi ilə tərtib edilən yazılı biblioqrafik arayışların mövzusu geniş olmuşdur. Yazılı biblioqrafik arayışlar yalnız EA sisteminin əməkdaşları üçün tərtib edilmiş və bilavasitə onların elmi-tədqiqat fəaliyyəti ilə əlaqədar olmuşdur. Məsələn, 1955-ci ildə 67 belə yazılı biblioqrafik arayış tərtib edilmişdir.

1960-cı ildə kitabxananın Məlumat - biblioqrafiya şöbəsi “Azərbaycan xarici ədəbiyyatda” mövzusunda materiallar toplamağa başlayır. Bu zaman şöbədə 11412 nüsxə məlumat-biblioqrafiya ədəbiyyatı, salnamələr, ensiklopediyalar, lüğətlər və s. toplanmışdı.

Şöbəyə biblioqrafik sorğular yalnız Azərbaycan SSR EA sistemindən deyil, Sovet İttifaqının şəhərlərindən və xarici ölkələrdən də daxil olurdu. Məsələn, 1960-cı ildə digər ölkə və şəhərlərdən gələn 7 sorğuya 273 adda ədəbiyyatı əks etdirən cavab verilmişdi.

1960-cı ildən başlayaraq kitabxana hər 3 aydan bir yazılı arayışların siyahısını V.İ.Lenin adına SSRİ Dövlət Kitabxanasının “Sovet İttifaqının kitabxanaları tərəfindən tərtib olunan biblioqrafik siyahı və kartotekaların məlumat göstəricisi” adlı nəşrinə daxil edilmək üçün göndərməyə başlamışdı.

Məlumdur ki, elmi işçilərə müasir səviyyədə xidmət etməkdə ədəbiyyat göstəricilərinin hazırlanması birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Elmlər Akademiyası Mərkəzi

Kitabxanasının biblioqrafik nəşr fəaliyyəti Akademiyanın elmi həyatı və tarixi ilə sıx bağlıdır.

Əvvəllərdə qeyd etdiyimiz kimi kitabxana biblioqrafik göstəricilərin nəşrinə hələ Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti təşkil olunan dövrdən başlamış, bu işi davam etdirərək təkmilləşdirmişdir.

Mərkəzi Kitabxananın nəşriyyat işinə kitabxananın Redaksiya - Nəşriyyat Şurası rəhbərlik edir. Bu Şura 1960-cı ildə təşkil olunmuşdur [17, s.17]. Şura yarandığı gündən Mərkəzi Kitabxananın müvafiq şöbələrinin elmi-tədqiqat institutları kitabxanalarının əməkdaşlarını və ayrı-ayrı alimləri bu işə cəlb edir, çap məhsullarının hazırlanması və nəşr olunmasına nəzarət edirdi.

Redaksiya Nəşriyyat Şurası hazırlanacaq göstəricilərin mövzularının elmi-tədqiqat institutlarının işlədikləri problemlərə uyğun seçir və onu öz yığıncağında müzakirə və təsdiq edirdi.

Kitabxana biblioqrafik göstəricilərin tərtibi üzrə öz fəaliyyətini davam etdirirdi. Bu iş kitabxanada əsasən aşağıdakı istiqamətdə aparılırdı:

- a) *sahəvi biblioqrafik göstəricilərin tərtibi*;
- b) *“Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri” seriyası üzrə biblioqrafik göstəricilərin tərtibi*;
- c) *ümumi biblioqrafik göstəricilərin tərtibi*.

Sahəvi biblioqrafiyalardan “Azərbaycanda tarix elminin inkişafı” (1920-1961-ci illər), sonralar “Azərbaycan tarixi” biblioqrafik göstəricisini qeyd etmək olar. Bu biblioqrafik göstəriciyə Azərbaycan tarixi üzrə həm Azərbaycanda, həm də Sovet İttifaqının başqa respublikalarında mövzu ilə əlaqədar nəşr olunmuş ədəbiyyat daxil edilmişdir. 1964-cü ildən bəri “Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri” seriyasında respublikanın görkəmli alim və yazıçılarına, onların həyatına, elmi, ictimai və pedaqoji fəaliyyətinə həsr edilmiş 50-dən artıq şəxsi biblioqrafik göstərici çap edilmişdir.

Bunlara misal olaraq kimya sahəsi üzrə məşhur olan görkəmli alimlərdən – Y.H.Məmmədəliyevi, H.X. Əfəndiyevi, M.F.Hacıyevi, V.S.Əliyevi, R.H. İsmayılovu, biologiya və kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə - M. Q. Qəniyevi, H.Ə.Əliyevi, İ.D.Mustafayevi, S.M.Əsədovu, F.Ə.Məlikovu, Ş.F.Mehdiyevi, M.M.Əliyevi, Ş.Ə.Əzizbəyovu, S.M.Quliyevi, Ə.Ə.Yaqubovu, fizika sahəsi üzrə - H.M.Abdullayevi, humanitar elmlər sahəsində - M.A. Dadaşzadəni, A.O.Makovelskini, S.Vurğunu, M.Cəlali, Q.Qarayevi, M.A.Şirəliyevi, F.S.Qasımzadəni, Ə.S.Sumbatzadəni, tibb elmləri sahəsində - M.Ə.Mirqasımovu, M.A.Topçubaşovu və b. göstərmək olar.

Tematik, universal, sahəvi, retrospektiv və s. istiqamətdə göstəriciləri tərtib etmək üçün Azərbaycan Elmlər Akademiyası Mərkəzi Kitabxanası yanında Elmi-bibliografiya şöbəsinin yaradılması (1967) kitabxananın nəşriyyat fəaliyyətinə müsbət təsir göstərdi. Daha sonralar bibliografik göstəricilər üç istiqamətdə tərtib olunurdu:

1. Mövzu.
2. Uçot-qeyd.
3. “Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri” seriyasından olan şəxsi bibliografik göstəricilər.

Şöbə şəxsi bibliografiya ilə yanaşı, tematik bibliografiyaların da hazırlanmasında xeyli işlər görmüş, bir sıra iri həcmli bibliografiyalar hazırlayaraq nəşr etmişdir.

Bunlardan “Böyük Oktyabr və Azərbaycan” (1917-1967), “Sovet Azərbaycanında elmin inkişafı” (1920-1970), “Azərbaycanda dilçilik” (1870-1970), “Azərbaycan alimləri dünya mətbuatında” (1923-1969), “Azərbaycan jurnalının bibliografiyası (1923-1972), “Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəşrlərinin bibliografiyası” (1923-1945-ci illər) I cild, (1945-1959-cu illər) II cild elmi məlumat xarakterli bibliografiyaları göstərmək olar.

Şöbə öz fəaliyyətinə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının nəşrlərinin bibliografiyasını tərtib etməklə baş-

III FƏSİL

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsində oxuculara xidmət işinin təşkili
(1945-1973-cü illər)*

lamışdır. Azərbaycan EA Mərkəzi Kitabxanasının biblioqrafik fəaliyyətində 1962-ci ildən nəşrə başlamış bu biblioqrafiya xüsusi yer tutur. Onun böyük bir dövr üçün çap məhsulunu əks etdirən ilk cəhdi idi.

Biblioqrafiyaya 10 mindən yuxarı monoqrafiyalar, məcmuələr, elmi-kütləvi kitablar, kiçik həcmli kitablar, məqalələrin adları (Azərbaycan və rus dillərində) daxil edilmişdir.

“Azərbaycan alimləri dünya mətbuatında” (1923-1969) adlı biblioqrafik göstəricidə geologiya, neft emalı və çıxarılması texnologiyası problemləri, riyaziyyat və fizika sahəsində bir sıra nəzəri və praktik məsələlərin həlli, Azərbaycan tarixi, ədəbiyyatı, dili, incəsənəti və s. problemlərə aid Azərbaycan alimlərinin böyük dünya miqyasında nailiyyətləri öz əksini tapmışdır. Material elm sahələri üzrə sistemləşdirilmiş və daxildə əlifba qaydasında verilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, istər şəxsi, istərsə də tematik biblioqrafiyalar Azərbaycan elminin inkişafında dəyərli məxəzlərdir. Bu biblioqrafiyalar həm oxuculara, həm də kitabxanaçılara müvafiq ədəbiyyatın axtarılıb tapılmasında əsas vasitəçi funksiyasına malikdir.

Cədvəl 3.5

Mərkəzi Elmi Kitabxanada nəşr olunan əsərlərin sayı və həcmi

İllər	Nəşr olunan əsərlərin sayı	Çap vərəqinin ümumi miqdarı
1966	3	10,5 ç.v.
1967	4	19,5 ç.v.
1968	8	30,5 ç.v.
1969	7	28,5 ç.v.
1970	11	72 ç.v.

Qeyd: Hesablamalar Mərkəzi Elmi Kitabxananın hesabat materialları əsasında tərtib edilmişdir.

Beləliklə, 1966-1970-ci illər ərzində nəşr olunan əsərlərin sayı 3,05, çap məhsulunun həcmi isə 7 dəfədən çox artmışdır. (Bax : cədvəl 3.5)

Mərkəzi Kitabxana alimlərə elmi-tədqiqat işlərinin yerinə yetirilməsində hərtərəfli köməklik edir. 70-ci illərdə Mərkəzi Kitabxanada elmi-texniki və patent informasiyası üzrə aparılan işlə əlaqədar olaraq, akademiya institutlarının elmi-tədqiqat planlarına müvafiq olaraq elmi işçilərin ən mühüm mövzuları üzrə Ümumittifaq və dünya elminin son nailiyyətləri ilə vaxtında və mümkün qədər ətraflı tanış etmək, onların sorğularını ödəmək işini elmi əsaslarla qurmaq məqsədilə burada 1973-cü ildə Elmi-texniki informasiya şöbəsi yaradılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu şöbə Azərbaycan SSR EA Rəyasət Heyətinin 15 iyun 1973-cü il qərarına əsasən təbiət elmləri sahəsində yerli və xarici elmin ən yeni nailiyyətləri haqqında elmi-texniki məlumatın operativ çatdırılması məqsədilə yaradılmışdır. Şöbənin əsas vəzifəsi – Azərbaycan SSR EA sisteminin elmi kollektivlərinə və elmi işçilərinə elmi-tədqiqat işlərinin mövzuları üzrə cari məlumatların çatdırılmasıdır.

Elə həmin ildən şöbə tərəfindən alimlərə və elmi kollektivlərə 360-dan çox elmi problem üzrə differensial xidmət göstərən Məlumatın seçilib yayılması (İRİ) sistemi işlənib hazırlanmışdır. Bu sistem çoxsahəli olub Azərbaycan SSR EA-nın 20 yarım bölməsinə aşağıdakı istiqamətlər üzrə xidmət edirdi:

- elmin təşkili və proqnozlaşdırılmasının ümumi məsələləri;
- fizika-riyaziyyat elmləri;
- kimya elmləri;
- biokimya elmləri;
- yer haqqında elmlər.

Kitabxanada bu şöbə açıldıqdan sonra 1974-cü ilə qədər 6 ay ərzində sahəvi institutlara 1583 referativ perfokart

göndərilmiş, 16 məlumat bülleteni buraxılmışdır ki, bunlardan 4-ü elm sahələri üzrə xarici dövrü nəşrlərin mündəricatının sərlövhlərinin tərcümələri və 12-si kitabxanaya daxil olan yeni xarici ədəbiyyatın təsvirini təşkil edirdi. Bu bülletenlərdə kimya, biologiya, fizika, riyaziyyat, yer haqqında elmlər barədə informasiya verilmişdi. Buraya daxil edilən ədəbiyyatın ümumi həcmi 2578 nüsxə idi.

Məlum faktdır ki, kitabxanada məlumat-bibliografiya və elmi bibliografiya xidmətinin əsasını təşkil edən soraq-bibliografik vəsaitlərin tərtibi üçün lazım olan ədəbiyyat toplanılır, məlumat, tövsiyə bibliografiya xidmətləri həyata keçilir.

Hər bir elmi kitabxanada fondun məzmununun hərtərəfli açılmasında kataloq və kartotekalar sistemi əsas rol oynayır. Kataloq və kartotekalar kitabxanada mühüm bibliografik məlumat aparatı olmaqla informasiyanın mənbəyini və fondun məzmununu özünəməxsus formada açır, oxucuya ədəbiyyatın seçilməsi işində yaxından köməklik göstərir. Kataloq və kartotekalar vasitəsilə Mərkəzi Kitabxanada kitablar və dövrü mətbuat materialları əks olunur.

1946 - 1973-cü illərdə EA Mərkəzi Kitabxanasının kataloq və kartoteka sistemi əsaslı surətdə yenilənmiş, genişlənmiş və müasir kataloqlaşdırma tələblərinə uyğun məlumat-axtarış sisteminə çevirmişdir.

1970-ci illərin əvvəllərində Mərkəzi Kitabxanada aşağıdakı kataloq və kartotekalar mövcud idi:

Kataloqlar sistemi

1. *Əlifba kataloqu*
 - a) Azərbaycan dilində
 - b) rus dilində
 - v) qərbi Avropa dillərində
 - q) şərq ölkələri xalqları dillərində
2. *Sistemli kataloq*
 - a) Azərbaycan dilində
 - b) rus dilində

- v) qərbi Avropa dillərində
- q) şərq ölkələri xalqları dillərində
- 3. *İxtisaslaşdırılmış yardımçı fondların əlifba və sistemli kataloqlar.*

4. *Dövri mətbuat kataloqu*

- a) Azərbaycan dilində
- b) rus dilində
- v) Qərbi Avropa dillərində
- q) Şərq ölkələri xalqları dillərində

5. *Alimlərin şəxsi kolleksiyalarının əlifba kataloqu.*

Kartotekalar sistemi

6. *Ümumi kartoteka*

- a) Azərbaycan dilində
- b) rus dilində
- v) Azərbaycanda elm və mədəniyyət (Azərbaycan və rus dillərində)
- q) Azərbaycan xarici mətbuatda (Qərbi Avropa və Şərq ölkələri dillərində)
- d) elmi qurultay, simpozium, konfrans materialları (Qərbi Avropa dillərində)
- e) fars və türk dillərində elm sahələri üzrə jurnal məqalələrinin kartotekası
- j) mikrofilm, fotosürət materiallarının kartotekası
- z) kitabxanaşünaslıq, biblioqrafiya, elmi informasiya və kitabşünaslıq ədəbiyyatı kartotekası (problemlər üzrə).

Qeyd etmək lazımdır ki, 1965-1973-cü illərdə Mərkəzi Kitabxanada kataloq sisteminin yenidən təşkili və xüsusən sistemli kataloqların (Azərbaycan və rus dillərində) yeni kitabxana-biblioqrafiya təsnifatı sisteminə keçirilməsi istiqamətində geniş təşkilati-metodiki işlər aparılmış, bütün kataloqlar yenidən redaktə edilmişdi. Müvafiq dövr ərzində elmi işçilərə xidmət sahəsində Mərkəzi Kitabxanada bir sıra yeni, mütərrəqi iş üsulları meydana gələrək formalaşdı. 1945-1973-cü illərdə Mərkəzi Kitabxananın elmi işçilərə xidmət

III FƏSİL

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsində oxuculara xidmət işinin təşkili (1945-1973-cü illər)

sahəsində fəaliyyətinin mühüm göstəricilərini aşağıdakı cədvəldə əyani şəkildə görmək olar. (Bax: cədvəl 3.6)

Cədvəl 3.6

1945 - 1973-cü illərdə Azərbaycan MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasında oxuculara xidmət işinin mühüm göstəriciləri

İllər	Oxucuların sayı	Kitab verilişi	KAA üzrə		Bibliografik araşışlar		Sərgilər	Bibliografik və məlumat nəşrləri
			verilib	alınb	yazılı	şifahi		
1945	528	6865	1094	142	-	-	62	-
1950	709	20000	-	-	2	92	22	14
1955	1312	19192	2058	-	67	624	30	12/3
1960	1715	39933	2037	-	73	5022	10	-
1965	4731	169976	6443	562	96	6871	231	5/4
1970	7778	119381	2918	380	19	5290	12	11/35
1973	11867	180362	3391	508	15	14080	10	20

Qeyd: Hesablamalar Mərkəzi Elmi Kitabxananın 1945-1973-cü illərə dair uçot və hesabat materialları əsasında tərtib edilmişdir.

§ 3.2. 1945 - 1973-cü illərdə Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsində oxuculara xidmət işinin təşkili

1945 - 1973-cü illər ərzində Azərbaycan EA sistemində elmi-tədqiqat müəssisələrinin yaranması, elmi kadrların artması kitabxana işinə də diqqəti xeyli yüksəltmişdir. Bu dövrdə Akademiyada bir sıra bölmələr və elmi-tədqiqat institutlarının kitabxanaları yarandı. Məsələn, 1945-ci ildə Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin, Torpaqşünaslıq və Coğrafiya İnstitutunun, 1959-cu ildə Riyaziyyat və Mexanika İnstitutunun, 1960-cı ildə Fiziologiya, Dərin Neft və Qaz Yataqları Problemləri İnstitutunun, 1961-ci ildə Kibernetika

İnstitutunun, 1965-ci ildə Kimya Texnologiyasının Nəzəri Problemləri və Aşqarlar Kimyası institutlarının, 1966-cı ildə Xlor-Üzvi Sintezi İnstitutunun kitabxanası yarandı. Bu kitabxanaların yaranması elmi işçilərə xidmət işini xeyli yaxşılaşdırdı. 1962-ci ildə EA bütün kitabxana şəbəkəsində oxucuların ümumi sayı 4166 nəfərdən ibarət olmuşdur. Bu da 50-ci illərdən 15% çox idi (82, 1963, s. 28). Bu dövrdə xüsusən Fizika, Genetika və Seleksiya, Ədəbiyyat və Dil, Neft və Kimya Prosesləri İnstitutlarının kitabxanalarının oxucularının sayı sürətlə artırdı. Əvvəlki illərlə müqayisədə İncəsənət və Memarlıq, Tarix institutlarının və Fəlsəfə bölməsinin kitabxanalarının oxucuları artmışdır. Buna səbəb həmin kitabxanaların nəinki qiraət zallarının olmaması, bu kitabxanaların çoxlarının yararsız mənzillərdə yerləşməsi idi.

1970-ci illərdə bəzi institut kitabxanaları, məsələn, Fizika, Kimya, Genetika və Seleksiya, Botanika, Dərin Neft və Qaz Yataqları Problemləri İnstitutlarının kitabxanaları yeni binaya köçmüş, burada qiraət zalları açmaq, məlumat-bibliografiya işini lazımınca təşkil etmək, kataloq və kartotekalar tərtib etmək, abonementi və açıq rəf üsulunu genişləndirmək mümkün olmuşdur.

1960-1970-ci illərdə Elmlər Akademiyasının kitabxana şəbəkəsinin oxuculara xidmət sahəsində artıq bir sıra nailiyyətlər əldə etmişlər. Bunu onların fəaliyyətinə dair göstəricilərdən aydın şəkildə görmək olur. (Bax: cədvəl 3.7)

Cədvəldən görüldüyü kimi 70-ci illərdə EA kitabxana şəbəkəsində kitab verilişinin həcmi xeyli azalmışdır. Bunun əsas səbəbi 1971-ci ildə EA-nın yeni binasında yerləşən Ədəbiyyat, Dilçilik, Şərqşünaslıq, Tarix, Fəlsəfə, İqtisadiyyat və İncəsənət İnstitutlarının kitabxanalarının ləğv edilib Mərkəzi Kitabxanaya verilməsi idi.

Cədvəl 3.7

AMEA kitabxana şəbəkəsində oxucuların sayı və kitab verilişi

İllər	Oxucuların sayı	Fərdi abonement və qiraət zallarından kitab verilişi	KAA	
			Başqa kitabxanalardan alınan ədəbiyyat	Başqa kitabxanalara göndərilən ədəbiyyat
1965	4633	607241	4345	4711
1970	6191	422761	3667	11042
1973	5134	360966	3661	12253

Qeyd: Hesablamalar Mərkəzi Elmi Kitabxananın şəbəkə üzrə (1965-1973-cü illər) uçot və hesabat materialları əsasında tərtib edilmişdir.

60-cı illərin ikinci yarısında və 70-ci illərin birinci yarısında EA kitabxana şəbəkəsi oxucuların sorğularını təmin etmək üçün kitabxanalararası abonementdən daha çox istifadə edirdi. Məsələn, 1962-ci ildə Fizika İnstitutunun Kitabxanası 11 kitabxana ilə əlaqə saxlamış, onlardan 773 nüsxə ədəbiyyat, Energetika İnstitutunun kitabxanası 13 kitabxana ilə əlaqə saxlayaraq 286 nüsxə, Şərqsünaslıq İnstitutunun kitabxanası isə 9 institut ilə əlaqə saxlamış və 200 nüsxə sənəd-informasiya resursı ədəbiyyat almışdı [82, 1963, s.29].

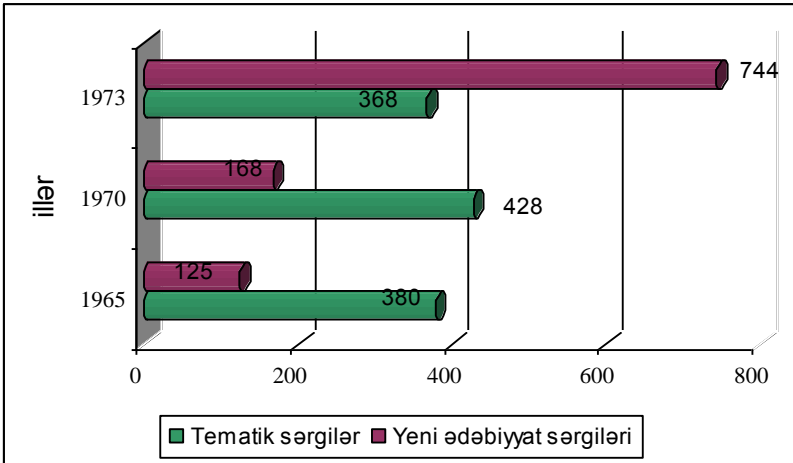
Azərbaycan EA şəbəkə kitabxanalarında KAA vasitəsilə xidmət işi yalnız XX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq lazımınca təşkil olunmuşdur. Cədvəldəki müqayisələrdən görünür ki, illər keçdikcə KAA vasitəsilə alınan ədəbiyyatla göndərilən arasında fərqlər azalmağa başlamışdır ki, bu da həmin kitabxanaların fondlarının getdikcə daha dolğun komplektləşdirilməsinə dəlalət edir.

Mərkəzi Kitabxana Azərbaycan Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkələrinin məlumat-bibliografiya mərkəzi sayılırdı. 60-cı illərdə şəbəkə kitabxanalarında məlumat-bibliografiya işinin təşkilinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Kitabxanaya daxil olan yeni ədəbiyyat bütün kitabxanaların sərgilərində nümayiş etdirilirdi. Məsələn, 1962-ci ildə Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu kitabxanasında 14 yeni ədəbiyyat sərgisi təşkil olunmuş, burada 811 adda çap əsəri nümayiş etdirilmişdir. Zoologiya İnstitutunda 8 bu cür sərgidə 500 adda ədəbiyyat öz əksini tapmışdır. 1962-ci ildə cəmi 345 sərgi təşkil olunmuş, 7000 adda ədəbiyyat nümayiş etdirilmişdir [82, 1962, s. 300].

Qeyd etmək lazımdır ki, şəbəkə kitabxanalarında hər il əlamətdar hadisələrə və tarixi günlərə həsr olunmuş müxtəlif mövzularda tematik sərgilər təşkil olunurdu. Bunu aşağıdakı diaqramdan görmək olar:

Diaqram 3.3

Qeyd: Hesablamalar Mərkəzi Elmi Kitabxananın şəbəkə üzrə (1965-1970-ci illər) hesabat materiallarından götürülmüşdür.

III FƏSİL

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsində oxuculara xidmət işinin təşkili
(1945 -1973-cü illər)*

1970-ci illərdə yeni ədəbiyyat sərgilərinin sayının azalmasına səbəb həmin kitabxanalarda sərgilərlə yanaşı, informasiya bülletenlərinin və siyahılarının buraxılması idi. Bu bülleten və siyahılar ayda 3-4 dəfə çap olunub laboratoriyalara göndərilirdi. Məsələn, 1973-cü 196 belə bülleten buraxılmışdır [82, 1973, s.50].

Şəbəkə kitabxanalarında 60-cı illərdən başlayaraq elmi işçilərə verilən yazılı və şifahi biblioqrafik arayışların sayı xeyli artmışdır. Şəbəkə üzrə bu rəqəmlər aşağıdakı kimi olmuşdur. (Bax: cədvəl 3.8)

Cədvəl 3.8

AMEA şəbəkə kitabxanalarında illər üzrə yerinə yetirilən yazılı və şifahi biblioqrafik arayışlar

İllər	Yazılı biblioqrafik arayışlar	Şifahi biblioqrafik arayışlar
1965	49	Uçotu aparılmayıb
1970	79	3894
1973	24	31405

Qeyd: Hesablamalar Mərkəzi Elmi Kitabxananın şəbəkə üzrə uçot və hesabat sənədlərinə əsaslanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, şəbəkə kitabxanalarına daxil olan biblioqrafik sorğular və xüsusən yazılı cavab tələb edən sorğular şübhəsiz ki, elmi-tədqiqat müəssisələrində aparılan tədqiqatların problemləri ilə əlaqədar idi.

Məsələn, 1970-ci ildə Fizika İnstitutu kitabxanası tərəfindən tərtib edilmiş 12 yazılı biblioqrafik arayışın mövzuları bərk cisimlərin fizikası, kristalloqrafiya, selen və tellur fizikası, biofizika məsələləri, molekulyar fizika, yarımkeçiricilər və s. olmuşdur.

1972-ci ildə Kimya Texnologiyasının Nəzəri Problemləri İnstitutunun Kitabxanası tərəfindən kimya texnologiyası, neft-

sintez problemlərinə həsr olunmuş 8 adda yazılı bibliografik arayış tərtib edilmişdi. 1960-cı illərdə şəbəkə kitabxanası institutların profilinə uyğun jurnal və qəzet məqalələrinin kartotekasını tərtib etməyə başlamışdı. Bunlara misal olaraq İqtisadiyyat, Genetika və Seleksiya, Fizika, Botanika, Geologiya institutlarının, Filologiya bölməsinin kitabxanalarını göstərmək olar [90, 1962, s. 31].

70-ci illərdə şəbəkə kitabxanalarında oxuculara xidmət işində differensial yanaşma metodu daha da güclənmişdi. Bu iş özünü bir tərəfdən elmi-tədqiqat müəssisələrindəki kitabxanaların elmi-informasiya şöbələri ilə əlaqəli fəaliyyəti, digər

Cədvəl 3.9

1950 - 1973-cü illərdə AMEA kitabxana şəbəkəsində oxuculara xidmət işinin əsas göstəriciləri

İllər	Kitabxanaların sayı	Oxucuların sayı	Kitabverilişi	KA	Sərgilər	Bibliografik arayışlar
				alınıb, verilib		Yazılı, şifahi
1950	22	705	19578	1283 1283	22	5/213
1955	21	1312	19192	976 2058	30	67/634
1960	21	1715	39933	- 2037	34	73/5022
1965	21	4731	169976	471 4345	23	49/9885
1970	25	7778	119381	380 2918	24	19/5294
1973	20	11867	108883	405 3368	16	24/31405

Qeyd: Hesablamalar AMEA kitabxana şəbəkəsinin 1950-1973-cü illərə dair uçot-hesabat materialları əsasında tərtib edilmişdir.

tərəfdən isə bu proses Mərkəzi Kitabxananın - rəhbərliyinin institut kitabxanalarında oxucuların informasiya tələbatının öyrənilməsinə yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı idi. Biblioqrafik məlumatların mövzusu elmi-tədqiqat müəssisələrinin əsas istiqamətlərinə uyğun gəlirdi. Kitabxana rəhbər işçiləri, ictimai və təbiət elmləri üzrə alim və mütəxəssisləri informasiya ilə təmin edirdi.

Bu məqsədlə informasiya nəşrləri buraxır, (siqnal, cari biblioqrafik məlumat) həmçinin məlumatın seçilib yayılması (MSY) rejimi əsasında 1973-cü ildə informasiya xidməti göstərirdi. Bu rejimin həyata keçirilməsilə kitabxananın funksiyası dəyişmişdir. O, alınan sənədlərin analitik-sintetik cəhətdən yenidən işlənməsi mərkəzinə çevrilmişdir. Dəqiq deyilsə, xidmət olunanların Azərbaycan SSR EA elmi kollektivlərinin spesifikasiyasına uyğun lazım olan konkret material seçilib paylaşıdırılır.

Ümumiyyətlə, 1973-cü ildən başlayaraq, şəbəkə kitabxanalarında məlumat işi xeyli güclənmişdi. Buna səbəb Azərbaycan SSR Mərkəzi Kitabxanasında Elmi-texniki məlumat şöbəsinin yaradılması olmuşdur ki, bu şöbə institutlarda aparılan elmi-tədqiqat mövzuları üzrə həm fərdi, həm də qrup halında məlumat işini təşkil etməyə başlamışdır.

§ 3.3.AMEA kitabxana şəbəkəsində oxuculara xidmət işinin metodik təminatı

1960-ci illərdə Azərbaycan EA Mərkəzi Kitabxanası respublikada fizika-riyaziyyat və təbiət elmləri sahəsində ən böyük kitabxanalardan olub EA alimlərinə və başqa elmi müəssisələrin mütəxəssislərinə kitabxana-biblioqrafiya xidmətilə yanaşı, eyni zamanda EA-nın bütün şəbəkə kitabxanalarına metodik rəhbərlik edirdi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, uzun illər boyu elmi-tədqiqat institutları kitabxanalarına metodik rəhbərlik işi çox zəif qurulmuş, əksər hallarda təsadüfi xarakter daşıyırdı. Doğrudur, Mərkəzi Kitabxananın əməkdaşları vaxtaşırı sahəvi kitabxanalara baş çəkir, fondun təşkilinə, oxuculara xidmətə dair kitabxana işçilərinə müəyyən məsləhətlər verirdilər. Məsələn, hələ 1947-ci ildə Mərkəzi Kitabxana EA-nın kitabxanalarına: Naxçıvan və Gəncə şəhərində yerləşən kitabxanalara 2000 manatlıq kənd təsərrüfatına dair ədəbiyyat seçmiş və öz fondundan hər birinə əvəzsiz olaraq 1000 nüsxə ədəbiyyat göndərmişdi [82, 1956, s.7]. 1950-ci ildə Mərkəzi Kitabxana sahəvi kitabxanalarda fondun və kataloqlaşdırmanın təşkili məsələləri üzrə 17 seminar məşğələsi keçirmiş, 78 fərdi məsləhət vermişdi [82, 1950, s.27]. Lakin bütün bu işlər Azərbaycan SSR EA Elmi-Tədqiqat İnstitutlarının kitabxanalarına rəhbərliyi lazımı səviyyədə təmin edə bilməzdi. Bunun üçün Mərkəzi Kitabxananın müvafiq maddi-texniki bazası və kadr potensialı yox idi. Lakin buna baxmayaraq, Mərkəzi Kitabxana 1950-ci illərin sonu və 1960-cı illərin əvvəllərində bəzi metodik tədbirlər keçirməyə başlamışdı.

1960-cı ildə Azərbaycan SSR EA Mərkəzi Kitabxanası respublikada ilk dəfə olaraq kitabxanaşünaslıq və bibliografya məsələləri üzrə elmi sessiya çağırmışdır [82, 1960, s.202]. 9-10 fevral tarixində keçirilmiş bu sessiyada Bakı şəhərinin mərkəzi və elmi kitabxanalarının qabaqcıl işçiləri iştirak etmişlər. 13 məruzə dinlənən sessiyada Mərkəzi Kitabxana tərəfindən N.F.Axundov, Y.A.Slyusarenko, T.D.Hacıyeva çıxış etmişlər. Sessiyada həmçinin respublikada kitabxanaşünaslıq və bibliografya işinin gələcəkdə yaxşılaşdırılması tədbirlərinin zəruriliyi haqqında qərar qəbul edilmişdi.

Azərbaycan EA kitabxana şəbəkəsinin qarşısında duran vəzifələri həyata keçirmək, eləcə də kitabxana işini düzgün istiqamətləndirmək və onu daha yaxşılaşdırmaq məqsədilə 1962-ci ildə Mərkəzi Kitabxananın yanında Elmi-metodiki

III FƏSİL

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsində oxuculara xidmət işinin təşkili
(1945 -1973-cü illər)*

qrup yaradıldı [17, s.10]. O zaman Azərbaycan EA kitabxana şəbəkəsinə 20 institut və elmi müəssisə kitabxanası daxil idi.

Elmi-metodiki qrup yarandığı ilk gündən həm Mərkəzi Kitabxananın, həm də EA sistemindəki institut kitabxanalarının işinə istiqamət verən orqan kimi fəaliyyətinə başladı. Bu dövrdə Mərkəzi Kitabxananın qarşısında duran əsas vəzifələr bunlardan ibarət idi:

a) Azərbaycanda elmi-tədqiqat işlərinin inkişafını nəzərə alaraq, kitabxananın ayrı-ayrı iş sahələrini, fondun yeni ədəbiyyatla komplektləşməsini, elmi-bibliografiya və elmi-məlumat işlərini, oxuculara xidməti və s. təkmilləşdirmək;

b) kitabxana işinin elmi təşkili ilə əlaqədar tədbirlər həyata keçirmək;

c) kitabxana işinin ayrı-ayrı sahələrinə dair müxtəlif əsasnamə və məlumatların, nəşriyyat planı və tematik məlumat bülletenlərinin, elmin aktual problemlərinə aid tərtib olunmuş müxtəlif ədəbiyyat göstəricilərinin və bu qəbildən olan başqa sənədlərin müzakirəsini keçirmək və təsdiq etmək [17, s.14-15].

Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, 1962-1974-cü illərdə metodik şöbə tərəfindən bir çox əsasnamə, təlimat və s. sənədlər hazırlanmış və təsdiq edilmişdir. Bunlardan 1962-ci ildə “Azərbaycan SSR EA Mərkəzi Kitabxanasının kitabışləmə və kataloqlaşdırma şöbəsi haqqında əsasnamə”, “Ödənilməmiş oxucu tələbnamələri ilə iş haqqında təlimat”, 1963-cü ildə “Azərbaycan SSR EA sistemindəki kitabxanalarda aparılan işin vəziyyəti və onun öyrənilməsinin əsas məsələləri”, 1964-cü ildə “Azərbaycan SSR EA Əsaslı Kitabxanasının nəşr etdiyi əsərlərdə Azərbaycan və rus dillərində materialların bibliografik təsviri haqqında” seriyasından şəxsi göstəricilərin tipik quruluşu”, 1966-cı ildə “Kitab fondunun hərəkəti”, 1967-ci ildə “Kitabxanaya yeni alınmış ədəbiyyatın sərgi zalı haqqında əsasnamə”, “Azərbaycan SSR EA Əsaslı Kitabxanasında” sistemli kataloqun yenidən işlənilib təkmilləşdirilməsi üçün təlimat-metodik göstərişlər”, “Əlifba kataloqu haqqında əsasnamə”, 1968-ci ildə “Kitabışləmə

prosesində kitabın rolu”, 1969-cu ildə “Oxucu tələbnamələrinin hərəkət yolu”, 1970-ci ildə “Azərbaycan SSR EA Əsaslı Kitabxanasının və eləcə də elmi-tədqiqat institutları kitabxanalarının fondlarından köhnəlmiş, lazımsız və profile müvafiq olmayan kitabların və artıq nüsxələrin çıxarılması haqqında əsas qaydalar”, 1973-cü ildə “Azərbaycan SSR EA Əsaslı Kitabxanasının fialiılları haqqında Əsasnamə “ və s. sənədləri göstərmək olar.

Mərkəzi Kitabxanada işin həcmının artması və şəbəkənin genişlənməsi Elmi-metodik şöbənin yaradılmasını zəruri edirdi. 1969-cu ildə yaradılan bu şöbədə kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiyaya dair bütün yeni metodiki ədəbiyyat toplanmışdı. Şöbə aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirirdi:

- ölkənin baş kitabxanalarının qabaqcıl təcrübəsini işıqlandıran materialları toplayır, öyrənir, ümumiləşdirir, tətbiq edir;
- Mərkəzi Kitabxananın bütün şöbələrinə metodik köməklik göstərir;
- Azərbaycan SSR EA Elmi-Tədqiqat İnstitutlarının kitabxanalarına metodik rəhbərlik edir;
- fialiılların əməkdaşları üçün ixtisasın artırılması üzrə tədris proqramı tərtib edir, tədrisini təşkil edir;
- Azərbaycanın digər elmi kitabxanaları ilə metodik işin əlaqələndirilməsində iştirak edir;
- fondunu kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya dair ədəbiyyatla zənginləşdirir.

1970-ci ildə Genetika və Seleksiya İnstitutu kitabxanasına gedişin nəticəsində bu kitabxanalarda olan bir sıra ciddi çatışmazlıqlar: fondun yerləşdirilməsinin dəqiq sisteminin olmaması, kataloq və kartotekaların qeyri- qənaətbəxş vəziyyəti, məlumat işinin zəif qurulması və s. aşkara çıxmışdır. Qısa müddət ərzində kitabxananın kataloqları və kartotekaları Kitabxana - Biblioqrafiya Təsnifatı (KBT) sxeminə keçirildi, kitablar rəflərdə

III FƏSİL

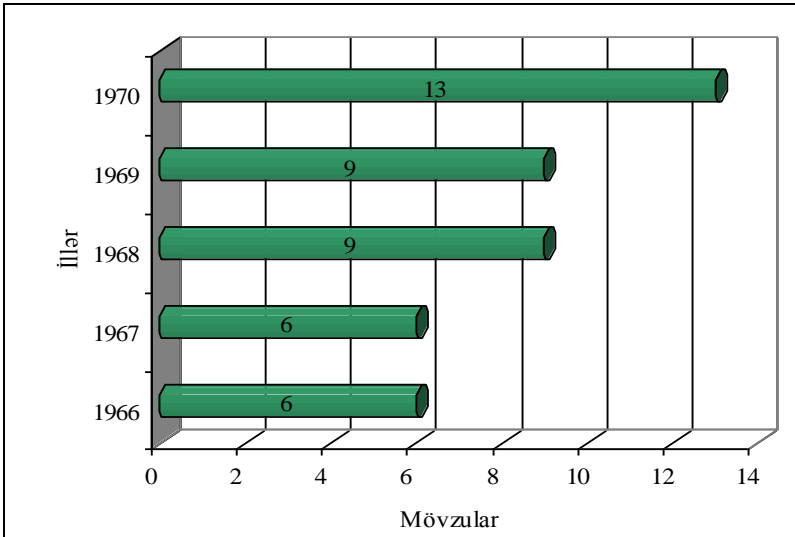
*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsində oxuculara xidmət işinin təşkili
(1945 -1973-cü illər)*

sistemli qaydada düzüldü, çatışmayan lazımi ədəbiyyatın əlavə komplektləşməsi işi aparıldı, məlumat işi yoluna qoyuldu.

İldən-ilə Azərbaycan EA sistemində elmi-tədqiqat müəssisələri kitabxanalarının sayı artdıqca Mərkəzi Kitabxananın da metodik rəhbərlik işi genişləndirdi. 1970-ci ildə Mərkəzi Kitabxananın elmi və elmi-metodiki işi sahəsində fəaliyyəti səmərəli olmuşdur. Müqayisə üçün kitabxananın əməkdaşları tərəfindən hazırlanan ixtisasartırma mövzularının yerinə yetirilməsinə dair məlumatları nəzərdən keçirək. (Bax: diaqram 3.4)

Diaqram 3.4

1966-1970-ci illərdə AMEA kitabxana şəbəkəsinin işçiləri üçün ixtisasartırma mövzularının miqdar göstəriciləri

Qeyd: Hesablamalar AMEA kitabxana şəbəkəsinin 1966-1970-ci illərə dair uçot-hesabat materialları əsasında tərtib edilmişdir.

Yerinə yetirilən mövzuların miqdarı göstərir ki, 5 il ərzində onların sayı 2 dəfədən çox artmışdır.

Şəbəkə ilə yanaşı Azərbaycan EA Mərkəzi Kitabxanası öz işçilərinin də ixtisaslarının artırılmasına xüsusi diqqət yetirirdi. Bu məqsədlə 1970-ci illərdə xeyli işlər görülmüşdür. 1972-ci ildə Mərkəzi Kitabxana tərəfindən özündə 15 mühazirə mövzusunun əks etdirən “Tədris planı ” tərtib olunmuşdu ki, bu mühazirə və məşğələlər kitabxana işinin əsas problemlərinə həsr olunmuşdu. Kurs kitabxana ixtisası olmayan işçilər üçün nəzərdə tutulmuşdu.

Onların içərisində “Elmi kitabxanaların vəzifələri”, “Çap əsərlərinin biblioqrafik təsviri”, “Kataloqların təşkili və istifadə edilməsi” və s. kimi yeni fəaliyyətə başlayan kitabxana işçiləri üçün maraqlı mövzular var idi.

Bundan əlavə Mərkəzi Kitabxananın Elmi-metodik şöbəsi şəbəkə kitabxana işçiləri ilə keçirilən müşavirələrə də xüsusi diqqət yetirirdi. Hər il 2-3 müşavirə-seminarda şəbəkə kitabxanalarını maraqlandıran bütün məsələlər: illik hesabatlar, mərkəzləşdirilmiş komplektləşdirmə vasitəsilə ədəbiyyatın alınması, nəşriyyatın tematik planları ilə iş, kataloqların redaktə edilməsi, oxuculara elmi informasiya xidməti, kitabxanalarda KBT-nin tətbiqi və s. məsələlər müzakirə edilirdi.

1973-cü ildən EA kitabxana şəbəkəsinin mərkəzləşdirilməsi işinin həyata keçirilməsi onların metodik təminatında da yeni keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb oldu.

*Kitab zamanın dalğaları üzərində
səyahət edən və öz qiymətli yükünü
ehtiyatla nəsillərdən nəsillərə yetirən
fikir gəmisidir.*

F.Bekon

IV FƏSİL

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI KİTABXANA ŞƏBƏKƏSİNİN MƏRKƏZLƏŞDİRİLMƏSİ ELMİ İŞÇİLƏRƏ KİTABXANA - İNFORMASIYA XİDMƏTİNDƏ YENİ MƏRHƏLƏ KİMİ (1974 - 1990-cı illər)

§ 4.1. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sisteminin formalaşması. Mühüm kitabxana proseslərinin mərkəzləşdirilməsi

70-ci illərdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası öz inkişafının yeni mərhələsinə daxil olmuş və ölkəmizin aparıcı elmi mərkəzi kimi elmin müxtəlif sahələrinə dair tədqiqatlarını ildən-ilə genişləndirirdi. Bu dövrdə Akademiyada təbiət-şünaslıq, texniki, sosial-siyasi və ictimai elmlər sahəsində 260 aktual problem üzərində tədqiqat işləri aparılırdı. Bu tədqiqatlar özündə 600-a qədər müxtəlif mövzunu əhatə edirdi. Əgər EA-nın fəaliyyətinin ilk ili ərzində onun alimləri tərəfindən 200 müəlliflik şəhadətnaməsi alınmışdısa, yalnız 70-ci illərdə bunların sayı 1100 olmuşdu [87, s.11].

Bu dövrdə ictimai və humanitar elmlər sahəsində də xeyli əsaslı tədqiqatlar aparılırdı. Azərbaycanın qədim, orta əsrlər, yeni tarixi tətbiq olunurdu. “Azərbaycan tarixi”, “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”, fəlsəfə, iqtisadiyyat, dilçilik, incəsənət problemlərinə dair bir sıra fundamental tədqiqat əsərləri nəşr

edilmişdi. Bu dövrdə Azərbaycan folklorunun, klassik yazıçılarımızın əsərlərinin elmi-tənqidi mətninin nəşrinə aid xeyli işlər görülmüşdü. Elmlər Akademiyasında Yaxın və Orta Şərq ölkələrinin tarixi, iqtisadiyyatı, ictimai-fəlsəfi fikir və filologiyasının, Azərbaycan və Şərq xalqlarının ədəbi əlaqələrinin öyrənilməsi sahəsində mükəmməl tədqiqatlar aparılırdı.

70-ci illərin birinci yarısında Akademiyada 4837 elmi işçi, o cümlədən 245 elmlər doktoru, 1695 elmlər namizədi, 679 aspirant çalışırdı. 1976-cı ildə EA-nın 54 akademiki və 49 müxbir üzvü var idi.

70-ci illərdə Akademiya alimlərinin əsərləri 40 ölkədə 20 dildə nəşr olunmuşdu. Bütün bunlar şübhəsiz ki, elmin təşəkkülü və yüksəlişini ifadə edən faktlar idi. Bununla yanaşı, EA-da elmi tədqiqatların daha da intensivləşməsi, bu tədqiqatların əksər hallarda kompleks və kollektiv xarakter alması, elmlər arası əlaqələrin genişlənməsi və dərinləşməsi elmi tədqiqat fəaliyyətinin, kitabxana-informasiya təminatının da əsaslı surətdə təkmilləşdirilməsini tələb edirdi.

Həmin illərdə ölkədə kitabxana işinin inkişafının ən mühüm istiqaməti kitabxana şəbəkələrinin mərkəzləşdirilməsi idi. Bu sahədə dünya təcrübəsi göstərirdi ki, bir şəbəkəyə daxil olan kitabxanaların pərakəndə şəkildə fəaliyyət göstərməsi, onların fəaliyyətinin vahid mərkəzdən idarə olunmaması, texnoloji proseslərin vahid metodikaya əsaslanmaması, nəhayət, kitab fondlarının komplektləşdirilməsi işində şəbəkədaxili əlaqələndirmənin olmaması, kitabxanaların ümumi fəaliyyətinə və xüsusən oxuculara xidmət işinin səmərəli təşkilinə mənfi təsir göstərir, dövlət vəsaitinin məqsədyönlü istifadəsinə mane olur, kitabxana işində lüzumsuz təkrarlanma meyllərini formalaşdırır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Sov. İKP MK-nın 8 may 1974-cü il tarixli “Zəhmətkeşlərin kommunist tərbiyəsində və elmi-texniki tərəqqidə kitabxanaların rolunu artırmaq haqqında” qərarı kitabxanaların mərkəzləşdirilməsi problemini

yeni qayda ilə təşkil etməyə imkan yaratdı və onun gələcək inkişafına böyük təkan verdi. 1975-1980-cı illər kitabxana şəbəkələrinin vahid sistemdə birləşməsi nəticəsində xırda kitab fondlarının yerində kəmiyyət və keyfiyyətə böyük və güclü, universal kitab fondları yarandı. Mərkəzləşmə kitabxana işinin idarə olunmasına, kitabxanalarda əməyin düzgün təşkilinə, işçilər arasında ixtisaslaşmalar aparılmasına, metodiki işin yaxşılaşmasına əlverişli şərait yaratdı. Kitabxanaların məlumat-bibliografiya və informasiya işi daha operativ və keyfiyyətli təşkil edildi, oxuculara məlumat-bibliografiya və informasiya xidmətini daha geniş miqyasda həyata keçirmək imkanı verdi. Zəngin və böyük fonda, güclü məlumat-bibliografiya və informasiya işi təşkil etmək imkanına malik olmaq, mərkəzləşdirilmiş sistemdə əhaliyə kitabxana xidməti proseslərini keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırmaq imkanı verdi. Oxuculara xidmət işinin səviyyəsi, keyfiyyət və səmərəliliyi müqayisə edilməz dərəcədə yüksəldi.

SSRİ kitabxanaları üzrə mərkəzləşdirmənin əsasən Sov. İKP MK-nın “Zəhmətkeşlərin kommunist tərbiyəsində və elmi-texniki tərəqqidə kitabxanaların rolunu artırmaq haqqında” (1974) qərarından sonra həyata keçirilməsinə baxmayaraq, Azərbaycan SSR EA-nın Mərkəzi Kitabxanasında bu işə 1972-ci ildən başlanılmış və 1976-cı ildə başa çatdırılmışdır.

Azərbaycan SSR EA Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sisteminə məxsus xüsusiyyətlərdən birincisi vahid kitabxana fondunun yaranması və formalaşması idi. Sistem daxilində vahid kitab fondunun birləşməsi, onların daha məqsədyönlü yerləşdirilməsi, komplektləşdirilməsi və onun vahid mərkəzdən idarə olunması əsasında həyata keçirilirdi.

Bu iş Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkələrinin mərkəzləşdirilmiş komplektləşdirilməsi işinin nizama salınması ilə başladı. Bu sahədə aparılan təcrübənin nəticəsi göstərir ki, o dövrdə institut kitabxanalarının mərkəzləşdirilmiş komplekt-

ləşdirilməyə keçməsi və onların Mərkəzi Kitabxananın filiallarına çevrilməsi olduqca əlverişli və məqsədəuyğundur.

Elmi - metodiki şura mərkəzləşdirmə ilə əlaqədar olaraq hazırlıq işlərinin təşkilinə xüsusi diqqət yetirmiş, SSRİ Elmlər Akademiyası kitabxanalarının zəngin təcrübəsinə əsaslanaraq mərkəzləşdirilmiş komplektləşdirmənin yeni qaydalarının və “Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Əsaslı Kitabxanasının filialı haqqında Əsasnamə”nin tərtibinə bilavasitə rəhbərlik etmişdir.

Sov. İKP MK-nın kitabxana işinə dair 8 may 1974-cü il qərarı çıxandan sonra Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin 1974-cü ilin iyul ayının 9-da keçirilmiş iclasında bu qərar müzakirə edildi, “Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası kitabxanalarının fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında” qərar çıxarıldı və kitabxana işinin gələcək inkişafı göstərildi. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının bu iclasında son illərdə Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Kitabxanasında və Kitabxana Şurasında kitabxanaların fəaliyyətinə dair müəyyən işlər aparıldığından danışaraq qeyd edildi ki, Mərkəzi Kitabxana və filialları vahid komplektləşdirmə sistemini həyata keçirməyə başlamışlar.

Qeyd etməliyik ki, ilk vaxtlar mərkəzləşmə prosesi ləng gedirdi. Bu çoxplanlı iş əsasən 2 mərhələyə: hazırlıq və tamamlanma dövrü mərhələsinə bölünmüşdü. Hazırlıq dövründə Azərbaycan SSR EA sistemində elmi-tədqiqat institutlarının 15 kitabxanası mərkəzləşdirməni həyata keçirirdisə, artıq tamamlanma dövründə (80-ci illərdə) elmi-tədqiqat müəssisələrinin 24 kitabxanası əhatə edilmişdir. Bu zaman qarşıya çıxan bir çox çətinlikləri aradan qaldırmaq lazım gəlirdi. 1974-cü ildə artıq Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının 18 kitabxanası bu işə cəlb edilmişdi. Bu kitabxanaların bütün kitab fondu və işçi ştatları Elmlər Akademiyası Mərkəzi Kitabxanasının sərəncamına keçirildi. Bu Azərbaycan və rus dillərində olan ədəbiyyatın komplektləşdirilməsi məqsədilə “Mərkəzləşdirilmiş

komplektləşdirmə” bölməsi yaradıldı. Məlumdur ki, komplektləşdirmə işi hər şeydən əvvəl tematik planlara baxışdan başlanır. Buna görə də nəşriyyatların buraxmış olduqları tematik planlar akademiya nəzdində olan kitabxana filiallarına verilir. İnstitutlarda bu planlar əsasında işə alim və mütəxəssislər cəlb edilirdi. Ətraflı və dəqiq işləmədən sonra tematik planlar Mərkəzi Kitabxananın “Mərkəzləşdirilmiş komplektləşdirmə” bölməsinə verilir və burada toplu sifariş hazırlanırdı. Sonra həmin sifariş “Akademkitab” mağazasına, kitabxana kollektoruna və başqa mağazalara göndərilirdi.

Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sisteminin komplektləşməsinin əsas mənbələrini elmi kitabxanaların mərkəzi kollektoru, Respublika kollektoru, “Elm” nəşriyyatı və s. respublika nəşriyyatları, “Akademkitab” mağazası, “Soyuzpeçat”, bukinist mağazası, ittifaq daxili və beynəlxalq kitab mübadiləsi təşkil edildi. Əgər 1970-ci ildə kitabxana fondunun ümumi sayı 1125552 nüsxə idisə, artıq 1976-cı ildə mərkəzləşdirmə işi başa çatdıqdan sonra kitabxananın fondu artaraq 2152553 nüsxəyə çatmışdı. Bunlardan 1316618 nüsxə Mərkəzi Kitabxananın, 596360 nüsxə filialların fondunda idi [82, 1976, s.3].

EA kitabxana şəbəkəsinin mərkəzləşdirilməsinin ilkin müsbət nəticələri özünü akademiya kitabxana şəbəkəsinin kitab fondlarının komplektləşdirilməsinin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşmasında göstərirdi. Bunu müvafiq illərdə Mərkəzi Kitabxananın və eləcə də filialların fondunun inkişafını əks etdirən miqdar göstəricilərində görmək olar. (Bax: cədvəl 4.1, 4.2)

Mərkəzləşdirmə şəraitində komplektləşmə işinin bir sıra üstünlükləri də nəzərə çarpırdı. Bu ilk növbədə filiallar üçün ədəbiyyatın operativ surətdə elmi işçilərə çatdırılmasını təmin edirdi.

Cədvəl 4.1.

**1970-1990-cı illər ərzində EA Mərkəzləşdirilmiş
kitabxana sisteminin kitab fondunun artımı**

Kitabxanalar	İllər				
	1970	1975	1980	1985	1990
Filialların sayı	25	23	24	27	27
İl ərzində MKS-nin vahid kitabxana fonduna daxil olan ədəbiyyat	114472	103452	87822	77437	73516
o cümlədən Mərkəzi Kitabxanaya	58811	59555	64284	67237	34499
filiallara	55631	43897	23538	10200	36017

Qeyd: Hesablamalar Mərkəzi Kitabxananın şəbəkə üzrə hesabat materialları əsasında tərtib edilmişdir.

Cədvəl 4.2

Mərkəzi Kitabxana fondunun artımı

1970	1975	1980	1985	1990
1743276	2040888	2405429	2684463	2976946

Qeyd: Hesablamalar Mərkəzi Kitabxananın 1970-1990-cı illər üzrə uçot- hesabat materiallarına əsaslanır.

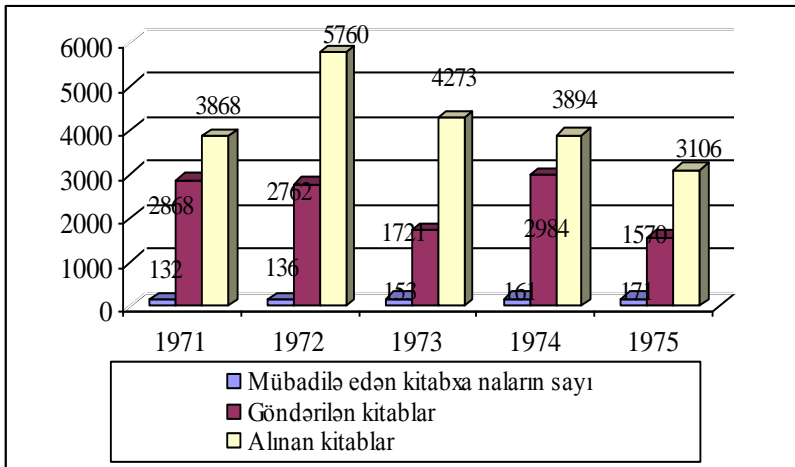
Bundan başqa, Mərkəzi Kitabxananın bütün filiallarında sifariş edilən ədəbiyyatın kartotekasının olması ədəbiyyatın cari komplektləşdirilməsi işini kifayət qədər asanlaşdırdı. Kitabxana fondunun əlavə komplektləşdirilməsi üzrə iş rədd cavablarının

təhlili və institut əməkdaşlarının tövsiyələrinin xüsusi sifarişləri əsasında kitab ticarəti bazalarına və nəşriyyatlarına göndərilməsi yolu ilə aparılırdı. İnstitut kitabxanaları fondunun zənginləşməsində Mərkəzi Kitabxananın mübadilə fondları hesabına edilən əlavə kompleksləşdirmənin böyük rolu olmuşdur.

İttifaq üzrə kitab mübadiləsi zamanı ekvivalentlik gözlənilir və hər kitabxananın daxili imkanlarından asılı olaraq kitablar mübadilə edilirdi. Bu dövrlərdə mübadilə edilmiş kitabların həcmi aşağıdakı diaqrammada göstərilir. (Bax: diaqram 4.1)

Diaqram 4.1

Qeyd: Hesablamalar Mərkəzi Elmi Kitabxananın 1971-1975-ci illər uçot-hesabat sənədlərinə əsaslanır.

Ümumiyyətlə, kitab mübadiləsinin vəziyyəti kitabxanaların iş səviyyəsindən çox asılıdır. Qarşılıqlı surətdə profillərin, eləcə də mübadilə fondlarının tərkibinin öyrənilməsi, göndərilən sifarişlərin vaxtılı- vaxtında yerinə yetirilməsi kitab mübadiləsi işinin keyfiyyətinə müsbət təsir edən əsas amillərdəndir. Bu cəhətdən bir sıra kitabxanaların fəaliyyətini

xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Bunlardan SSRİ Elmlər Akademiyasını, Belorusiya, Gürcüstan, Tacikistan, Türkmənistan, Özbəkistan respublikalarının EA-nı, Moskva, Leningrad, Minsk Universitetlərini, Timiryazev adına Kənd Təsərrüfatı Akademiyasını, Ümumiittifaq Bitkiçilik İnstitutunu, Leningrad Baş Astronomiya Rəsədxanasının Kitabxanasını və s. göstərmək olar. Onlar verilən sifarişləri vaxtlı-vaxtında yerinə yetirməklə yanaşı, vaxtaşırı olaraq kitabxanalara öz mübadilə fondlarının tərkibini əks etdirən siyahılar göndərir və hər vasitə ilə mübadilə işinin yaxşılaşdırılmasına çalışırdılar.

1971-1975-ci illərdə EA MKS-in fondunun inkişafında ümumiittifaq daxili kitab mübadiləsi çox mühüm rol oynayırdı. Bu baxımdan Akademiyanın MKS-i keçmiş SSRİ-nin demək olar ki, bütün sahəvi kitabxana şəbəkələri ilə əlaqəyə girib kitab mübadiləsi əməliyyatlarını həyata keçirirdi. SSRİ daxili mübadilə əməliyyatlarının kitabxana şəbəkələri üzrə sahəvi strukturunu aşağıdakı cədvəldən aydın görmək olar. (Bax: cədvəl 4.3)

Həmin kitablardan bir qismini az tirajlı nəşrlər, bir qismini müəyyən səbəblər üzündən fondumuzda olmayan əsərlər və s. təşkil edirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, 70-ci illərdə EA Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sisteminin fondunun inkişafında beynəlxalq kitab mübadiləsi geniş yer tuturdu. Beynəlxalq kitab mübadiləsi vahid kitabxana fonduna xarici ölkələrin elmi nailiyyətlərini əks etdirən ədəbiyyatın alınmasının ən mühüm komplektləşdirmə mənbəyi idi.

Bu məqsədlə akademiyanın Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemi SSRİ EA-nın “Beynəlxalq kitab” idarəsi vasitəsilə müxtəlif xarici nəşriyyatlar və kitab ticarəti firmalarından valyuta hesabına aldığı ədəbiyyatla yanaşı, geniş miqyasda Beynəlxalq kitab mübadiləsi ilə də məşğul olurdu. 1975-ci ildə

Cədvəl 4.3

Mübadilə yolu ilə alınmış ədəbiyyat

Kitabxanalar	Kitabxanaların sayı	1971	1972	1973	1974	1975
Elmlər Akademiyası	26	2001	1614	964	1039	1538
(filiallarla) Universitet	38	1223	776	1412	947	1115
Pedaqoji institut	3	42	9	44	53	25
Politexnik institutu	7	88	99	49	97	87
Geologiya təmayüllü	17	106	114	101	210	108
İctimai elmlər təmayüllü	11	12	17	32	71	32
Kənd təsərrüfatı təmayüllü	24	129	171	175	148	117
Biologiya təmayüllü	13	88	48	53	58	76
Fizika-riyaziyyat təmayüllü	3	33	39	23	19	19
Kütləvi kitabxanalar	13	101	38	49	55	41

Qeyd: Hesablamalar Mərkəzi Elmi Kitabxananın 1971-1975-ci illər üzrə uçot-hesabat sənədlərinə əsaslanır.

kitabxana artıq 41 ölkənin 460 müəssisəsi ilə kitab mübadiləsi aparırdı. Bunların arasında Macarıstan, Bolqarıs-

tan, Polşa və Almaniya Demokratik Respublikasının Elmlər Akademiyaları, Miçiqan Universiteti Kitabxanası, Kaliforniya Universiteti Kitabxanası, Alman Tədqiqat Cəmiyyəti (Bad-Qodesberq şəhəri), SSRİ-nin və Şərq Ölkələrini Öyrənmə Mərkəzi (Fransa) və s. təşkilatlar vardı. Həmin ildə Mərkəzi Kitabxanaya 18602 nüsxə xarici nəşr daxil olmuşdur [82, 1975,s.23]. Təsadüfi deyil ki, Respublika EA Mərkəzləşmiş kitabxana sistemi Azərbaycanın elmi kitabxanaları içərisində ən böyük xarici nəşrlər fonduna malik olan kitabxana sayılırdı.

1972-1979-cu illərdə Mərkəzi Kitabxananın Şərq ölkələrindən olan partnyorlarının sayı 57-dən 103-ə, mübadilə ilə alınan ədəbiyyatın sayı isə 5045 nüsxəyə çatmışdı. Bu illərdə kitab mübadiləsi aparan kitabxana, ali məktəb və elmi cəmiyyətlərin sayının artmasına baxmayaraq, alınan ədəbiyyatın miqdarında az irəliləyiş olmuşdur. Bunun bir sıra real səbəbləri vardır. Belə ki, bəzi partnyorlar öz işlərinin xarakterini tez-tez dəyişir, kitab mübadiləsini sərfəli hesab etmir, bəziləri isə ancaq Şərq dillərində, digərləri də ya Şərq, yaxud da Qərbi Avropa dillərində ədəbiyyat almağa çalışırdılar. Bu kimi hallar kitab mübadiləsinə mənfi təsir etmiş, alınan ədəbiyyatın gözlənilmədiyi tərzdə dəyişməsinə səbəb olmuşdur.

1980-1985-ci illərdə Mərkəzi Kitabxananın Şərq ölkələrindən olan partnyorlarının sayı 12-yə çatmışdır [39, s. 44].

Bu illərdə Şərq dillərində mübadilə yolu ilə alınan ədəbiyyatın miqdarı isə 2800 olmuşdur. Aşağıdakı rəqəmlər 1980-1985-ci illər arasındakı mübadilə haqqında müəyyən təsəvvür yaradır.(Bax: cədvəl 4.4)

70-80-cı illərdə EA-da şərqşünaslıq sahəsində elmi-tədqiqatların genişlənməsi, Azərbaycan iqtisadiyyatı, tarixi və mədəniyyəti ilə onların qarşılıqlı əlaqəsi Mərkəzi Kitabxananın qarşısında fondun müvafiq nəşrlərlə təmin olunması kimi vacib bir məsələnin həllini zəruri etdi. Xüsusən,

Cədvəl 4.4

Şərq ölkələri ilə kitab mübadiləsi

İllər	Partnyorlar	Alınan ədəbiyyat	Göndərilən ədəbiyyat
1980	106	448	539
1981	110	655	736
1982	120	435	826
1983	120	450	687
1984	120	400	557
1985	122	412	732

Qeyd: Hesablamalar AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının 1980-1985-ci illər üzrə uçot-hesabat sənədlərinə əsaslanır.

və Orta Şərq ölkələrinin çap məhsullarının alınmasında onun artması daha çox nəzərə çarpırdı. Kitab mübadiləsi və abunə yolu ilə ədəbiyyatın komplektləşdirilməsini yaxşılaşdırmaq günün ən vacib məsələsinə çevrilmişdir.

Türkiyədə “Türk Dil Kurumu” “Türk Tarix Kurumu”, İstanbul Universiteti, İranda Tehran Universiteti, Kondi Şahpur adına Əhvaz Universiteti, “İranda SSRİ ilə Mədəni Əlaqələr Cəmiyyəti” və Tehrandakı Milli Kitabxana, Pakistanda Pəncab Akademiyası, Şərqsünəslıq Universiteti və s. ilə kitab mübadiləsi bu illər üçün qənaətbəxş sayıla bilər.

Beynəlxalq kitab mübadiləsi Mərkəzi Kitabxana ilə xarici partnyorlarımız arasında razılığa gəldikdən sonra, qəbul olunmuş qaydalar: kitaba-kitab, jurnala-jurnal prinsipli əsasında aparılırdı. Mübadilədə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının bütün nəşrlərindən, ictimai elmlər üzrə institutların əsərlərindən və respublikada nəşr olunan digər çap məhsullarından istifadə olunurdu. Qaydaya görə ədəbiyyatın əsli, mikrofilm və yaxud da surəti də sifarişçilərə göndərilirdi.

Artıq 1990-cı illərdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanası dünyanın 53 ölkəsinin 660 təşkilatı ilə kitab mübadiləsi edirdi. Bunların arasında - elmlər akademiyaları, universitetlər, ali məktəb müəssisələri, dünyanın milli və iri kitabxanaları, nəşriyyat, redaksiya, firma və muzeylər vardı. Daha fəal partnyorlardan Amerika Coğrafiya Cəmiyyətinin (ABS), Yeni Zelandiya, Birləşmiş Ştatların Milli Akademiyasının kənd təsərrüfatı bölməsinin, Bolqarıstan, Polşanın, Çexoslovakiyanın Elmlər Akademiyaları kitabxanalarının adını çəkmək olar.

Beynəlxalq kitab mübadiləsi yolu ilə hər il kitabxanaya 8-10 min nüsxə xarici ədəbiyyat göndərilirdi.

Azərbaycan MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası da öz növbəsində mübadilə apardığı xarici ölkə kitabxanalarına müntəzəm olaraq yerli nəşrlərdən “Azərbaycan SSR EA-nın Xəbərləri”, “Azərbaycan SSR EA Məruzələri” və s. göndərirdi.

Məlum olduğu kimi, mərkəzləşmə şəraitində ən mühüm və mürəkkəb iş proseslərindən biri də mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırmanın həyata keçirilməsidir.

Mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırma özündə sistem daxili kataloqlaşdırmanın vahid metodika əsasında məhz Mərkəzi Kitabxana tərəfindən həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Buraya çap əsərlərinin mərkəzləşdirilmiş qaydada təsviri və təsnifləşdirilməsi daxildir. Yəni sistemə daxil olan bütün ədəbiyyata Mərkəzi Kitabxana tərəfindən fəaliyyətin əlifba və sistemli kataloqları üçün hazır kataloq kartoçkalrı tərtib edilir və yeni kitablarla birlikdə onlara verilir. Nəticədə fəaliyyətlər arasında vahid kataloqlaşdırma metodikası əsasında əlaqələr yaranır və kataloqlar sistemində qarşılıqlı istifadəsi işi asanlaşır, vahid birləşmiş kataloq sistemlərinin formalaşması üçün zəmin yaranır.

Bu məqsədlə Elmi-Metodik Şura mərkəzləşdirilmiş kitab işləmə sisteminə keçməklə əlaqədar lazımi sənədləri hazırlamış, iş prosesinin gedişini müəyyənləşdirmişdi. 1976-cı

ildə Mərkəzi Kitabxanada birləşmiş kataloqların yaradılması işinə başlanmışdır. Yəni, kitabışləmə şöbəsinin profilə uyğun ayrı-ayrı institut kitabxanalarına göndərdiyi bütün kitablar həmin kataloqlarda öz əksini tapırdı.

Mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırmanın əsas məqsədi çap məhsullarının təsvirindəki oxşarlıq, oxuculara xidmətin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, vahid əsasda kataloqun təşkilindən ibarətdir. Mərkəzləşdirilmiş işləmənin məqsədini aydınlaşdırmaq üçün müşavirə keçirilmiş, metodik-təlimat materialları işlənib hazırlanmışdı. Mərkəzləşdirmə şəraitində kitabların işlənməsi “Əlifba kataloqunun təşkili” və “Ədəbiyyatın işlənməsi” şöbəsində aparılırdı. İlk vaxtlar şöbədə iki nəfərdən ibarət xüsusi qrup ayrılmışdı. Bu qrup filiallar üçün ədəbiyyatın mərkəzləşdirilmiş işlənməsi ilə məşğul olurdu. Mərkəzləşdirmə prosesində filialların sayı artdıqca (əvvəlcə 2, sonra 19, 24, 29 olmuşdur) məlum oldu ki, bu qrup mərkəzləşdirilmiş işləmədə kitabın oxucuya tez çatdırılması kimi məsələni həll edə bilməz. Qrup şöbənin gördüyü işi bütünlüklə təkrarlayırdı (Ədəbiyyatın dubletdə yoxlanılması, Ümumittifaq Kitab Palatasının buraxdığı kartoçkaların seçilməsi, çap kartoçkaları ilə iş və s.). Bu istiqamətdə başqa ölkələrin kitabxanalarının iş təcrübəsini öyrəndikdən sonra Mərkəzi Kitabxanaya və onun filiallarına kitablar eyni vaxtda daxil olub, paralel işlənsin. Əgər onlar ayrı-ayrılıqda işlənsə bu prosesə daha çox vaxt sərf olunur. Verilən bu qərar Ümumittifaq Kitab Palatasının buraxdığı kartoçkalardan filial kitabxanalarının da istifadə etməsinə şərait yaratdı. Ümumittifaq Kitab Palatasının kartoçkalarından istifadə edilməsi kataloqların keyfiyyətini yaxşılaşdırır, kataloqlararası oxşarlığa gətirib çıxarırdı. Bir il ərzində bu şöbə demək olar ki, 55000 nüsxə ədəbiyyat işləmişdir ki, bunlardan 10000-i yalnız filiallar üçün idi [101, s.21].

Mərkəzi Kitabxana və onun filialları üçün kitabların kataloqlaşdırılması “Çap məhsullarının biblioqrafik təsviri”

(M., 1977) adlı yeni QOST 7.1-76-ya əsasən həyata keçirilirdi. Filiallara kitablar iki kartoçka ilə (əlifba və sistemli kataloq üçün) daxil olurdu. Çatışmayan müxtəlif mövzulara, müəlliflərə, kartotekalar üçün kartoçkalar filiallarda çap edilirdi. Əgər kitablar bilavasitə şöbənin işçiləri vasitəsilə kataloqa daxil edilirdisə, təsvirin düzgünlüyü yoxlanılır, sonra kataloqlar üzrə bölüşdürülürdü.

Filiallar üçün işlənmiş kitablar iki həftədən sonra Mərkəzləşdirilmiş komplektləşdirmə bölməsinə təhvil verilir və oradan da kitablar filiallar üzrə bölüşdürülürdü. Hər bir kitab hissəsi akt ilə daxil olurdu. Akt da kitabın daxil olduğu tarix və onların sayı qeyd edilirdi. Akt şöbələr arasında kitabların qəbulunda, təhvilində sənəd kimi əsas rol oynayırdı.

Mərkəzi Kitabxanada olduğu kimi filiallar üçün də eyni ilə ədəbiyyatın işlənilməsinə iki həftə vaxt ayrılırdı. Bəzi 1000-1200 çap nüsxə həcmində olan ədəbiyyat 10 gün müddətində işlənirdi.

Mərkəzi Kitabxananın “Əlifba kataloqunun təşkili və ədəbiyyatın işlənməsi” şöbəsi filiallara kataloqlarla işdə metodik rəhbərlik edirdi.

Mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırmanın əsasını Mərkəzi Kitabxananın və onun filiallarının kataloq sistemi təşkil edirdi. Mərkəzi Kitabxananın Baş əlifba kataloqu oxucu kataloqlarının köməkçi vəzifəsini yerinə yetirərək filialların fondunu əks etdirən mərkəzi ümumi kataloqa çevrilmişdi.

Bu kataloqun əsas vəzifəsi isə mərkəzləşdirmə sistemində ədəbiyyatın hansı kitabxana fondunda yerləşməsindən asılı olmayaraq elmi əməkdaşlara vaxtında məlumat vermək və sorğularını ödəmək idi.

Ümumi kataloq kitabxananın məlumat-bibliografiya və informasiya orqanlarının işinin səmərəliliyini yüksəldir, kitabxanalararası abonementin inkişafına köməklik edir, Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sisteminin fondlarının komplektləşdirilməsini əlaqələndirməyə imkan verirdi.

Mərkəzi Kitabxana retrospektiv ümumi kataloqun tərtibi ilə də məşğul olurdu. Elmi-Metodik Şüranın təsdiq edilmiş planına əsasən bütün filiallar öz fondunu Baş əlifba kataloqunda əks etdirmək üçün kartoçkalarını Mərkəzi Kitabxanaya göndərirdi. Filialların retrospektiv fondunu əks etdirmək işinə 1977-ci ilin yanvarından başlanılmışdı. 30000 min addan çox ədəbiyyat kataloqda əks etdirilmişdir. Baş kataloqda filialların adlarının (yəni, siqlin) köməyi ilə hər hansı bir sənəd-informasiya resurslarının hansı kitabxananın fondunda yerləşməsi haqqında məlumat verilir.

Mərkəzi Kitabxanaya filiallardakı sənəd-informasiya resurslarının yerdəyişməsi, fondan çıxarılması, çıxarılmış kitabların kartoçkalı haqqında məlumatlar daxil olurdu. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, hətta bəzən ən yaxşı formada tərtib olunmuş kataloq (əlifba və yaxud sistemli) oxucuların müxtəlif xarakterli sorğularına tez bir zamanda tam dolğunluğu ilə cavab verə bilmirdi. Odur ki, kitab fondunun məzmununu müxtəlif baxımdan açmaq məqsədilə kitabxanada yaxşı düşünülmüş, bir-birilə möhkəm bağlı olan “kataloq sistemi” yaradılması zəruri idi. Elm, texnika, incəsənət və ədəbiyyatın sürətli inkişafı ilə əlaqədar oxucuların sorğularını ödəmək üçün fondun məzmununun daha dolğun və elmi surətdə açılmasına böyük ehtiyac var idi. Bu məqsədlə keçmiş SSRİ-nin başqa elmi kitabxanalarında olduğu kimi, Mərkəzi Kitabxanada da kataloqun təşkilində müxtəlif təsnifat sistemindən istifadə edilirdi.

Sistemli kataloqun elmi şəkildə təşkilində “Kitabxana-bibliografiya təsnifatı” (KBT) vəsaiti əsas götürülmüşdür. Təsnifatda elmin son nailiyyətləri öz əksinin tapmışdır. Odur ki, 1968-ci ildə kitabxananın Metodiki Şurası sistemli kataloq və kartotekaların yeni təsnifat əsasında işlənməsi haqqında qərar qəbul etdi.

Yeni təsnifata keçmək üçün şöbədə bir sıra hazırlıq işləri görülmüş, mövcud iş təcrübəsi ilə tanışlıqdan sonra metodiki

təlimat hazırlanmışdı. Təlimatda kataloqun yenidən qurulması üçün dörd mərhələ nəzərdə tutulmuşdu:

1. *Rubrikaların yeni təsnifat əsasında qruplaşdırılması;*
2. *Kataloqun redaktə olunması;*
3. *Kataloqun formalaşdırılması;*
4. *Əlifba-predmet göstəricisinin hazırlanması.*

Azərbaycan Elmlər Akademiyası Mərkəzi Kitabxanasının qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri də sistemli kataloqu kitabxana-bibliografiya təsnifatına keçirməkdən ibarət idi. Yeni təsnifata keçid çox böyük zəhmət və diqqət tələb edən bir iş sahəsi olmasına baxmayaraq, “sistemli kataloq bölməsi” heç bir əlavə işçi qüvvəsi tələb etmədən bu vəzifənin öhdəsindən müvəffəqiyyətlə gəldi. 1973-cü ilin axırlarında sistemli kataloqun 225 qutusundan 225000-dən artıq kartoçka yenidən təsnifləşdirilmiş, elm sahələrinin çoxunun əlifba-predmet göstəricisi yeni təsnifat cədvəli əsasında işlənib hazırlanmış və oxucuların istifadəsinə verilmişdir.

Sistemli kataloqun bütünlüklə Kitabxana-bibliografiya təsnifatı cədvəlləri əsasında sistemləşdirilməsi işi 1980-ci ildə başa çatdırılmışdır.

Azərbaycan EA Mərkəzi Kitabxanası mərkəzləşdirmə işini həyata keçirməklə yanaşı, filialların kitabla komplektləşdirilməsinə ciddi nəzarət edirdi. Bu kitabxanalar bütün göstəricilər üzrə 1975-1980-cı illərdə mühüm nailiyyətlər əldə etmişlər. Bunu aşağıdakı cədvəldən aydın görmək olur. (Bax: cədvəl 4.5)

Mərkəzləşdirmənin ilk mərhələsində bir sıra institut kitabxanalarında, məsələn, Azərbaycan EA Neft-Kimya Prosesləri, Aşqarlar Kimyası, Torpaqşünaslıq və Aqrokimya, Coğrafiya, Genetika və Seleksiya institutlarının, Azərbaycan Ədəbiyyatı

Cədvəl 4.5

Mərkəzi Kitabxananın filial kitabxana fondlarının artımı

İllər	1970	1975	1980
Kitab fondu	980632	764899	933899
İl ərzində daxil olub:	58942	37592	40716
o cümlədən, xarici ədəbiyyat	19640	1134	891

Qeyd: Hesablamalar MEK-in filial kitabxanaları üzrə hesabat materialları (1970-1980-cı illər) əsasında tərtib edilmişdir.

Muzeyi və Azərbaycan Tarixi Muzeylərinin kitabxanalarında (1972-ci ildə) fondun yoxlanılması üzrə iş aparılmışdır. Bu iş fondun təşkilində bir neçə illər ərzində toplanmış çatışmazlıqları aradan qaldırmaq məqsədilə edilmişdir.

1974-cü ildə 16 kitabxana Mərkəzi Kitabxananın filiallarına çevrilmişdi. Mərkəzi Kitabxananın və filialların fondu 1975-ci ilin yanvarında 725783 nüsxədən ibarət olmuşdur. Bunlardan 520250 nüsxə filial kitabxanalarının fondunda idi [79, 1971, s.55].

1976-cı ilin dekabrında Azərbaycan SSR EA Rəyasət Heyəti “Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası kitabxanalarının məkəzləşdirilməsinin başa çatdırılması haqqında” Sərəncam verdi. Bu Sərəncama əsasən Neft Kimya Prosesləri İnstitutunun, Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin, Mikrobiologiya sektorunun kitabxanaları Mərkəzi Kitabxananın filialı oldular. Kibernetika, Riyaziyyat və Mexanika institutlarının kitabxanaları sonralar filial kimi yenidən təşkil edildilər.

Artıq 1976-cı ildə 20 filial və 4 şəbəkə kitabxanası mövcud idi [1982, 1977, s.62]. Azərbaycan EA kitabxana şəbəkələri elmi-tədqiqat müəssisələrinin işlərinə uyğun şəkildə qurulduğundan oxuculara kitabxana-biblioqrafiya xidmətini diferensiallaşdırmağa imkan verirdi.

Bildiyimiz kimi hər bir kitabxana fəaliyyətinin ayrılmaz hissəsini fond və kataloqlar üzrə gündəlik iş təşkil edir. Bir çox institut kitabxanalarının fondlarının zənginləşməsində digər kitabxanaların mübadilə fondlarından alınan ədəbiyyat, Mərkəzi Kitabxanadan göndərilən mikrofilmlər, fotosurətlər böyük rol oynayırdı. Riyaziyyat və Mexanika, Kibernetika, Fizika, Kimya Prosesləri, Genetika və Seleksiya, Fiziologiya və s. institutların kitabxanaları məhz bu istiqamətdə faydalanmışlar.

Mərkəzi Kitabxananın filialları olan Dərin Neft-Qaz Yataqları, Fizika institutlarında və Şamaxı Astrofizika Rəsədxanasında sistemli kataloqların Kitabxana-biblioqrafiya təsnifat (KBT) sxeminə keçmək üzrə işi davam etdirilirdi. Digər kitabxanalarda isə bu işə 1976-cı ildə başlanılmışdır.

Mərkəzi Kitabxana tərəfindən bir ildə (1977) 38690 nüsxə ədəbiyyat komplektləşdirilmişdir [82,1977,s.3]. Filiallara Xarici Ədəbiyyatın Komplektləşdirilməsi şöbəsi tərəfindən daimi saxlamaq üçün 4309 nüsxə xarici ədəbiyyat verilmişdir. Elmi-tədqiqat institutlarının kitabxanaları üçün xarici ədəbiyyat ancaq AEA Mərkəzi Kitabxanası tərəfindən təqribi sifarişlərinə əsasən komplektləşdirilirdi. Bütün filiallarda kitabxana şəbəkəsində sifariş edilən ədəbiyyatın kartotekası mövcud idi ki, bu da ədəbiyyatın cari komplektləşdirilməsi işini asanlaşdırırdı.

Bu dövrdə kitabxana şəbəkələrində az soruşulan ədəbiyyatın depozitar fondda yerləşdirilməsi işi də həyata keçirilirdi. Elmlər Akademiyası sistemində depozitar fond üçün xüsusi yer olmamasına baxmayaraq, bu iş filiallardan Neft-

Kimya Prosesləri İnstitutunun Sumqayıt filialında, Qeyri-Üzvi və Fizika-Kimya İnstitutlarında aparılırdı.

Təəssüflə qeyd etməliyik ki, EA kitabxana sistemində 70-ci illərdə həyata keçirilmiş mərkəzləşdirilmə prosesi maddi və texnoloji problemlərin meydana çıxması nəticəsində 1990-cı ildə dayandırıldı. 1974-1990-cı illərdə Azərbaycan MEA kitabxana şəbəkəsində mərkəzləşdirmə proseslərinin həyata keçirilməsi kitabxana-informasiya təminatında yeni, mütərəqqi mərhələ kimi qiymətləndirilə bilər.

§ 4.2. AMEA-da Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemi şəraitində elmi işçilərə xidmətin təkmilləşdirilməsi

Azərbaycan Elmlər Akademiyasında Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sisteminin yaranması oxuculara xidmət işini təkmilləşdirmək üçün geniş imkanlar yaratdı. Mərkəzi Elmi Kitabxana kitabxana-bibliografiya xidmətinin bütün forma və növlərində müvafiq dəyişikliklər edir, bütövlüklə oxuculara xidmət işlərini təkmilləşdirməyə, onu zamanın tələb etdiyi səviyyəyə çatdırmağa çalışırdı. Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemində mühüm kitabxana-bibliografiya prosesləri mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirilədiyinə görə, filiallar bir sıra işlərdən (komplektləşdirmə, uçot, kataloqlaşdırma və s.) azad olaraq oxuculara xidmət işini daha məzmunlu təşkil etmək imkanı əldə etdilər.

Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Kitabxanası və Kitabxana Şurası Akademiya sistemində olan kitabxanaların fəaliyyətinə, oxuculara xidmət işinin yaxşılaşdırılmasına dair bir sıra elmi-metodik məktublar, təlimatlar və əsasnamələr hazırlamışdı. Bunların içərisində 1971-ci ildə “Azərbaycan SSR EA Mərkəzi Kitabxanasının, eləcə də elmi-tədqiqat institutları kitabxanalarının fondlarından köhnəlmiş, lazımsız və profile

müvafiq olmayan kitabların və artıq nüsxələrin çıxarılması haqqında əsasnamə” (1973), “Ödənilməmiş oxucu tələb-namələri ilə iş haqqında təlimat”ın müəyyən rolu olmuşdur. Azərbaycan Respublikası EA Rəyasət Heyətinin kitabxana işi haqqında təsdiq etdiyi bu təlimatlar kitabxana xidmətinin daha da təkmilləşdirilməsində həlledici rol oynayırdı.

1975-1980-ci illərdə Azərbaycan EA Mərkəzi Kitabxanası alim və mütəxəssisləri elmin müxtəlif sahələri üzrə əməli olaraq elmi ədəbiyyatla tam və tez təmin edən respublikanın iri məlumat mərkəzlərindən birinə çevrilmişdi.

Məlumdur ki, hər bir Mərkəzləşmiş kitabxana sisteminin fəaliyyətinin səmərəliliyi oxuculara xidmət işinin təkmilləşdirilməsi ilə ölçülür. Kitabxana işində elmi-metodiki və təşkilati baxımdan həyata keçirilən hər bir mütərəqqi tədbir oxuculara xidmət işinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə nəticələnəməlidir. Bu baxımdan Azərbaycan EA Mərkəzləşmiş kitabxana sisteminin fəaliyyəti olduqca səciyyəvidir.

Mərkəzləşmə şəraitində Azərbaycan EA sistemində oxuculara kitabxana xidmətində bir sıra əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir. Təkcə bir faktı göstərmək kifayətdir ki, 1974-cü ildə 18000 oxucusu olan respublika EA kitabxana şəbəkəsi 1984-cü ildə artıq ümumi sayı 34800 nəfər oxucuya xidmət etmişdir [82, 1984,s.73]. 1984-cü ildə Mərkəzi Elmi Kitabxana və filiallar tərəfindən oxucuların istifadəsinə verilən ədəbiyyatın ümumi sayı 2184868 nüsxə olmuşdur. Bunlardan 1768000 nüsxə bilavasitə Mərkəzi Elmi Kitabxananın fondundan verilmişdir. Bu isə 1973-cü ilə, yəni mərkəzləşdirmənin ilk ilinə nisbətən 40% artıq idi [28, s.77].

Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sisteminin hər bir oxucusu vahid kitab fondundan istifadə etmək hüququna malik idi. Mərkəzi Kitabxanada 3 əsas, 4 ixtisaslaşdırılmış və yardımçı fondlar fəaliyyət göstərirdi. Məzmunca universal olan bu fondlar müxtəlif ölkələrin elmi əsərlərindən ibarət zəngin mənəvi xəzinəni xatırladırdı. Bu xəzinə artıb 1977-ci ildə

3227623 nüsxəyə çatmışdır [82, 1974,s.53]. Burada Azərbaycan və rus dillərində, 20-dən artıq xarici dildə ədəbiyyat vardır.

Mərkəzləşdirmə şəraitində oxuculara verilən ədəbiyyatın tematik-tipoloji tərkibində də əhəmiyyətli meyllər formalaşmağa başlamış, fizika-riyaziyyat və müasir elmi-texniki problemlər üzrə ədəbiyyat verilişi çoxalmış, xarici nəşrlərə tələbat orta hesabla 20% artmışdı.

Bu illərdə MEK yeni formalar əsasında oxuculara xidmət edir, yeni daxil olan ədəbiyyatların sərgisi təşkil edilir, qrup və fərdi məlumatlar verilir, yeni daxil olan ədəbiyyatın bülleteni, cari retrospektiv göstəricilər buraxılır, tematik sərgilər təşkil edilir, yazılı və şifahi arayışlar yerinə yetirilirdi.

Azərbaycan EA MEK oxuculara kitabxana xidmətilə yanaşı, dövlət idarələri, ayrı-ayrı müəssisə və əməkdaşların sorğuları əsasında yazılı biblioqrafik arayışlar hazırlayırdı. EMŞ müvafiq iş üsulunu öyrənmək və elmi ezamiyyət yolu ilə digər respublikaların böyük kitabxanalarında bu işin təşkili ilə ətraflı tanış olmuş, “Azərbaycan EA Mərkəzi Elmi Kitabxanasında yazılı biblioqrafik arayışların qəbulu, ödənilməsi və saxlanması haqqında təlimat”ı hazırlamışdır.

Həmin təlimata əsasən ödənilmiş arayışların saxlanması qaydaları müəyyən edilmişdi ki, gələcək sorğularda onlardan istifadə asanlaşsın. Hazırda kitabxanada ödənilmiş biblioqrafik arayışlardan ibarət xüsusi fond yaradılmışdır.

Yazılı və şifahi arayışların verilməsi ilə həm Mərkəzi Elmi Kitabxananın şöbələri, həm də filial kitabxanaları məşğul olmuşlar. Bunu aşağıdakı cədvəldən də aydın görmək olar.(Bax: cədvəl 4.6)

Cədvəldən göründüyü kimi, mərkəzləşdirmədən sonra həm Mərkəzi Elmi Kitabxana, həm də filiallar tərəfindən yerinə yetirilən biblioqrafik arayışların sayı 1990-cı ilə qədər xeyli artmışdır. Əvvəlki illərdə olduğu kimi bu dövrdə yazılı biblioqrafik arayışların mövzuları oxucuların elmi-tədqiqat

Cədvəl 4.6

1970-1990-cı illərdə MEK-də və filiallarda verilən yazılı və şifahi arayışların miqdar göstəriciləri

Biblioqrafik arayışlar	1970	1975	1980	1985	1990
Mərkəzi Kitabxananın yerinə yetirdiyi yazılı biblioqrafik arayışlar	19/1495	13/1720	12/2328	14/1072	5
Şifahi biblioqrafik arayışlar	5290	17742	26905	58100	62589
Filialların verdiyi yazılı biblioqrafik arayışlar	79	31	7/1515	11/862	5
Şifahi biblioqrafik arayışlar	3894	7659	10598	20620	84500

Qeyd: Hesablamalar MEK-in filial kitabxanaları üzrə hesabət materialları (1970-1990-cı illər) əsasında tərtib edilmişdir.

fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur.

Mərkəzləşdirmə dövründə respublika Elmlər Akademiyası sistemində oxuculara kitabxana xidmətində tətbiq edilmiş mütərəqqi üsullardan ən mühümü elmi-texniki informasiya xidmətinin yaradılmasıdır.

Azərbaycan EA-da aparılan kompleks xarakteri daşıyan tədqiqatlar sahələrarası informasiya xidmətinin yaradılmasını tələb edirdi. Belə bir sistem bütün elmi mərkəz dairəsində əlaqə olmadan yaradıla bilməzdi. Bu sistemin səmərəli işlənməsi üçün çoxaldıcı surətçıxarma bazasının rolu böyükdür.

Kompleksli elmi məlumat mərkəzi üç sistem daxilində öz rəsmi fəaliyyətini istiqamətləndirmişdir: kitabxananın kompleksləşdirilməsi, elmi-texniki informasiya orqanları, qeyri-rəsmi elmi kommunikasiya formaları: şəxsi yazışma, vizitlər, söhbətlər, konfranslar, iclaslar, qurultaylar, elmi ezamiyyətlər, müxtəlif sərgilərə baxış.

Alim və mütəxəssislərin məlumatla təmin edilməsində Mərkəzi Elmi Kitabxananın, filialların, elmi-tədqiqat institutlarındakı məlumat orqanlarının fəaliyyətində dönüş yarandı.

Azərbaycan EA Rəyasət Heyəti “Azərbaycan EA Mərkəzi Kitabxanasının nəzdində təbiət elmləri üzrə Elmi-Texniki Məlumat şöbəsinin təşkili haqqında (1973) qərar” qəbul etdi.

EA Rəyasət Heyətinin qərarı ilə Mərkəzi Kitabxanaya tapşırıldı:

1. Azərbaycan EA informasiya sistemində qarşılıqlı əlaqəni həyata keçirsin;
2. Azərbaycan EA alim və elmi kollektivlərinə mərkəzləşdirilmiş cari informasiya xidməti üzrə onların iş xüsusiyyəti nəzərə alınaraq operativ sistem işlənilsin və tətbiq edilsin.

Bu işin yerinə yetirilməsi Mərkəzi Kitabxanada təbiət elmləri üzrə Elmi-Texniki İnformasiya şöbəsinə tapşırıldı.

AEA informasiya fəaliyyətinin əlaqələndirilməsində Rəyasət Heyətinin “Azərbaycan EA kitabxanalarının fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında” (1974-ci il) qərarı Mərkəzi Kitabxananın vəzifəsini daha da gücləndirdi. Azərbaycan EA Elmi-tədqiqat institutlarının Elmi-Texniki İnformasiya şöbələrində elmi tərcümələr həyata keçirilir, informasiya materiallarının işlənməsinə nəzarət edilir, tədqiqatların nəticələri haqqında materialların nəşri çapa hazırlanırdı.

Azərbaycan EA Elmi-tədqiqat institutlarında Elmi-texniki məlumat orqanlarının vəzifələri aşağıdakılardan ibarət idi:

- alimlərin və elmi-tədqiqat təşkilatlarının əldə etdikləri nəticələr haqqında institut, laboratoriya şöbələrinə, elmi suralara məlumat vermək;

- tədqiq olunan kompleks problemlərin inkişafını proqnozlaşdırmaq;
- aktual elmi problemlər üzrə analitik və referativ xülasələrin nəşrini hazırlamaq.

Mərkəzi Elmi Kitabxana daim öz işini institutların fəaliyyəti əlaqələndirirdi. Elmi-tədqiqat institutlarının məlumat xidməti ilə kitabxana kompleksinin əlaqələndirilməsi bazasında Azərbaycan EA-da Elmi-İnformasiya Mərkəzi Kompleksi yaradılmışdır.

Mərkəzi Kitabxanada 1973-cü ildə Məlumatın Seçilib Yayılması (İRİ) sisteminin tətbiqi aşağıdakı mərhələlərlə həyata keçirilirdi: abonentlərin müəyyənləşməsi, abonent sorğularının meydana çıxarılması, informasiya mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi, Azərbaycan EA Mərkəzi Kitabxanasının Elmi-Texniki İnformasiya şöbəsinə məlumat axınının istiqamətləndirilməsi, informasiya daşıyıcılarının seçilməsi, məlumat-axtarış dili sisteminin seçilməsi, daxil olan məlumatın işlənilməsi, məlumatın istiqamətləndirilməsinin uçotu, Azərbaycan EA sahəvi institutlarının informasiya şöbələrində referativ perfokartlarla iş, abonentlərə sənədlərin verilməsi.

Azərbaycan EA-da Elmi-Texniki İnformasiya şöbəsinin yaranması, Elmi-tədqiqat institutlarının informasiya xidməti ilə kitabxana kompleksinin əlaqəli fəaliyyəti Mərkəzi Elmi Kitabxanada tətbiq edilmiş Məlumatın Seçilib Yayılması sisteminin səmərəliliyini artırmaq üçün əlverişli şərait yaratdı. 1974-cü ilin axırlarında bu sistem 863 informasiya sorğularına əsasən 266 abonentə xidmət etmişdir, bütün abonentlərə 12963 tövsiyə verilmişdir [60, s.101].

Tədqiqatlar göstərir ki, təbiət elmləri sahəsində Azərbaycan EA-da işlənən mövzuların 60 faizi informasiya xidməti ilə əhatə olunmuşdur.

1975-ci ildən MSY sistemi EHM “BESM-6” bazasında avtomatlaşdırılmış sistem tətbiq olundu və təcrübədən keçirilərək özünü doğrultdu. Bu da 1975-ci ildə 3032 sorğu üzrə 502 abonentə xidmət və 35000 tövsiyə verilməsinə imkan yaratdı.

Hesablanmışdır ki, EHM-dan və maqnitli lentlər massivindən istifadə etməklə tematik informasiya bülletenlərinin sürətlə buraxılması 100 dəfə artmışdır. MSY sistemi üzrə EHM-dən istifadə etməklə abonentlərə məlumat bir günə çatdırılır. Belə olmayan halda surətçixarma-çoxaltma xidmətindən istifadə etmək lazım gəlir.

İldən-ilə EA-nın alim və mütəxəssislərinə informasiya xidməti təkmilləşdirilir. 1990-cı illərdə artıq 21 institutun 261 elmi problemlərinə informasiya xidməti göstərilmişdir. Bu cür xidmət üçün 74728 nüsxə ədəbiyyatdan istifadə edilmişdir ki, bunların 2595-i başqa elmi-texniki informasiya orqanlarından alınmışdır. Sıqnal məlumatlarının sayı 67623 olmuşdur. 22541 nüsxə ədəbiyyat seçilib paylanmış, onların 18900-ü müsbət qiymət almışdır. Əlavə olaraq 961 sənəd sifariş verilmişdir.

Mərkəzi Elmi Kitabxanada fizika-riyaziyyat və texniki elmlər üzrə yeni ədəbiyyatın informasiya bazası yaradılmışdır. MEK Azərbaycan EA-nın Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sistemləri idarəsinin köməyi ilə aşağıdakı işləri yerinə yetirmişdir:

- “Azərbaycan EA MEK-in sifariş verdiyi xarici dövrü mətbuatın kataloqu” hazırlanmışdır;
- “Xarici Ədəbiyyatın Komplektləşdirilməsi və Beynəlxalq Kitab Mübadiləsi” şöbəsində bəzi iş prosesləri avtomatlaşdırılmışdır;
- filiallara verilən xarici jurnalların siyahıları, abunə vərəqləri hazırlanmışdır.

Fizika-riyaziyyat və texniki elmlər üçün maqnitli lent üzərində yazılan informasiya mənbəyi SSRİ EA Hesablama Mərkəzindən alınır.

Azərbaycan Respublikası EA Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemindən 1975-1990-cı illərdə İnzibati elmi aparat (İEA) sistemi üzrə də oxuculara xidmət edilmişdir. “Azərbaycan EA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının sifariş etdiyi dövrü mətbuatın kataloqu”, “Təbiət elmləri”, “Mərkəzi Elmi Kitabxanaya daxil olan yeni xarici ədəbiyyat”, “İctimai elmlər” seriyasından

çıxarışlar və s. göstəricilər Azərbaycan EA-nın akademiklərinə, müxbir üzvlərinə təqdim edilmişdir.

Oxuculara xidmət işində texniki vasitələrin də əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Kitabxanada tətbiq edilən bu texniki vasitələrin köməyi ilə oxucular materialları konspektləşdirmək, köçürmək işlərindən azad olur və müvafiq yazılardan (fotosurətləri) evdə istifadə etmək imkanı əldə edirlər.

Kitabxanalarda ədəbiyyat təbliği üzrə digər tədbirlər də həyata keçirilir, tarixi günlərə, elm və mədəniyyət sahələrinə, Azərbaycan iqtisadiyyatına, xalq təsərrüfatının nailiyyətlərinə həsr edilən, institutların tematikasına uyğun sərgilər təşkil edilmişdir. 1976-cı ildə institut kitabxanalarında 606 yeni ədəbiyyat sərgisindən oxucular 224171 nüsxə ədəbiyyat sifariş etmişdilər [90, 1976, s.62].

Filial kitabxanaları daim açıq rəf üsulunda yerləşən kitab fonduna böyük diqqət yetirirdi. 1972-ci ildən etibarən bütün kitabxana şəbəkələri öz fondlarına açıq rəf üsulundan istifadə etmişlər. Lakin yerlərinin darısqallığı üzündən açıq rəflərdə nəşrlərin sayını artırmaq imkanı əldə edə bilməmişlər. Bütün bunlar MKS oxucuların sayına və kitab verilişinə təsir göstərməmişdir.

1975-ci ildə Mərkəzi Kitabxanada və onun filiallarında oxucuların sayı 20471, ədəbiyyat verilişi 619219, o cümlədən xarici dildə 53419 nüsxə olmuşdur [82, 1977, s.8]. Mərkəzi Kitabxananın hesabatlarının təhlilindən görünür ki, oxucuların və kitab verilişinin sayı ildən-ilə artırdı. Bu da əsasən, institutlarda aparılan elmi-tədqiqat işlərinin tematikasının genişlənməsi ilə əlaqədar idi. Bu say filial kitabxanalarında da artmışdır.

Bir sıra kitabxanalarda oxucuların qeydiyyatı aparılarkən məlum olmuşdu ki, 1990-cı ildə filiallarda oxucuların sayı 13016 nəfərə çatmışdı. Bunlardan 3576 nəfəri ali məktəb müəllimi və elmi işçilər idi. Kitabxanadan istifadə edən 34427 nəfər oxucuya 3249135 nüsxə, o cümlədən 55352 nüsxə xarici ədəbiyyat verilmişdir [82, 1978, s.57]. Bu artımı aşağıdakı 4.7 cədvəldən aydın görmək olar. (Bax: cədvəl 4.7)

Cədvəl 4.7

Kitabxanalarda oxucuların sayı haqqında göstərici

Kitabxanalar	1970	1975	1980	1985	1990
Oxucuların sayı	13969	20471	25038	40014	39931
O cümlədən: Mərkəzi Kitabxanada	7778	14796	13555	24490	26915
Filiallarda	6191	5675	11483	15524	13016
Kitab verilişi	542742	619219	1693943	3294435	3147694
O cümlədən: Mərkəzi Kitabxanada	119981	218454	685575	1792344	1832894
Filiallarda	42261	400765	1008368	1501091	1314800

Qeyd: Hesablamalar MEK-in şəbəkə üzrə uçot və hesabat materiallarına (1970-1995-ci illər) əsaslanır.

İnstitutlarda aparılan elmi-tədqiqat problemləri ilə əlaqədar oxucu sorğularını ödəmək məqsədilə filiallar fondlarında olmayan sənəd-informasiya ehtiyatları üçün kitabxanalararası abonementə (KAA) müraciət edirdilər. 1970-ci ildə Mərkəzi Kitabxana bu işə nəzarəti gücləndirmək və onu daha dəqiq təşkil etmək üçün müvafiq bölmədə aşağıdakı kartotekalar yaradılmışdır;

1) Müxtəlif kitabxanalara göndərilən sifarişlərin kartotekası;

2) KAA yolu ilə göndərilən ədəbiyyatın kartotekası;

3) İstifadədən sonra qaytarılmış ədəbiyyatın kartotekası.

Akademiya sistemində elə bir kitabxana yoxdur ki, KAA yolu ilə ədəbiyyat almamış olsun. Məsələn, 1974-cü ildə

IV FƏSİL

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsinin mərkəzləşdirilməsi elmi işçilərə kitabxana - informasiya xidmətində yeni mərhələ kimi (1974 - 1990-cı illər)

kitabxanalar KAA üzrə 2228 nüsxə kitab və jurnal almış, 961 nüsxə vermişlər [90, 1974,s.53]

1984-cü ildə alınan ədəbiyyat 1320 nüsxə, göndərilən ədəbiyyat isə 13050 nüsxəyə qədər artmışdır. Bu onu göstərir ki, mərkəzləşdirmədən sonra KAA vasitəsilə göndərilən ədəbiyyat 135% artmışdır [28,s.77]. Artıq bu dövrdə Azərbaycan EA Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sisteminin zəngin fondu KAA vasitəsilə xidmət üzrə yüzlərlə abonentin sorgusunu operativ surətdə ödəməyə qadir idi.

Cədvəl 4.8-də mərkəzləşdirmədən əvvəlki (1970) və sonrakı illərdə Azərbaycan SSR EA Mərkəzi Kitabxanası və onun filiallarında KAA vasitəsilə xidmətin əsas göstəriciləri əks etdirilir.

Cədvəl 4.8

Mərkəzləşdirmədən əvvəl və sonrakı illərdə KAA vasitəsilə xidmətin miqdar göstəricisi

KAA vasitəsilə	1970	1975	1980	1985	1990
İttifaqdaxili KAA: Mərkəzi Elmi Kitabxana abonentlərinin sayı	131	560	990	1880	1552
Alınb	380	203	1190	1050	1210
göndərilib	2918	4750	9770	26120	18150
Filiallar üzrə abonentlərin sayı	112	130	124	300	53
Beynəlxalq KAA: Mərkəzi Elmi Kitabxana abonentlərinin sayı	8	8	24	29	32
Alınb	9	44	20	12	-
göndərilib	22	31	13	23	11

Qeyd: Hesablamalar MEK-in və onun filiallarının 1970-1990-cı illər üzrə uçot və hesabat materiallarına əsaslanır.

Cədvəldən görüldüyü kimi MEK-in kitabxanalararası abonement xətti ilə alınan ədəbiyyatı verilən ədəbiyyatdan təxminən 10 dəfə azdır. Məhz oxucu sorğularının ödənilməsi səbəbindəndir ki, KAA yolu ilə alınan ədəbiyyat göndərilən ədəbiyyatdan dəfələrlə az olmuşdur. Həmin illərdə EA Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemində oxuculara xidmət prosesində “rədd cavablarının” ümumi sayı kitab verilişindən 3%-dən yuxarı olmuşdur. Bu faktın özü də məhz mərkəzləşdirmə nəticəsində meydana gələn mütərəqqi meyllərdən biridir.

MEK-in əsas vəzifəsi oxucu sorğularının artan tələbatını operativ və dolğun ödəmək və onlara səmərəli xidmət etməkdən ibarətdir.

EA Mərkəzi Elmi Kitabxanası mərkəzləşdirmə işini davam etdirməklə yanaşı, oxuculara xidmətin yeni metodlarını tətbiq edirdi. Xidmətin keyfiyyətini yüksəltmək məqsədilə biblioqrafik vəsaitlərin mövzusu elmi-tədqiqat müəssisələrinin əsas istiqamətlərinə uyğun olaraq forma və məzmun etibarını ilə təkmilləşir, əhatə dairəsi dövrümüzün tələblərinə cavab verirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Mərkəzi Elmi Kitabxananın biblioqrafik çap məhsulunun əsas hissəsi Elmi-biblioqrafiya şöbəsi tərəfindən hazırlanıb nəşr etdirilirdi. 1976-1980-cı illərdə şöbənin əməkdaşları geniş və ciddi tədqiqat işləri apararaq, müxtəlif elm sahələrinə aid 49 adda 505, 93 çap vərəqi həcmində biblioqrafik ədəbiyyat göstəricisi hazırlayıb çap etdirmişlər. Həmin göstəricilər 3 istiqamətdə tərtib olunmuşdur:

1. *Mövzu göstəriciləri;*
2. *Uçot-qeyd xarakterli ümumi (universal) göstəricilər;*
3. *“Azərbaycan elm və mədəniyyət xadimləri” seriyasından olan fərdi biblioqrafik göstəricilər.*

Bütün bunlar Azərbaycan alimlərinin elmin müxtəlif sahələrində apardıqları tədqiqatlar nəticəsində əldə etdiyi nailiyyətləri əks etdirən materiallar əsasında tərtib edilirdi. Həmin

dövrədə Elmi-bibliografiya şöbəsinin üzərində işlədiyi mövzu göstəricilərindən biri “Azərbaycanda neft” (1920-1970-ci illər) adlanır. 50 illik bir dövrü əhatə edən göstərici çoxcildli olub, neftin müxtəlif sahələrinə həsr olunmuşdur.

“Azərbaycanda üzümçülük”, “Azərbaycanda elm və elmi tədqiqat işləri” (1920-1980-ci illər) adlı bibliografik göstəricilər də bu istiqamətdə tərtib edilmişdir.

Şöbənin ümumi göstəriciləri sırasında hazırladığı ən böyük əsər “Azərbaycan Elmlər Akademiyası nəşrlərinin bibliografiyası” (1960-1965-ci illər, III cild) adlanır. Göstərici elmlər üzrə 7 kitaba bölünmüşdür;

I kitab. Fizika-riyaziyyat və texnika elmləri;

II kitab. Kimya elmi;

III kitab. Yer haqqında elmlər;

IV kitab. Biologiya elmləri;

V kitab. Torpaqşünaslıq, aqrokimya və kənd təsərrüfatı elmləri;

VI kitab. Tarix, iqtisadiyyat, fəlsəfə və hüquq elmlər;

VII kitab. Ədəbiyyatşünaslıq, dilçilik, memarlıq, incəsənət, mətbuat.

Bunların nəşri 1984-cü ildə başa çatdırılmışdır.

Mərkəzi Elmi Kitabxananın nəşriyyat işinə kitabxananın Redaksiya-Nəşriyyat Şurası rəhbərlik edirdi. Bu Şura 1960-cı ildə təşkil olunmuşdur. Oxuculara EA-nın nəşrləri haqqında tam və operativ informasiya çatdırmaq üçün kitabxana Redaksiya-Nəşriyyat Şurasının qərarı ilə 1983-cü ildən Azərbaycan EA-nın nəşrlərinin bibliografik göstəriciləri “İllik” şəklində buraxılmağa başlamışdır. 1972-1980-cı illərdə çıxan ədəbiyyatın “İllikləri” nəşr olunub oxucuların istifadəsinə verilmiş, 1968, 1969, 1970, 1981, 1982, 1983-cü illərdə çıxan nəşrlərin “İllikləri” hazırlanmışdır.

Bundan başqa “Azərbaycanın dövrü mətbuatı” (1920-1970), gənc elmi işçilərə, xüsusilə aspirantlara köməklik məqsədilə “Azərbaycanda müdafiə olunmuş dissertasiyaların biblio-

qrafiyası” (1920-1975), (I hissə “Humanitar”, II hissə “Təbiət elmləri”)adlı göstəricilər çapdan buraxılmışdır.

Elmi-biblioqrafiya şöbəsində hazırlanan işlərdən biri də “Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri” seriyasından olan fərdi bibliografik göstəricilərdir. Bunlar alimlərin yubileyləri münasibətilə Azərbaycan EA Rəyasət Heyətinin sərəncamına əsasən tərtib olunur. Məsələn, bu dövrdə tərtib olunan belə bibliografik göstəricilərə “S.Vurğun rus mətbuatında”, “S.Mehdiyev”, “Ə.Sumbatzadə”, “M.İbrahimov”, “F.Bağırzadə” və b. göstərmək olar. Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemində oxucular cari məlumat bülletenləri ilə də müntəzəm təmin edilirdi. MEK-ə daxil olan xarici dillərdə yeni kitabların siyahısı, Bakı şəhəri kitabxanalarının şərq dillərində aldığı yeni kitabların siyahısı (I, II, III buraxılış), mübadilə fondunda olan qeyri-akademiya nəşrlərinin göstəricisi və s. bu qəbildəndir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan EA MKS-nin mövcud olduğu illər ərzində onun fəaliyyətinin təhlili aşağıdakı nəticələri çıxarmağa imkan verir;

➤ mərkəzləşdirmə nəticəsində Azərbaycan SSR EA sistemində oxuculara kitabxana xidməti vahid fond, ştat, maddi-texniki baza və vahid kitabxana texnologiyasına əsaslanan kompleks şəkildə həyata keçirilir;

➤ mərkəzləşdirmə nəticəsində kitabxana-biblioqrafiya ehtiyatlarından istifadə edilməsinin səmərəliliyi xeyli artmış və məqsədyönlü olmuşdur;

➤ mərkəzləşdirmə oxuculara xidmət işində ən müasir və mütərəqqi iş üsullarının tətbiqi üçün geniş imkanlar açmışdır;

➤ respublika EA nəzdindəki kitabxanaların mərkəzləşdirilməsi kitabxana-biblioqrafiya sahəsində vahid prinsipə əsaslanan texnoloji proseslərin həyata keçirilməsini təmin etmiş, kitabxana işinin idarəetmə metodlarını təkmilləşdirmək üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Mərkəzləşdirmə şəraitində EA MKS-nin fəaliyyətinin əsas göstəricilərini aşağıdakı cədvəldən görmək olar.(Bax: cədvəl 4.9)

**AMEA Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemi fəaliyyətinin mühüm göstəriciləri
(1975-1990-cı illər)**

Cədvəl 4.9

İllər	Kitabxanalar	Sayı	Fond	Oxucuların sayı	Kitab verilişi	Elmi informasiya xidməti		Biblioqrafik arayışlar		KAA	
						qrup	Fərdi	Yazılı	Şifahi	Ah-nib	Göndərilib
1975	Mərkəzi kitabxana	1	681805	14796	218454	146/7447	120/5583	13	177 47	922	4750
	Filiallar	23	432614	5675	400765	-	-	31	7659	3140	1011
1980	Mərkəzi kitabxana	1	841508	24490	1792344	289/80770	298/83773	14	58100	1050	26120
1985	Filiallar	27	425776	11524	1501091	-	-	11	20620	5200	5220
1990	Mərkəzi kitabxana	1	917916	26915	1832894	262/76143	85/7203	5	62589	1210	18150
	Filiallar	27	469666	13016	3131480	-	-	5	84500	2050	3101

Qeyd: Hesablamalar MEK-in və onun filiallarının hesabat materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

§ 4.3. 1974-1990-cı illərdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanasının metodiki və elmi-tədqiqat fəaliyyəti

Kitabxana işinin düzgün istiqamətləndirilməsində kitabxanaların metodiki fəaliyyəti həmişə mühüm məsələlərdən biri olmuşdur. Bu xarakterik xüsusiyyət kitabxanalarda metodiki fəaliyyətin geniş sisteminin yaradılmasına başlıca təsir göstərmiş, bir sıra nailiyyətlərin əldə edilməsinə səbəb olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası EA-da Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemi yarandıqdan sonra oxuculara xidmətin yaxşılaşdırılmasında və səmərələşdirilməsində mühüm rol oynayan metodiki işin fəaliyyət dairəsi xeyli genişlənmişdir. Metodiki işin təşkili kitabxana işinin ümumi inkişafına, oxucu sorğularının zənginləşməsinə, fondun formalaşmasına, kitab verilişinin təkmilləşməsinə, təbliğat işinin güclənməsinə mühüm təsir göstərmişdir. Bu xüsusiyyətlərin nəzərə alınması mərkəzləşdirmə şəraitində metodiki işin başlıca meyarı kimi mühüm keyfiyyət üstünlükləri yaradır. Bu keyfiyyət üstünlüklərini yaranan başlıca amillərdən biri Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemində 1969-cu ildə Elmi-Metodiki Şöbənin yaradılmasıdır. Bu şöbə sistemə daxil olan bütün bölmə və filiallara metodiki rəhbərlik edir, onları təkmilləşdirir, istiqamətləndirir, yeni tövsiyələr, elmi məsləhətlər, praktiki təkliflər verir, yeni nailiyyətlərin əldə edilməsinə səy göstərir.

Hələ Azərbaycan EA Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemi yaranmamışdan əvvəl bu şöbə qarşısına mühüm vəzifələr qoymuşdu. Mərkəzləşdirmə şəraitində isə həmin vəzifələr metodik işlərin əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinə, idarə edilməsinə və tənzimlənməsinə mühüm təsir gös-

tərmişdir. Mərkəzləşdirmə şəraitində metodik fəaliyyət iki formada inkişaf edir: a) nəzəri; b) praktiki.

Məsələlərin nəzəri öyrənilməsi mərkəzləşdirilmiş sistemin metodik fəaliyyətinin mühüm hissələrindən birini təşkil edir. Mərkəzi Elmi Kitabxananın tərəfindən həyata keçirilən nəzəri məsələlərin öyrənilməsi daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu da bir sıra tədbirlərin (nəzəri konfranslar, metodik təlimatlar, məktublar, mühazirələr, məsləhətlər və s.) keçirilməsi ilə bağlıdır. Məsələn, 1975-ci ildə Mərkəzi Kitabxananın Elmi-Metodiki şöbəsi tərəfindən 9 [90,1975, s.62], 1980-ci ildə 25 mühazirə keçirilmişdir [82, 1985, s.86].

Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemində metodik rəhbərliyin səmərəliliyinə təsir göstərən mühüm amillərdən biri Elmi-Metodiki şöbənin fəaliyyəti ilə bilavasitə qarşılıqlı təcrübə əlaqəsidir. Şöbənin əməkdaşları vaxtaşırı filial işçiləri ilə görüşür, bu və ya digər iş metodunun yaxşılaşdırılması, təkmilləşdirilməsi haqqında tövsiyələrini hazırlayırlar və onların həyata keçirilməsinə köməklik edirlər. 1975-ci ildə Mərkəzi Kitabxananın və onun fəaliyyətinin əməkdaşları ilə 10, 1980-ci ildə 25, 1985-ci ildə 29 seminar və təcrübə məşğələ keçirilmiş, bu tədbirlərdə kitabxana işinin mühüm məsələləri müzakirə olunmuş, kitabxana-bibliografiya biliklərinin təbliği üzrə mühüm işlər görülmüşdür.

1976-cı ildə şöbənin adı dəyişilərək “Elmi-Tədqiqat”, 1984-cü ildə isə “Kitabxanaşünaslıq” şöbəsi adlandırılmışdır. Metodiki şöbə ilə elmi-tədqiqat şöbələrini birləşdirilməsi, nəticədə işçi qüvvəsinin azalması 70-80-ci illərdə kitabxananın metodik fəaliyyətinin səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur. Eyni zamanda bu birləşmə və ixtisarlar nəticəsində 80-cı illərdə Mərkəzi Elmi Kitabxananın elmi-tədqiqat fəaliyyəti də xeyli zəifləmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1976-cı ildə Elmi-Tədqiqat şöbəsinin yaradılmasında Mərkəzi Elmi Kitabxananın direktoru, p.e.n. R.Ə.Kazımovun çox böyük xidmətləri

olmuşdur. Onun rəhbərliyi ilə Kitabxanada elmi-tədqiqat işinin təməli qoyulmuşdur ki, bu da kitabxananın gələcək fəaliyyətinin daha da yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynamışdır.

1976-cı ildə Azərbaycan EA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının Elmi-Tədqiqat şöbəsinin iş planına aşağıdakı problem daxil edilmişdir:

- Azərbaycan Elmlər Akademiyasının kitabxana fondlarının istifadə səmərəliliyi və elmlər kompleksi üzrə oxucunun məlumat tələbatına uyğunluğunun öyrənilməsi.

Bu tədqiqatın ən vacib tərkib hissələrindən biri fondların həcmi, tərkibi və hərəkəti, jurnal fondlarından istifadə edilməsi və hərəkəti, ədəbiyyatların həcmnin illik doldurulması və seçilməsi, habelə komplektləşdirmənin əlaqələndirilməsidir. Tədqiqat probleminin bu hissəsində oxucu tərkibi və onların məlumat sorğusu öyrənilmişdir. Bu mövzu beş il müddətinə öyrənilmişdir (1976-1980) [90, 1977, s.4].

1976-cı ildə digər respublika kitabxanalarının tədqiqat işlərinin təcrübələri ilə tanış olmaq məqsədilə ezamiyyətlər təşkil edilmişdir. Belə ezamiyyətlərdən Belarusiyanın Y.Kolos adına EA-nın Mərkəzi Kitabxanasına və Estoniya EA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasına olan səfərləri göstərmək olar. Elmi-tədqiqat işlərinə dair təcrübələrin aparılmasında 70-ci illərdə Elmi-Tədqiqat şöbəsinin rəhbəri H.Rzaquliyevin, işçilərdən A.Məmmədova, L.Imamquliyevanın böyük xidmətləri olmuşdur.

Azərbaycan Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanasının “Elmi-Tədqiqat” şöbəsində kitabxana işinin nəzəri, metodiki və təcrübi problemlərinin işlənilməsilə bağlı səmərəli elmi-tədqiqat işləri aparılmışdır. Bu tədqiqatlar çox böyük elmi və təcrübi əhəmiyyətə malik idi.

Tədqiqat prosesində kitabxanalararası abonentə əsasən rədd cavablarının təhlili, fondun quruluşu, tərkibi, hərəkəti, onlardan istifadə edilməsi yolları öyrənilmişdir.

Tədqiqat zamanı məlum olmuşdu ki, ən aktiv sorğu fizika-riyaziyyat (23,3%), kimya (12,5%), tarix (10,5%), texnika (9,8%) və geoloji elmlərə, ən az sorğu isə ateizm (0,01%), mədəniyyət, elm, maarif (0,5%), incəsənət (0,7%) və hüquq elminə (0,23%) dair olan nəşrlərə düşür.

Bu tədqiqat işinin öyrənilməsi aşağıdakı istiqamətdə nəzərdən keçirilmişdir:

- ❖ Mərkəzi Kitabxananın oxucu tərkibi;
- ❖ oxucuların məlumat sorğuları;
- ❖ tədqiqata dair ədəbiyyat mənbələri;
- ❖ ödənilməmiş oxucu tələbləri və rədd cavabları;
- ❖ fondun quruluşu, hərəkatı, tərkibi və həcmi;
- ❖ kitab verilişinin tərkibi və fondan istifadə edilməsi;
- ❖ tədqiqatın yuxarıda adları çəkilən parametrləri üzrə Azərbaycan EA MEK və Elmi-tədqiqat institutları kitabxanalarında aparılması.

Tədqiqat əsasən, A EA Mərkəzi Elmi Kitabxanasında və onun fizika-riyaziyyat, biologiya üzrə filiallarında aparılmışdır.

Tədqiqat işi aşağıdakı məsələlərin öyrənilməsinə həsr edilmişdir:

- mütəxəssislərin məlumat tələbatının xarakteristikasını vermək;
- elmi-tədqiqat mövzusunə uyğun olaraq kitabxana fondunun tərkibi, həcmi, kitabxana-bibliografiya xidmətinin quruluşunu əsaslandırmaq;
- oxucular tərəfindən geniş istifadə edilən nəşrlərin növlərini aşkar etmək, elmi kitabxanalar üçün ədəbiyyat nüsxəsinin optimal meyarını müəyyən etmək;
- Elmi kitabxananın kitab təchizatı mənbələri sisteminin həyata keçirilməsinə dair tövsiyələr vermək;
- Elmi kitabxana fondundan istifadə edilməsi və komplektləşdirməyə uyğun olaraq elmi-metodiki əsasları işləmək;

- A EA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının kitabxanalararası abonementində ödənilmiş oxucu sorğularını təhlil etmək;
- ödənilməmiş oxucu sorğuları və rədd cavablarını təhlil etmək.

Kitabxananın aşağıdakı şöbələrində tədqiqat işinə dair materiallar toplanmış və öyrənilmişdir:

- Abonement
- Ümumi oxu zalı
- Kitabxanalararası abonement
- Şərq ədəbiyyat zalı
- Dövri mətbuat zalı
- Yeni daxil olan kitabların sərgi zalı
- Komplektləşdirmə şöbəsi
- Kitabsaxlayıcı şöbə

Tədqiqat nəticəsində Azərbaycan EA Mərkəzi Elmi Kitabxanasında qeydiyyatdan keçən oxucuların tərkibi aşağıdakı durumda olduğu aşkarlanıb:

- Elmlər doktorları-2,3%
- Elmlər namizədləri-2,0%
- Dərəcəsi olmayan elmi əməkdaşlar-14,8%
- Aspirantlar-7,3%
- Ali təhsilli mütəxəssislər-38,9%
- Orta təhsilli mütəxəssislər-6,64%
- Tələbələr-6,4%
- Başqaları-2,55%

Mərkəzi Elmi Kitabxanada oxucuların xarici dil sahəsində biliyi haqqında müşahidənin nəticəsi aşağıdakı tərkibdədir:

- İngilis
- Alman
- Fransız
- Fars
- Türk
- Ərəb

Xarici dilləri bilməyənlər 20,1% təşkil edirlər [82, s.9].

Tədqiqatda oxucu tərkibinin öyrənilməsi əsas vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur. Kitabın kim tərəfindən və nə məqsədlə götürüldüyü oxucunun təhsil, ixtisas işinin xüsusiyyətləri hərtərəfli öyrənilmişdir.

Aparılan tədqiqatın təhlili aşağıdakı nəticəni göstərdi. Ədəbiyyatlar üzrə aktiv sorğu:

- Fizika-riyaziyyat elmləri
- Tarix
- Texnika
- Geologiya
- Ədəbiyyat üzrə passiv sorğu
- Ateizm
- Elm və mədəniyyət, maarif
- İncəsənət
- Hüquq

Açıq rəf üsulunda ən çox sorğu aşağıdakı ədəbiyyatlardır:

- Jurnal
- Məlumat ədəbiyyatı
- Monoqrafiya
- Tədris ədəbiyyatı
- Biblioqrafik nəşrlər

Oxucuların dil üzrə sorğusu öyrənilərkən məlum oldu ki, ən aktiv sorğu rus dilinə (86,2%), ərəb dilinə (7,8%), Qərbi Avropa dillərinə (4, 6%) düşür.

Tədqiqat prosesində məlum oldu ki, bir ildə oxuculara 11144, o cümlədən abonement şöbəsində 9662, ümumi oxucu zalında 1376, dövi mətbuat zalında 106 rədd cavabı verilmişdir.

1979-cu ildə oxucu tərkibinin öyrənilməsinə dair tədqiqat işi həmçinin Azərbaycan EA Fizika, Genetika və Seleksiya institutlarının kitabxanasında aparılmışdır. Oxucu tərkibinə dair cədvəllər tərtib edilmişdir.

Tədqiqat aşağıdakı nəticəni göstərdi:

- fiziklər ən çox 1966-1978-ci illərin nəşrlərini soruşurlar;
- ən çox rus və ingilis (100%) dillərində olan ədəbiyyatla maraqlanırlar;

Genetika və Seleksiya İnstitutunda isə tədqiqatın nəticəsi göstərdi ki, oxucuların 76,8%-i tədqiqatı bioloji xarakterdə aparır, ədəbiyyatlardan elmi-tədqiqat işi üçün istifadə edirlər.

Tədqiqatda oxucuların məlumat sorğularının ödənilməsi sualına oxuculardan 36,9% müsbət, 13,0% mənfi cavab vermiş, 50% isə heç cavab verməmişdir. Oxucuların bu sorğusu MEK-in Abonement, Şərq ədəbiyyatı zalında, Zoologiya, Torpaqşünaslıq və Aqrokimya, Fiziologiya institutlarının kitabxanalarında aparılmışdır. Məlumat sorğularının öyrənilməsi zamanı belə məlum oldu ki, ən çox sorğu 1971-1975-ci ilin (29,6%) nəşrlərinə düşür.

Nəticə etibarilə qeyd etməliyik ki, Azərbaycan EA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının Elmi-Tədqiqat şöbəsində kitabxana işinin nəzəri metodiki və təcrübi problemlərinin öyrənilməsində səmərəli elmi-tədqiqat işləri aparılmışdır. Bu tədqiqatlara “Azərbaycan EA Əsaslı Kitabxanasında oxucu tərkibini öyrənilməsi”, “Açıq rəf üsulunda oxucuların məlumat sorğularının öyrənilməsi”, “Ümumi oxu zalında oxucuların məlumat sorğularının öyrənilməsi”, “Şərq ədəbiyyatı zalında oxucu sorğularının öyrənilməsi”, “Yeni kitabların sərqi zalında istifadəsinin öyrənilməsi”, “Əsaslı Kitabxana fondunun tərkibi, həcmi və istifadə edilməsinin öyrənilməsi” istiqamətində aparılan tədqiqat işlərini göstərmək olar.

Bu tədqiqatlar elmi və təcrübi əhəmiyyətə malikdir. Müsbət haldır ki, Azərbaycan EA Mərkəzi Elmi Kitabxanası öz elmi-tədqiqat fəaliyyətinin ilk yekunlarını 1979-cu ildə “Kitabxanaşünaslıq- bibliografiya və məlumat işi məsələləri” başlığı altında xüsusi məcmuə şəklində nəşr etdirmişdir. 2-ci belə məcmuə 1988-ci ildə çapdan buraxılmışdır ki, buraya

Mərkəzi Elmi Kitabxananın qabaqcıl əməkdaşlarının məqalələri daxil olmuşdur [29].

Mərkəzi Elmi Kitabxanada aparılan elmi-tədqiqat işləri arasında “Əməyin elmi təşkili” üzrə tədqiqatın nəticələri mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu iş üzərində 10 ildən artıq “Kitabxanaşünaslıq” şöbəsinin əməkdaşları 1992-ci ildə iş normalarını kitab şəkilində çap etdirmişlər. Ondan aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə etmək olar: kitabxananın fərdi və ya şöbə səviyyəsində planını hazırlamaq, müəyyən tapşırığı yerinə yetirmək, bölmə və yarım bölmələrdə elmi işləri əsaslandırmaq, işçilərin əmək məhsuldarlığına nəzarət, kitabxanada, şöbə və bölmələrdə ştatların sayını müəyyənləşdirmək, hər bir işçinin nə qədər iş icra etdiyini görmək və s.

Tədqiqatın gedişində əmək proseslərinin səmərələşdirilməsi üçün əməyin qabaqcıl metod və üsullarının, kitabxananın imkanları daxilində müasir texniki iş vasitələrinin tətbiq edilməsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Tədqiqatın yekun mərhələsində texnoloji kartoteka tərtib olunmuşdur ki, bu kartoteka kitabxananın bütün iş proseslərini bütövlüklə və hər bir prosesi ayrılıqda, ardıcılığı ilə əks etdirməyə, texnoloji məqsədə uyğunluğunu, proseslərin kəmiyyətini, təkrarları, hər bir işçinin sərf etdiyi qeyri-məhsuldar vaxt itkisini, nə dərəcədə yüklənməsini və ya boş dayanmasını görməyə imkan verir.

§ 4.4 Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının kitabxana şəbəkəsi müstəqillik illərində

Təəssüflə qeyd etməliyik ki, 90-cı illərdən başlayan məlum hadisələr və bu hadisələrlə əlaqədar meydana çıxan təşkilati və maddi problemlər AMEA kitabxana şəbəkəsinin fəaliyyətində tənəzzülə səbəb oldu. Buna baxmayaraq 90-cı illərin II

yarısından başlayaraq AMEA-nın kitabxana şəbəkəsində və xüsusən də Mərkəzi Elmi Kitabxananın işində dirçəliş meylləri nəzərə çarpan dərəcədə gücləndi.

Kitabxanaların əsas məqsəd və vəzifələri EA sistemində fəaliyyət göstərən bütün elmi-tədqiqat institutları və təşkilatlarına, orada çalışan əməkdaşlara xidmət etməkdən ibarətdir. Mərkəzi Elmi Kitabxana dünyanın 50-dən çox ölkəsinin akademiya, universitet, tədqiqat institutları, milli kitabxanası və s. təşkilatları ilə əlaqə yaradaraq dünya şöhrətli xarici alimlərə də xidmət göstərir. Universal xarakterli ədəbiyyat fonduna malik olan kitabxana öz işini planlaşdırarkən Akademiyanın əsas elmi-tədqiqat istiqamətlərini nəzərə alır, elmin müxtəlif sahələrində çalışan oxucuları maraqlandıran ədəbiyyatı komplektləşdirir, kataloq və kartotekalar sistemi yaradır, çoxsaylı oxucu sorğularına tam və ətraflı cavab verməyə çalışır, elmin ayrı-ayrı sahələrinə, görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərinin həyat və yaradıcılığına aid biblioqrafik göstəricilər hazırlayıb çap edir, informasiya xidmətini həyata keçirir.

1998-ci ildə MEK və ETİ nəzdində kitabxana şəbəkələrinə müraciət edən oxucuların ümumi sayı 40 136 nəfər, oxucuların davamiyyəti 2231295 nəfər, kitab verilişi 3526089 nüsxə, kitab fondunun ümumi həcmi 3243837 nüsxə olmuşdur. MEK-in özündə isə oxucuların sayı 28454 nəfər, davamiyyət 1690985 nəfər, kitab verilişi 2394864 nüsxə, kitab fondu 2 milyona yaxın olmuşdur [5, 1998, s.1].

MEK öz fəaliyyətini müxtəlif metod və üsullarla həyata keçirir. İş prosesində səmərəliliyin və keyfiyyətin yüksəldilməsinə səy göstərir.

Oxuculara xidmət işində fərdi və Kitabxanalararası abonement (KAA) xidmətinə xüsusi əhəmiyyət verilmişdir. Fərdi abonement xidmətindən Azərbaycan Elmlər Akademiyasının elmi idarələri və qeyri-elmi təşkilatların əməkdaşları daha çox istifadə etmişlər. Fərdi abonement vasitəsilə 19800 oxucuya xidmət göstərilmişdir.

Əvvəlki illərdə olduğu kimi kitabxana fondlarındakı nəşrlər müxtəlif dövlətlərin kitab fondları ilə təmasda olmaq imkanı verən KAA-nın xidmətindən fəal istifadə edilmişdir. 1997-ci ildə sorğuya görə 3862 nüsxə ədəbiyyat verilməklə, 1571 abonementə xidmət göstərilmişdir.

1998-ci ildə Mərkəzi Elmi Kitabxana MBD kitabxanalarının Kitabxanalararası abonement xidmətinə qoşulmuşdur.

Oxucu borcları ilə mübarizəyə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Bu sahədə həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində 525 oxucunun borcu ləğv edilərək, 1385 nüsxə ədəbiyyat kitabxanaya qaytarılmışdır.

Mərkəzi Elmi Kitabxananın bibliografik fəaliyyətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- *informasiya-bibliografiya xidməti;*
- *məlumat-bibliografiya xidməti;*
- *müxtəlif məzmununda və müxtəlif əhəmiyyətli bibliografik materialların tərtibi;*
- *məlumat-bibliografiya aparatının təşkili və aparılması;*
- *kitabxana-bibliografiya biliklərinin təbliği.*

Alim və mütəxəssislərə operativ informasiya-bibliografiya xidmətinin səviyyə və keyfiyyətinə xüsusi diqqət yetirilir. Onların müxtəlif elmi xarakterdə informasiya təminatı üzrə fəaliyyət növləri arasında fərdi sorğularının, tələbatının ödənilməsi kimi çətin və əhəmiyyətli vəzifələri Məlumatın seçilib yayılması (MSY) sistemi yerinə yetirir.

Mərkəzi Elmi Kitabxananın MSY sistemi abonementlə daim əks-əlaqədə olan faydalı fəaliyyət növü olub, onların tələbatına görə müvafiq sənədlərin surətinin göndərilməsini də həyata keçirir.

Elmi-tədqiqat idarələrinin sayı- 21, MSY üçün nəzərdə tutulmuş və təsvir edilmiş sənədlərin miqdarı 2100, əks-əlaqə ilə alınmış müsbət cavablı kartların sayı 2000-dir. Əks əlaqə

göstəricilərinə görə Mərkəzi Elmi Kitabxana fondlarından sifariş edilən sənədlərin miqdarı 1050 nüsxədir [5, 1997, s.4].

MSY sisteminin arayış massivinin (əsas məlumat kartotekası) həcmi 1997-ci ildə 2100 ədəd artaraq, 28718 sənədi əhatə etmişdir. Əsas məlumat kartotekası Elmi-tədqiqat institutlarında aparılan elmi axtarış mövzularına müvafiq düzülmüşdür. Əsas məlumat kartotekasının informasiya axtarışı dili Onluq təsnifat cədvəlləridir.

1997-ci ildə avtomatlaşdırma imkanlarından istifadə olunaraq “təbiət elmləri” və “ictimai elmlər” seriyasında 400 nəşr haqqında informasiyanı əhatə edən “1997-ci ildə Mərkəzi Elmi Kitabxanaya daxil olan yeni xarici ədəbiyyat”ın biblioqrafik göstəricisi hazırlanmışdır. Fərdi Elektron Hesablama (FEH) maşınına köçürülən “Mərkəzi Elmi Kitabxananın 1997-ci ildə sifariş etdiyi xarici dövrü mətbuatın” kataloqu, “təbiət elmləri” seriyasından 400 nəşr haqqında məlumat təqdim edir. Plandan kənar FEH maşınına Azərbaycanda neft çıxarılması mövzusunda seçilmiş məlumat toplusu köçürülmüşdür.

Mərkəzi Elmi Kitabxana Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sistemi (AİS) idarəsi ilə əməkdaşlığı aşağıdakı istiqamətlərdə davam etdirmişdir:

- Akademiyada fəaliyyət göstərən Beynəlxalq elektron rabitə sisteminin kitabxanada məntəqəsinin təşkili;
- 1997-ci ildə FEH maşınına köçürülmüş sənədlərin nümayişi.

İnzibati Elmi Aparat (İEA) sistemi ilə 42 abonementə xidmət göstərilmişdir. Azərbaycan EA Rəyasət Heyəti üzvlərinə, akademiklərə, müxbir üzvlərə elmi-tədqiqat axtarışı mövzusunda informasiya nəşrləri, elmi tədqiqatların müxtəlif məsələlərinə dair 263 elmi məqalənin surətləri göndərilmişdir.

Mərkəzi Elmi Kitabxana Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Elmi-tədqiqat institutları ilə qarşılıqlı

əməkdaşlıq şəraitində kommersiya təşəbbüslərini, büdcə imkanlarını, müqavilə münasibətlərini əlaqələndirir. Alimlərə informasiya-biblioqrafiya xidmətinin öhdəçiliklərinin qüsursuz yerinə yetirilməsi, təqdim edilən sənədlərin mükəmməlliyi və mötəbərliyi üçün cavabdehlik, bağlanan müqavilələrin etibarlılığının təminatçısıdır. 1997-ci ildə Azərbaycan EA Elmi-tədqiqat institutları ilə MEK 9 müqavilə bağlanmışdır.

1998-ci ildə Azərbaycan EA elmi idarələrinin sifarişi ilə Mərkəzi Elmi Kitabxanada “Şirvanşahlar sarayı haqqında ədəbiyyat”, “Şuşa şəhərinin tarixi” və “H.Z.Tağıyev” mövzusunda 3 yazılı biblioqrafik arayış tərtib edilmiş, oxuculara isə 184345 şifahi arayış verilmişdir. Məlumat-biblioqrafiya aparatının daha da təkmilləşdirilməsi prosesi davam etdirilmişdir.

Oxucu kataloqları kitab fondlarını əks etdirən güzgüdür, eyni zamanda ən dolğun informasiya-məlumat mənbəyidir. Kataloqların təkmilləşdirilməsi, onların yeni ədəbiyyatla zənginləşdirilməsi, redaktə olunması, yeni rubrikaların və bölmələrin açılması mühüm məsələlərdən biridir.

MEK-ə daxil olan bütün ədəbiyyat Azərbaycan, rus və xarici dillərdə (Avropa və Şərq dillərində) əlifba və sistemli kataloqlarda, həmçinin, dövrü mətbuat kataloqunda əks etdirilmişdir. Bundan başqa şəbəkə kitabxanalarına daxil olan yeni ədəbiyyatın da toplu əlifba kataloqunda təsviri davam etdirilmişdir.

Kitabxana fondlarına yeni daxil olan ədəbiyyat haqqında vaxtlı-vaxtında informasiyanın təmin edilməsi məqsədilə kitab işləmə texnologiyasının təkmilləşdirilməsinə, kitabların təsviri və elmlərə görə sistemləşdirilməsinə, kataloq və kartotekaların təşkilinin yaxşılaşdırılmasına daha çox əhəmiyyət verilmişdir.

1997-ci ildə 9839 nüsxə ədəbiyyat kataloqlaşdırılmışdır ki, onların 5260 nüsxəsi xarici (Avropa və Şərq) dillərindədir. 4305 nüsxə ədəbiyyat elmlərə görə təsnifləşdirilmişdir ki, bunların 1675 nüsxəsi xarici dillərdədir. Kataloqlara, ümumiyyətlə, 11971 kartoçka düzülmüşdür ki, bunun 4620-si

əlifba, 6205-i sistemli, 1146-sı isə topoqrafik kataloqa aiddir. Şəbəkə kitabxanaları üzrə 867 nüsxə ədəbiyyat kataloqlaşdırılmışdır. 3250 nüsxə ədəbiyyat elmlərə görə təsnifləşdirilmişdir. Kataloqlara 4117 kartoçka düzülmüşdür.

Kitabxanada strukturun təkmilləşdirilməsi, informasiya-axtarış imkanlarının genişləndirilməsi məqsədilə kataloqların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması sahəsində əhəmiyyətli işlər aparılmışdır. Bununla əlaqədar kataloqların redaktəsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

1998-ci ildə bütün dillərdə olan əlifba kataloqunda 44 qutu (23500 kart.), sistemli kataloqda 117 qutu (110000 kart.) yenidən redaktə edilmişdir.

Əvvəlki illərdə olduğu kimi “Azərbaycanda elm və mədəniyyət”, “Azərbaycan xarici mətbuatda” və başqa kartotekalar üzrə iş davam etdirilərək həmin fondlara 11500 kartoçka əlavə edilmişdir.

“Azərbaycanda elm və mədəniyyət” kartotekasında: “Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti” (1997-ci il), “Milli Məclisin materialları” (1997-ci il), “Azərbaycan Respublikasının Qanunları” (1997-ci il), “Qarabağa dair materiallar” (1997-ci il), “Yanvar faciəsinin 7-ci ildönümü”, “Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Sərəncamları”, “Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Qərarları”, “Füzuli-500”, “C. Məmmədquluzadə-130”, “S.Vurğun-90”, “S.Rüstəm-90”, “Y.Məmmədəliyev-90”, “Şeyx Şamil-200” və başqa bu kimi respublikamızın həyatında baş verən əlamətdar hadisələrə, əhəmiyyətli elmi nailiyyətlərə həsr olunmuş materialları əks etdirən yeni rubrikalar tərtib edilmişdir.

Oxuculara kitabxana-biblioqrafiya xidmətinin, kitabxana fondlarının təbliğinin əsas formalarından biri də sərgilərin təşkilidir. EA kitabxana şəbəkəsində 1997-2000-ci illərdə ictimai-siyasi, mədəni hadisələrə, elmi biliklərin təbliğinə, yeni elmi nailiyyətlərə, alimlərin yubileylərinə, elmi müşavirə,

simpoziumlara həsr olunmuş 138 mövzuda sərqi təşkil edilmişdir.

Onlardan “H.Əliyev-75”, “Azərbaycan iqtisadi, mədəni və beynəlxalq əlaqələri”, “Qiymətli əskinaslar bazarı”, “Azərbaycanda neft kimyasının inkişafı”, “M. Müşfiq-90”, “Kamal Talıbzadə-75”, “Ziya Bünyadov-75”, “Azad Mirzəcanzadə-70”, “Budaq budaqov-70” və s. sərqiəri qeyd etmək olar.

1997-ci ildə MEK həmçinin dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyi münasibətilə keçirilən beynəlxalq elmi konfransda şairin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş “Füzuli-500” sərqiisində Azərbaycan, rus, avropa və şərqi dillərində 60 nüsxə ədəbiyyat nümayiş etdirilmişdir.

Biblioqrafiya sahəsinin fəaliyyətində biblioqrafik və-saitlərin hazırlanmasının rolu əhəmiyyətlidir. Bu vəsaitlər əsasən mövzu-problem biblioqrafik göstəriciləri; uçot- qeyd biblioqrafik göstəriciləri; “Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri” seriyasından şəxsi biblioqrafik göstəricilər istiqamətində tərtib edilir. Əvvəllərdə olduğu kimi kitabxananın biblioqrafik fəaliyyəti Respublika Elmlər Akademiyasının elmi tədqiqatlarının biblioqrafik təminatı zərurəti ilə müəyyən edilir. Bununla yanaşı Mərkəzi Elmi Kitabxananın fondlarına daxil olan yeni ədəbiyyat haqqında məlumat bülletenləri vaxtlı-vaxtında hazırlanıb oxuculara çatdırılır.

2000-ci illərdə “T.S.Vəliyev”in, “Z.Səmədzadə”nin (akademik-iqtisadçı), M.Məmmədyarovun (akademik-kimyaçı) və F.Köçərlinin (akademik-filosof), “Z.Ə.Əliyeva”-nın(akademik-oftalmoloq) şəxsi biblioqrafik göstəriciləri çapdan çıxmışdır. Eyni zamanda “Azərbaycan EA nəşrlərinin biblioqrafiyası”, 1992, 1993, 1994, 1995-ci illərin “İllikləri” də hazırlanmışdır.

Mərkəzi Elmi Kitabxana hazırda əhəmiyyətli metodiki və elmi-tədqiqat işləri də aparır. Elmi-tədqiqat istiqamətində alim

və mütəxəssislərə xidmət edən kitabxana-bibliografya işinin səmərəliliyinin artırılmasına xüsusi diqqət yetirir.

1998-ci ildə MEK-in fəaliyyətini tənzimləyən sənədlər müasir tələblər səviyyəsində yenidən işlənmiş, “Azərbaycan Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanasının idarə-təşkilatı sənədlər”i (şöbələr, bölmələr haqqında sərəncamlar, kitabxana işçilərinin vəzifə xasiyyətnamələri, təlimatlar), aşağıdakı vəzifə və təlimatları yeniləşdirilmişdir:

- oxuculara xidmət şöbəsi üzrə kitabxana işçilərinin vəzifələrinin ixtisas xasiyyətnaməsi;
- kitabxana fondlarının təşkili və onun qorunması üzrə kitabxana işçilərin vəzifələri;
- kitabxanaşünaslıq şöbəsi işçilərinin ixtisas xasiyyətnaməsi;
- ədəbiyyatın elmi sistemləşdirilməsi şöbəsi üzrə kitabxana işçilərinin ixtisas xasiyyətnaməsi.

MEK-in əməkdaşlarının elmi məqalələr məcmuəsi üzərində də ciddi iş aparılmışdır. 2000-ci ildə “Kitabxana-bibliografya və məlumat işi məsələləri” məcmuəsinin 3-cü buraxılışı “Elmi əsərlər” seriyası başlığı altında çapdan çıxmışdır.

2000-ci illərdə MEK eyni zamanda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası institutları nəzdindəki 27 kitabxanaya metodiki rəhbərliyin həyata keçirilməsini davam etdirmişdir. Bu məqsədlə kitabxanalarda fondların təşkili, oxuculara xidmət, kitabxana işçilərinin ixtisasının artırılması, iş proseslərində mütərəqqi forma və metodların tətbiqi kimi məsələlərə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Respublikamızın elmi müəssisələrinə və ixtisaslı kadrlarına 85 ilə yaxın uğurla xidmət edən Mərkəzi Elmi Kitabxananın qarşısında bir sıra mühüm vəzifələr durur. Onları həyata keçirmək üçün kitabxanaya dövlət tərəfindən daim diqqət və qayğı lazımdır.

Məlumdur ki, Azərbaycan dövləti yeni müstəqil inkişaf yolunu keçərkən böyük maneə və çətinliklərlə üzləşir. İndi bu

çətinliklərdən çıxmaq, müstəqil yolla inkişafın düzgün variantlarını müəyyənləşdirib və uğurla həyata keçirmək üçün alim zəkasına, ziyalı əməyinə, uzaqgörən və cəsarətli ideyalara ciddi ehtiyac vardır. Bütün elm adamları özlərinin əsərlərini kitabxanalardakı mənəvi sərəvətlərdən: kitab, jurnal, qəzet və s.-dən istifadə etməklə yaradırlar. Respublikamızın yaşadığı müasir tarixi dövr nəinki iqtisadiyyatda, həmçinin elm və mədəniyyət sahəsində ciddi problemlərlə qarşılaşır. Bu vəziyyət cəmiyyətin mənəvi həyatının ayrılmaz hissəsi olan kitabxanaçılıq işindən də yan keçməmişdir.

Müstəqilliyimizin möhkəmləndiyi, bazar iqtisadiyyatına keçidin, eləcə də cəmiyyətimizin bütün sahələrində islahatların uğurla həyata keçirildiyi bir şəraitdə kitabxanaların işinin yaxşılaşdırılması, kitab fondunun zənginləşdirilməsi, inkişaf etmiş ölkələrin kitabxanaları ilə əlaqələrin qurulması, həmin kitabxanaların kitab fondlarından mütəxəssis oxucuların istifadəsinə və sorğuların təmin edilməsinə imkan yaradılması, bazar münasibətləri sistemində kitabxanaların yerinin və rolunun müəyyənləşdirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bununla əlaqədar olaraq, müasir şəraitdə elmi işçilərə kitabxana xidmətinin yeni tələblər səviyyəsində təşkilinə böyük ehtiyac duyulur.

Kitabxana xidmətinin səmərəliliyinin artırılması, onun təkmilləşdirilməsi kitabxana işi proseslərinin təşkilində elmi yenilikdən və qabaqcıl təcrübədən istifadənin genişləndirilməsini tələb edir.

1998-ci il mayın 13-də Azərbaycan EA Rəyasət Heyəti “Mərkəzi Elmi Kitabxananın fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması tədbirləri haqqında” Sərəncam vermişdir. Həmin sərəncamda göstərilir ki, respublikamızda bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq, Azərbaycan EA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının qarşısında yeni vəzifələr meydana çıxır, bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğun yeni iş metodları və formalarının tətbiqi zərurəti yaranır. Bu şəraitdə kitabxananın fəaliyyətində əsaslı

dönüş yaratmaq, oxuculara göstərilən xidmətin səviyyəsini yüksəltmək məqsədilə bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi mühüm məsələ kimi qarşıya çıxır. Azərbaycan EA Rəyasət Heyətinin bu sərəncamlarından sonra Mərkəzi Elmi Kitabxana öz fəaliyyətini fondlarında saxlanılan qiymətli kitab sərəvətini gələcək nəsillər üçün mühafizə etməyə, kitabxanaya zəruri avadanlığın (kompüter, printer, surətçixarma aparatları, rizoqraf, makina və s.) alınmasına, oxuculara kitabxana-biblioqrafiya xidmətini yaxşılaşdırmağa, kitab fondlarının səmərəli istifadəsinə, təbliğinə, kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılmasının yüksək səviyyədə qurulmasına, kadr hazırlığına, kitabxanada aparılan elmi-tədqiqatların genişləndirilməsinə yönəlmişdir.

17 mart 1999-cu ildə “Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” qəbul edilmişdir. 6 fəsil, 34 maddədən ibarət bu Qanunda elmi kitabxanalar haqqında 8-ci maddədə deyilir: “Respublika əhəmiyyətli elmi-sahəvi kitabxanalar elm sahəsinə görə ixtisaslaşdırılan, milli və xarici ədəbiyyat fondlarına malik olan, müvafiq sahə mütəxəssislərinə və digər oxuculara xidmət edən baş kitab-xana-biblioqrafiya və informasiya müəssisəsidir.”

Mərkəzi Elmi Kitabxana müvafiq sahədə fəaliyyət göstərən kitabxanalar üçün informasiya, KAA və metodik mərkəz funksiyasını yerinə yetirir.

Buna əlavə olaraq, Nazirlər Kabineti 2000-ci ildə 30 sayılı “Azərbaycan Milli Kitabxanasının nümunəvi əsasnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında” qərar qəbul etmişdir.

“Əsasnamə” kitabxana-biblioqrafiya, informasiya xidmətinin bütün mütərəqqi forma və metodlarının inkişafına, kitabxana proseslərinə və avtomatlaşdırmanın tətbiqinə yönəldilmişdir.

Müasir mərhələdə azad bazar münasibətlərinə keçilməsi ilə sosial-iqtisadi həyatda bir sıra çətinliklər mövcuddur. Elmin, mədəniyyətin bütün sahələrində, o cümlədən kitabxanaların fəaliyyətində yaranmış bu böhran Azərbaycan EA Mərkəzi

Elmi Kitabxanasının da qarşısında bir sıra problemlər yaratmışdır. Komplektləşdirmə imkanlarının çatışmazlığı və tamamilə yoxluğu, maddi-texniki bazanın zəifliyi, mütəxəssis kadrların itirilməsi, bina şəraitinin yarıtmazlığı və s. bu kimi problemlərlə qarşılaşan kitabxana kollektivi qarşılarında duran vəzifələri daim yerinə yetirməyə çalışırdı. Əməkdaşların ciddi səyi nəticəsində kitabxananın böhran vəziyyətinin aradan qaldırılmasına baxmayaraq, problemlərin böyük əksəriyyəti həll olunmamış qalırdı.

MEK Azərbaycan EA-nın nadir, elmi dəyərli fondlara malik əsas kitabsaxlayıcısı olmaqla yanaşı, respublikamızda elmin inkişafına, cəmiyyətin ictimai-siyasi, mənəvi tərəqqisinə xidmət edən elm və mədəniyyət ocağıdır. Respublikanın ən iri elmi informasiya təşkilatı kimi kitabxana məzmunca universal xarakterə malik olan 2 milyona yaxın ilkin və təkrar sənədlər fondu bazasında, ictimai, təbiət və texniki elmlər sahəsində çalışan alim və mütəxəssislərin dəqiq informasiya təminatı istiqamətində fəaliyyətini səmərəli davam etdirmək üçün birinci növbədə onun maddi texniki bazası möhkəmləndirilməlidir.

Kitabxananın tutduğu sahə 4936 kv. metrdir. Qeyd etmək lazımdır ki, 1975-ci ildə bu sahə 4330 kv. metr idi [82, 1975, s.65].

1974-cü ildən kitabxanada Surətçixarma və Çoxaltma şöbəsi mövcuddur. Burada “Era-1”, “Romayor-300”, “Kseroks-1000”, “Kseroks-3107”, “Yubiks-3042” və s. surətçixarma-çoxaltma aparatlarında məqalələrin surəti çıxarılmış, kitabxana tərəfindən buraxılan məlumat bülletenləri, bibliografik göstəricilər, metodik vəsaitlər, təlimatlar, müxtəlif blanklar, anketlər və s. çap olunmuşdur [90, 1990, s.65].

Köhnəlmiş kitablar, habelə qəzet dəstləri, mühüm təşkilat-təlimat sənədləri kitabxananın cildxanasında cildlənir.

Bu dövrdə bir çox müəssisələrin özünü maliyyələşdirməyə getdiyi bir şəraitdə MEK-in əvvəllər pulsuz və ya daha ucuz əldə etdiyi materiallar ölçülməz dərəcədə bahalaşmışdır. Katastrofik həddə çatmış sifarişlərin bahalığı MEK-in öz fondları üçün lazımı nəşrləri zəruri miqdarda sifariş edilməsinə imkan verməmişdir.

Mətbəə bazasının, maddi imkanların olmaması səbəbindən kitabxananın tərtib etdiyi bibliografik materiallar vaxtında nəşr edilməyərək öz informasiya dəyərini itirirdi.

Acınacaqlı haldır ki, Mərkəzi Elmi Kitabxana maliyyə vəziyyətində yaranmış gərginlik nəticəsində xarici dövlətlərdə təşkil edilən tədbirlərdə iştirak edə bilmirdi. Burada dövlətin özünün qayğısı nəzərə alınmalı, burdan əlavə xarici dövlətlərdə olduğu kimi kitabxanaların inkişafı üçün digər imkanlardan da istifadə edilməlidir.

Respublikanın iqtisadiyyatında yaranmış gərginlik, kitab məhsullarının abunə xərclərinin artması, poçt məsrəfləri, cildləmə materialları və başqa amillər kitabxananın işinə ciddi təsir göstərir.

Hazırda bütün çətinliklərlə üzləşən MEK Kitabxana işi haqqında Respublika Qanununda nəzərdə tutulduğu kimi marketing fəaliyyəti və pullu kitabxana xidmətlərinin həyata keçirilməsində ilk addımlar atır. Bu işlər aşağıdakılardır: müxtəlif məlumatların surətinin çıxarılması, dissertasiyaların indeksləşdirilməsi, oxucu biletlərinin verilməsi. Bütün bunlardan başqa MEK-də “Oxuculara təqdim olunan əlavə pullu xidmətlərin siyahısı”, Azərbaycan EA MEK-də “Pullu kitabxana-məlumat xidmətləri haqqında Əsasnamə” hazırlanmışdır.

İlk dəfə olaraq MEK profilə uyğun olmayan, dublet, az istifadə olunan ədəbiyyatın satış-sərgisini təşkil etmişdir. Əldə olunan vəsait yeni nəşrlərin alınmasına və kitabxananın digər ehtiyaclarının ödənilməsinə xərclənmişdir.

Kitabxananın komplektləşdirmə mənbələri əvvəlki illərdə olduğu kimi dəyişilməz qalmasına baxmayaraq büdcədən komplektləşdirmə işinə ayırmaların məbləği xeyli artmışdır. Məsələn, 1990-cı ildə MEK tərəfindən ədəbiyyat alınmasına 43852 manat 59 qəpik sərf olunmuşdursa, 1995-ci ildə bu rəqəm 2113407 manat, 1998-ci ildə isə 15209829 manata çatmışdır.¹

Fondlarda olan müəyyən çatışmazlıqları aradan qaldırmaq məqsədilə Azərbaycan, rus və xarici dillərdə olan ədəbiyyatların əlavə komplektləşdirilməsi sayəsində 97 nüsxə ədəbiyyat əldə edilmişdir. Bunu əldə etmək üçün müxtəlif dövlətlərin kitabxanaları ilə kitab mübadiləsi imkanlarından və kitab mağazalarından istifadə edilmişdir.

1997-ci ildə Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (MDB) bir sıra ölkələrinin 10 elmi təşkilatı ilə kitab mübadiləsi aparılmış və bu yolla 638 nüsxə ədəbiyyat alınmışdır.

MEK-in maliyyə imkanlarının olmaması, rabitə xərclərinin artması, kitab mübadiləsində onun ləng iştirakı tərəf müqabillərinə ədəbiyyatın çatdırılmasını məhdudlaşdırırdı. 1997-ci ildə mübadilə fonduna 930 nüsxə ədəbiyyat daxil olmuşdur ki, onlardan 45 nüsxəsi kitabxananın fondlarına verilmişdir. Kitab mübadiləsi ilə 2657 nüsxə ədəbiyyat göndərilmişdir. Mübadilə fondunun həcmi artaraq 64709 nüsxə ədəbiyyatı əhatə edirdi.

Həmin ildə EA kitabxana şəbəkəsinin fondlarında 3227623 nüsxə ədəbiyyat toplanmışdır. Bunlardan 1882491 nüsxə Mərkəzi Elmi Kitabxana fondlarında, 1345132 nüsxə ədəbiyyat isə şəbəkə fondlarında mühafizə edilir. Xarici ədəbiyyat fondlarına aid olan 756474 nüsxə kitabdan MEK-in özündə 530411 nüsxəsi saxlanılır. Kitab fondları məzmunca universaldır.

¹ Bu rəqəm göstəriciləri MEK-in mühasibat şöbəsindəki sənədlərdən götürülmüşdür.

Bundan başqa xarici ədəbiyyatın komplektləşdirilməsi sahəsində də qarşıya qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsi sahəsində çətinliklər mövcuddur. Belə ki, kitabxananın valyuta təsisatı kifayət qədər deyildir.

MEK-in fondlarının xarici ədəbiyyatla komplektləşdirilməsinin əsas mənbəyi Beynəlxalq Kitab Mübadiləsi yolu ilə dünyanın 49 ölkəsinin 534 elmi təşkilatıdır. 1998-ci ildə bu təşkilatların sayı 546-ya çatmışdır [5,1998,s.5]. Onların arasında akademiyalar, universitetlər, dünyanın ən iri və milli kitabxanaları, nəşriyyatlar, redaksiyalar, firmalar, muzeylər və ayrı-ayrı alimlər vardır.

Beynəlxalq kitab mübadiləsi yolu ilə 2775 nüsxə ədəbiyyat alınmışdır. MEK üç yeni təşkilatla mübadilə münasibətləri yaratmışdır. Bunlar Pekindəki Təbiət elmləri üzrə Çin təşkilatı, İran Milli Kitabxanası, İranın Qum şəhərindəki Ayətullah əl-Maraği Nəcəf Kütəvi Kitabxanasıdır. Bununla yanaşı “Beynəlxalq Elm fondu”ndan alimləri xarici elmi ədəbiyyatla pulsuz təmin edilməsi şəklində humanitar yardım alınmışdır. Bu xətlə 1704 nüsxə ədəbiyyat alınmışdır.

Maliyyə çətinlikləri ilə əlaqədar bir sıra təşkilatlarla mübadilə münasibətləri dayandırılmışdır. Kitab mübadiləsində zəif iştirak etdiyinə görə 1998-ci ildə 4 tərəf müqabili MEK ilə əlaqəsini rəsmi surətdə kəsmişdir. Azərbaycan EA prezidentinin MEK-ə lazımı miqdarda ədəbiyyatın verilməsi haqqındakı sərəncamının pozulması və kitabxanaya mübadilə üçün yeni nəşrlərin verilməməsi bu əməliyyatın ildən-ilə məhdudlaşmasına səbəb olmuşdur.

Beynəlxalq kitab mübadiləsinin zəifləməsinə təsir edən ikinci səbəb poçt-rabitə xərclərinin çox yüksək olmasıdır. Bütün bunlara baxmayaraq kitabxanaya bir çox ölkələrdən humanitar yardım da daxil olmuşdur. Bu Amerika milyonçusu Corc Sorosun xaricdə nəşr olunmuş jurnalları kitabxanaya hədiyyə verməsidir. 1998-ci ildə onun göndərdiyi jurnalların sayı 743 nüsxə olmuşdur [5, 1998, s.4].

IV FƏSİL

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsinin mərkəzləşdirilməsi elmi işçilərə kitabxana - informasiya xidmətində yeni mərhələ kimi (1974 - 1990-ci illər)

İslam, Tarix, Sənət və Kültür Araşdırmalar Mərkəzinin direktoru professor Ekmələddin İhsanoğlunun hədiyyə verdiyi türk, ərəb və fars dillərində olan 100-dən çox kitab da fondda öz daimi yerini tapmışdır. Rusiya EA-nın Təbiət Elmləri Kitabxanasının pulsuz MEK-ə verdiyi 154 adda jurnal oxucular üçün qiymətli hədiyyə olmuşdur.

Nəhayət, AMEA kitabxana şəbəkəsinin yaxın gələcəkdəki ən mühüm vəzifələrindən biri də onun kadr potensialının təkmilləşdirilməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan MEA kitabxana şəbəkəsində çalışan işçilərin çoxu ali təhsillidir. Kadrların çoxu 10 ildən artıq iş stajına malikdirlər. Bunu aşağıdakı cədvəldən görmək olar.(Bax: cədvəl 4.10)

Cədvəl 4. 10

İş stajı	İşçilərin sayı	%-lə
5 ilə qədər	50	27,2
5 ildən 10 ilə qədər	21	11,4
10 ildən çox	113	61,4
Cəmi	184	100,0

2000-ci ilin məlumatına əsasən demək olar ki, MEK-da çalışan ali təhsilli işçilərin sayı artaraq 90,7-yə, yəni 137 nəfərə çatmışdır.(Bax: cədvəl 4.11)

Zənnimizcə, yaxın illərdə kitabxananın kadr tərkibində və kadrlarla işdə əsaslı keyfiyyət dəyişiklikləri baş verməlidir. Belə ki, müasir kitabxanaçılıq peşəsinə verilən tələblər ciddi surətdə dəyişmişdir. Hal-hazırda elmi kitabxanada fəaliyyət göstərən hər bir əməkdaş müasir informatika texnologiyası, dünya kitabxana-informasiya məkanında baş verən proseslər haqqında dərin biliklərə, kompüterlə işləmə vərdişlərinə nail olmalıdır.

Cədvəl 4.11

Təhsilli	İşçilərin sayı	%-lə
Ali təhsilli	137	90,7
O cümlədən ali	-	-
Ixtisas təhsilli	52	34,4
Natamam ali	8	5,3
Orta-ixtisas	6	4,0
Orta-ümumi	-	-
Cəmi	151	100,0

Qeyd: Hesablamalar Mərkəzi Elmi Kitabxananın şəbəkə üzrə uçot -hesabat materiallarına əsaslanır.

Müasir kitabxanaçı oxucularla işin pedaqoji və psixoloji xüsusiyyətlərini dərinlən bilməlidir. Bununla yanaşı, dövrün kitabxanaçısı kitabxana marketinqi və kitabxana menecmenti haqqında aydın təsəvvürə malik olmalıdır. Nəhayət, hər bir kitabxana işçisi bir və ya bir neçə xarici dilə yaxından bələd olmalı, xarici ədəbiyyatla işləmək, həmin ədəbiyyatı elmi baxımdan düzgün təsnifləşdirmək və oxucuya tövsiyə etmək qabiliyyətinə malik mütəxəssis olmalıdır. Bu baxımdan Mərkəzi Elmi Kitabxana tərəfindən AMEA kitabxana şəbəkəsinin ixtisas səviyyəsinin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş geniş həcmli proqram hazırlanıb həyata keçirilməlidir.

Yaxşı kitab müəllifin başər nəslinə hədiyyəsidir.

C.Adisson

NƏTİCƏ

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının fəaliyyəti dövründə qazandığı ən böyük uğurlardan biri onun geniş və zəngin kitabxana şəbəkəsinin formalaşmasıdır.

Hazırda bu şəbəkə özündə Mərkəzi Elmi Kitabxana ilə yanaşı, 27 elmi-tədqiqat müəssisəsi kitabxanalarını birləşdirir.

Dünya elmi-texniki fikrinin inkişafını əks etdirən 50-dən artıq dildə, 4 milyon nüsxədən çox XVI əsrdən müasir dövrümüzdə qədər müxtəlif informasiya daşıyıcılarını cəmləşdirən bu zəngin mənəvi xəzinə xalqımızın elmi tərəqqisində müstəsna rol oynamışdır.

Bu bilik və informasiya məbədi ümumdünya və milli elmi ənənələrimizin nailiyyətlərini toplayıb, mühafizə edib, sistemləşdirib elmi ictimaiyyətin istifadəsinə verməklə Azərbaycan elminin dünya elmi uğurları səviyyəsində inkişaf etdirilməsində əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının kitabxana-informasiya sərvətləri elmimizin çoxəsrlik tarixini, təşəkkülü və inkişafını ifadə edir.

XX əsrin 20-ci illərindən inkişaf yoluna qədəm qoymuş AMEA kitabxana şəbəkəsi 85 ilə yaxın tarixi dövr ərzində olduqca mürəkkəb və çoxşaxəli inkişaf yolu keçmişdir.

Özəyi 1923-cü ildə “Azərbaycanı Tətbiq və Tətəbbü Cəmiyyəti”ndə qoyulmuş, 1929-cu ildən Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutu, 1933-cü ildən SSRİ EA Zaqafqaziya Filialının Azərbaycan Şöbəsi, 1935-ci ildən SSRİ EA Azərbaycan filialının və nəhayət, 1945-ci ildə müstəqil Elmlər Akademiyasının tərkibində təşəkkül tapmış bu kitabxana şəbəkəsinin qazandığı təcrübə, keçdiyi zəngin yol, bu yolun

ayrı-ayrı inkişaf mərhələləri aydın şəkildə sübut edir ki, kitabxana işi Akademiyada elmi-tədqiqat prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi onun inkişafına səmərəli təsir göstərmişdir.

AMEA kitabxana şəbəkəsində formalaşmış zəngin sənəd-informasiya ehtiyatları mövzu, dil və tipoloji tərkibinə görə bu nəhəng elm məbədində aparılan tədqiqatların spesifik xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılmış və elmi-tədqiqat prosesinin optimallaşdırılmasına xidmət etmişdir.

Hələ 1920-ci illərdə “Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyəti”ndə fəaliyyətə başlayan Mərkəzi Kitabxanada Azərbaycanşünaslıq, Qafqazşünaslıq və Şərqsünaslıq sahələrində qiymətli kitab, dövrü nəşrlər və əlyazma fondları yaradılmışdır.

Artıq 1930-1940-cı illər Elmlər Akademiyasının kitabxana şəbəkəsinin yaranması və təşəkkülü mərhələsidir. Məhz bu illər EA-nın tərkibində Kimya, Geologiya, Energetika, Fizika, Botanika, Zoologiya, Tarix, Ədəbiyyat və Dil elmi-tədqiqat müəssisələri və onların kitabxanaları yaradılmış, bu kitabxanalarda müvafiq elm sahələrinə dair zəngin fondlar formalaşmağa başlamışdır. Bu elmi-tədqiqat müəssisələri kitabxanalarının fondlarında Azərbaycan dilində olan elmi ədəbiyyatla yanaşı, rus, avropa və şərq xalqları dillərində XVIII-XX əsrlərdə nəşr olunmuş monoqrafiyalar, jurnallar, məcmuələr, müxtəlif dünya elmi cəmiyyətlərinin əsərləri, xəritə, atlas və digər materiallar cəmləşdirilib oxucuların istifadəsinə verilmişdir.

Azərbaycan Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsinin inkişafında keyfiyyətə yeni tarixi mərhələ 1945-ci ildə müstəqil EA-nın təşkilindən sonra başlamışdır.

1945-1974-cü illərdə EA kitabxana şəbəkəsinin fəaliyyətində əsaslı kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir.

Bu illərdə EA kitabxana fondunun ümumi həcmi orta hesabla 10 dəfə artmış, məzmun tərkibi genişlənmiş, oxuculara

xidmət işinin məzmunu və formaları kökündən yaxşılaşdırılıb müasirləşdirilmişdir. Məhz bu tarixi mərhələdə EA kitabxana şəbəkəsinin maddi-texniki təminatı əsaslı dərəcədə möhkəmlənmiş, kadr təminatı təkmilləşmiş, kitabxanalarda kataloq-kartoteka və digər informasiya axtarışı sistemləri yaradılıb inkişaf etdirilmiş, beynəlxalq kitab mübadiləsi genişlənmiş, əsaslı elmi-bibliografik vəsaitlər meydana gəlmiş, kitabxana işinin metodiki təminatı istiqamətində səmərəli tədbirlər həyata keçirilməyə başlanmışdır.

Bütün bunlar Akademiya sistemində və ümumiyyətlə respublikada elmi işçilərə kitabxana xidmətini daha səmərəli və məqsədyönlü təşkil etmək üçün geniş imkanlar yaratmışdır.

70-ci illərdə EA kitabxana şəbəkəsinin mərkəzləşdirilməsi Akademiya sistemində kitabxana işinin təşkili və idarə olunmasında dönüş mərhələsi kimi qiymətləndirilə bilər. 18 il ərzində həyata keçirilən mərkəzləşdirmə bu dövr ərzində öz mütərəqqi rolunu nümayiş etdirmiş, elmi işçilərə kitabxana xidmətində qabaqcıl iş üsullarını həyata keçirmək üçün daha əlverişli şərait yaratmışdır.

1974-1990-cı illərdə EA kitabxanalarında dünya təc-rübəsinə uyğun fərdi oxuculara və kollektivlərə elmi-informasiya xidməti sistemli fəaliyyət kimi formalaşmış inkişaf etdirilmiş, bu işin kompüterləşdirilməsinə yönəlmiş səmərəli addımlar atılmışdır.

Bu illərdə EA kitabxana şəbəkəsinin elmi-bibliografiya fəaliyyəti xeyli inkişaf edərək məzmun, forma və metodiki baxımdan təkmilləşdirilmiş, elmin müxtəlif sahələri və problemlərinə dair, eləcə də görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərinə həsr olunmuş sanballı bibliografik vəsaitlər meydana gəlmişdir.

1974-1990-cı illərdə EA kitabxana şəbəkəsində beynəlxalq kitab mübadiləsi daha da inkişaf etdirilmiş, nəticədə

kitabxanaların fondları dünya elmi və texnikasının son nailiyyətlərini əks etdirən minlərcə yeni nəşrlərlə zənginləşmişdir.

Ümumiyyətlə, mərkəzləşdirmə şəraitində EA kitabxana şəbəkəsi komplektləşdirmə, kataloqlaşdırma, oxuculara xidmət işində vahid təşkilati-metodiki konsepsiyaya əsaslanmış kitabxana birliyi (kompleksi) kimi fəaliyyət göstərmiş və kitabxana-informasiya təminatında uğurlu nəticələr əldə etmişdir.

Azərbaycan EA kitabxana şəbəkəsinin inkişafının bütün mərhələlərində Mərkəzi Elmi Kitabxananın müstəsna rolu olmuşdur.

Əsası 1923-cü ildə qoyulmuş bu kitabxana bütün dövrlərdə Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsinin yaranması, formalaşması və inkişafında əvəzsiz xidmətlər göstərmiş, Akademiya sistemində mütərəqqi kitabxana, biblioqrafiya və elmi informasiya proseslərinin meydana gəlib təşəkkül tapmasında aparıcı və istiqamətverici rol oynamışdır.

Mərkəzi Elmi Kitabxananın xüsusən beynəlxalq kitab mübadiləsi, elmi biblioqrafiya, elmi informasiya, eləcə də təşkilati-metodiki fəaliyyəti EA-da oxuculara kitabxana xidmətinin təşkili və idarə olunmasında həlledici əhəmiyyət kəsb etmişdir.

1970-1980-cı illərdə bu kitabxananın fəaliyyətində kitabxana işinə dair elmi-analitik təhlil metodlarının formalaşması, kitabxanaşünaslıq problemlərinə həsr olunmuş “Elmi Əsərlər”in, metodik vəsaitlərin meydana gəlməsi, elmi konfransların təşkili, müxtəlif beynəlxalq tədbirlərdə əməkdaşların iştirak etməsi və s. Mərkəzi Elmi Kitabxananın yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyduğunu sübut edirdi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, EA kitabxana şəbəkəsi və xüsusən Mərkəzi Elmi Kitabxananın inkişafında Akademiyanın prezidentlərindən Y.Məmmədəliyevin, Z.Xəlilovun, H.Abdulayevin xidmətləri xüsusi qeyd olunmalıdır.

Müxtəlif dövrlərdə EA Kitabxana Şurasının sədri vəzifəsində çalışmış akademiklərdən A. Qarayev, M. Da-daşzadə, Z.Bünyadov, B.Nəbiyev, C.Quliyevin, eləcə də kitabxana şurasının üzvləri Ş.Əzizbəyov, M.Hüseynov, N.Topçubaşov, H.Araslı, V.Volobuyev, M.Nağıyev F. Məlikov və başqalarının səmərəli fəaliyyəti Akademiyada kitabxana işinin inkişaf tarixinə həmişəlik həkk olunmuşdur.

Bu görkəmli elm xadimləri ilə yanaşı EA kitabxana sistemində çalışmış Y.Tahirov, A.Baqri, M.Karpinskaya, N.Axundov, R.Kazımov, M.Həsənova, T.Sadıxova, V.Urlov-skaya, M.Muradova, F.Hüseynova, A.Məmmədova, R.Eyvazova, Y.Qureviç, Ş. Kərimova və başqalarının səmərəli fəaliyyəti Akademiyanın kitabxana işi tarixində iz qoymuşdur.

Təəssüflə qeyd edilməlidir ki, 90-cı illərdən başlayaraq keçmiş SSRİ və Azərbaycanda baş vermiş məlum hadisələr digər kitabxana şəbəkələri kimi EA kitabxana şəbəkəsinə də öz təsirini göstərmişdir. Xüsusən 90-cı illərin birinci yarısında bu şəbəkə böhran vəziyyətinə düşmüş, onun fəaliyyətində durğunluq meylləri meydana gəlmişdir.

Maddi çətinliklər və xüsusən maliyyə çatışmazlığı ilə əlaqədar kitabxana fondları müntəzəm surətdə yeni vətən və xarici nəşrlərlə zənginləşə bilməmiş və bununla da Akademiyanın kitab-informasiya ehtiyatlarında ciddi boşluqlar formalaşmışdır. Belə vəziyyət şübhəsiz ki, Elmlər Akademiyasında elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasına ciddi mənfi təsir göstərmişdir.

Bunlarla yanaşı son bir neçə il ərzində MEA sistemində bəzi canlanma və inkişaf meylləri güclənməkdədir. Bu proses özünü daha çox Mərkəzi Elmi Kitabxananın fəaliyyətində göstərir. Burada son illər yeni ədəbiyyatın alınmasına yönəlmiş maliyyə vəsaitinin artımı, Mərkəzi Elmi Kitabxananın respublikada fəaliyyət göstərən səfirliklərlə, eləcə də digər bey-

nəlxalq qurumlarla, xüsusən “Soros fondu” ilə əlaqələrinin yaradılması və nəticədə kitabxanaya maliyyə qoyuluşunda nəzərə çarpan irəliləyişlər onun fəaliyyətində yeni keyfiyyət dəyişikliklərinin baş verməsinə səbəb olmuşdur. Son vaxtlar Mərkəzi Elmi Kitabxanada həyata keçirilən bir sıra əməliyyatların tədriclə kompüterləşdirilməsi, oxuculara xidmət işinin “internet” sisteminə qoşulması, kitabxana tərəfindən nəşr edilmiş sanballı elmi-biblioqrafik nəşrlər və məlumat ədəbiyyat və s. tədbirlər buna misaldır.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsinin fəaliyyətinin optimallaşdırılması vəzifələri yaxın gələcəkdə aşağıdakı problemlərin həll edilməsini zəruri edir:

- kitabxanaların kitab fondlarının komplektləşdirilməsinə yönəldilən vəsaiti hüquqi və fiziki şəxslərin könüllü ayırmaları və qanunvericiliklə qadağan olunmayan digər mənbələr, məsələn qrantlar, marketinq fəaliyyəti hesabına xeyli artırmaq olar;

- kitabxana işinin təşkilinin səmərəsini artırmaqdan ötrü bu sahədə beynəlxalq təcrübədən və beynəlxalq əməkdaşlığın bütün imkanlarından geniş istifadə olunmalıdır;

- kitabxanalarda oxucuların müasir tələbatlarını ödəmək səviyyəsinə çatdırılması bir sıra tədbirlərin də həyata keçirilməsini tələb edir. Onların arasında aşağıdakılar xüsusi yer tutur:

a) kitabxana işinin avtomatlaşdırılması və kitabxanada saxlanılan mədəni sərvətlərin bütün vətəndaşlar üçün ümumaçıqlığını təmin etməkdən ötrü kitabxana fondlarının müasir-informasiya daşıyıcılarına köçürülməsi işinin təmin edilməsi;

b) kitabxanaların milli ədəbiyyatla ardıcıl təchizatı sisteminin yaradılması və bu işin maliyyə təminatının davamlı olaraq yaxşılaşdırılması;

- bazar iqtisadiyyatına keçid Azərbaycan MEA MEK-in qarşısında yeni vəzifələr qoyur, bazar münasibətlərinin

tələblərinə uyğun iş metodları və formalarının tətbiqini zəruri edir. Yaxın və uzaq xarici ölkə kitabxanaları ilə əlaqələrin bərpa edilməsi, ədəbiyyatın qarşılıqlı surətdə mübadilə olunması, informasiya-biblioqrafiya tələbatının vaxtında ödənilməsi, yeni xidmət üsullarının tapılması, kitab fondlarından səmərəli istifadə olunması günün tələbindən irəli gələn əsas məsələlərdəndir.

Azərbaycan MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının fəaliyyətində əsaslı dönüş yaratmaq, oxuculara göstərilən xidmətin səviyyəsini yüksəltmək, informasiya-biblioqrafiya xidmətinin operativliyini təmin etmək oxuculara göstərilən xidmətin coğrafiyası genişləndirilməlidir. Bu məqsədlə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri hesab edirik:

a) fondların yeni ədəbiyyatla komplektləşdirilməsi, həmçinin kitab mübadiləsini təmin edən Azərbaycan alimlərinin xarici ölkələrdə elmi ədəbiyyatının təbliğinin mühüm mənbələrindən biri olan mübadilə fondu üçün əlavə pul ayırmaqla, vaxtında və müntəzəm maliyyələşməsini nəzərə almaq;

b) az soruşan ədəbiyyatın yerləşməsi üçün (depozitar fond) yer ayırmaq və depozitar mühafizə məqsədi ilə nadir nəşrləri və ədəbiyyatı seçmək üçün kitab fonduna yenidən baxmaq lazımdır;

-Azərbaycan Milli EA Rəyasət Heyətinin “Mərkəzi Elmi Kitabxananın fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması tədbirləri haqqında” 1998-ci il 13 may tarixinə əsasən Azərbaycan EA-sı idarə və təşkilatlarının direktorları nəşr edilən kitab və jurnallardan MEK-in fondu və mübadiləsi üçün 30 nüsxə kitab və 50 nüsxə jurnal ayrılması işinə nəzarəti artırmalıdır;

-son illər ərzində maliyyə çətinlikləri ilə əlaqədar kitabların qorunub saxlanması şəraiti pisləşmiş, avadanlıq, kitab rəfləri, kataloq qutuları şkaflar və s. yarırsız hala gəlmişdir ki, bunlar

da yeni müasir avadanlıqla əvəz edilməlidir. Bu baxımdan EA Kitabxana Şurası ilə razılaşdırılmış sifarişinə əsasən aşağıda qeyd edilən məqsədlər üçün əlavə vəsait ayrılması olduqca zəruridir:

a) yeni avadanlıqlar - kompüter (printer), surətçıxarma - çoxalma texnikası, şkaflar və s. alınması, kitabların bərpası və cildləmə işləri üçün vəsaitlə təmin edilməsi;

b) respublika və xarici ölkələrdə nəşr edilən yeni ədəbiyyatın, dərc olunan qəzet və jurnalların vaxtında alınması üçün kitabxanaya müvafiq miqdarda valyuta ayrılması;

v) Beynəlxalq kitab mübadiləsinin işinə böyük maneçilik törədən və yüksək məbləğ təşkil edən poçt tarifinə 50% güzəşt edilməsi Nazirlər Kabinetinin qarşısında qoyulmalıdır;

- Mərkəzi Elmi Kitabxananın Beynəlxalq Kitabxana Cəmiyyətinin üzvü olduğu nəzərə alınaraq onun həmin cəmiyyətin işində və xarici ölkələrdə keçirilən konfranslarda iştirakı təmin edilməlidir;

- oxuculara kitabxana-biblioqrafiya xidmətini yaxşılaşdırmaq, fondlardan səmərəli istifadə, təbliği, həmçinin kitabxana işi proseslərini avtomatlaşdırmaq və daha yüksək səviyyədə qurmaq üçün kitabxana əməkdaşlarının öz peşə fəaliyyətində kompüterdən istifadə etmək üzrə biliklərin və həmçinin xarici dillərin mənimsənilməsi məqsədilə ixtisasartırma kursları təşkil edilməlidir;

- aparıcı işçilərin peşə səviyyəsinin müasirləşdirilməsi məqsədilə onların kitabxana işi inkişaf etmiş yaxın və uzaq xarici ölkələrdə stajorluğunu təmin etmək üçün lazımi tədbirlər həyata keçirilməlidir;

- kitabxana işinin səmərəliliyinin artırılmasına dair elmi tədqiqatların genişləndirilməsi MEK-in ümdə vəzifələrindən biri sayılmalıdır;

- AMEA şəbəkə kitabxanalarının metodiki təminatı kökündən dəyişdirilməli və yeniləşməlidir. Bu məqsədlə metodiki şəbəkə yenidən bərpa edilməli, digər şəbəkələrin fəaliyyəti

güclənməlidir. Bundan əlavə, Mərkəzi Elmi Kitabxananın metodiki fəaliyyətində məqsədli proqramlaşdırma, informasiyalaşdırma, elmi-analitik təhlil metodlarından geniş istifadə edilməlidir.

Bundan əlavə, oxuculara dolğun informasiya xidmətində, eləcə də kitabxanalararası abonement və komplektləşdirmə proseslərində “İnternet”dən fəal istifadə edilməlidir.

Heç şübhə yoxdur ki, informasiya əsri adlandırılan XXI əsrdə elmi işçilərin sənəd – informasiya kütləsinə artan tələbatı ilə əlaqədar Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası kitabxana şəbəkəsinin funksiyaları daha da inkişaf edib mürəkkəbləşəcək, onların elmin inkişafına təsir qüvvəsi daha da səmərəli olacaqdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT VƏ MƏNBƏLƏR

1. Araslı H. XVII-XVIII əsrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.- Bakı, 1956.- 83 s.
2. Azərbaycan Böyük Vətən müharibəsində (1941-1945): Bibliografiya / tərt.ed.: F.A.Babayeva.- Bakı: Elm, 1975.- 118 s.
3. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 60 illik yubileyi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı, 14 fevral 2005-ci il // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası-60. – Bakı: Elm, 2005. – 472s.
4. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Arxiv materialları.- F,1 siy.1, arx.4, qutu 2, S.1-17; arx.33, qutu 12, S.55; F.1, sax.vah.38, S.101; siy.4,iş 17, vərəq 24; arx.185, qutu 14, S.13-55; arx.379, qutu 29, S.4; arx.230, qutu 17, S.5; f.5, siy. 2, arx.7, qutu 37, S.2-4; arx.45, qutu 36, S.53-55.
5. Azərbaycan EA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının və Elmi-tədqiqat institutları nəzdindəki şəbəkəsinin qısa hesabatı.- 1995, 1996, 1997, 1998, 1999.
6. Azərbaycan EA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının Elmi Əsərləri.- Bakı, 2000.- Bur.3. - 139 s.
7. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.-Bakı: Azər nəşr, 1995.- 55s.
8. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasında çıxışı // Azərbaycan.- 1995.- 6 iyun.
9. Azərbaycan SSR EA kitabxana fondlarının istifadəsinin effektivliyi və onların kompleks elmlər üzrə oxucu sorğuları ilə uyğunluğu: tədqiqatın nəticələri /Azərbaycan EA MEK. – Bakı, 1985.- 85s.

10. Azərbaycan SSR EA Mərkəzi Elmi Kitabxanası əməkdaşlarının çap işləri, 1924-1985: Biblioqrafik göstərici /Azərbaycan SSR EA MEK.- Bakı,1987.- 102 s.
11. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanası: Bələdçi.- Bakı: Elm, 1990.- 146 s.
12. Azərbaycan tarixi, 3 cilddə.- Bakı, 1961.- C.1.- S. 150-151; C.3.- Bakı, 1973.- 464s.
13. Bağırzadə Ə. Azərbaycan ziyalıları Böyük Vətən müharibəsi illərində. - Bakı : Azər nəşr, 1970. – 442s.
14. Baxşəliyev Z.H. Kitabxanaşünaslığa giriş : Dərs vəsaiti. – Bakı,1998. – 98s.
15. Əliyev Z.H. Azərbaycan biblioqrafiyasının tarixi (1920-1958). - Bakı, 1963. – 220s.
16. Əliyev Z.H. Azərbaycanda biblioqrafiya işinin inkişafı(1920-1958): Pədoqoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya. – Bakı, 1963. – 220s.
17. Həsənova M.M. Azərbaycan SSR EA Əsaslı Kitabxanasının və onun filiallarının işində Elmi-Metodik Şuranın rolu // Kitabxana-biblioqrafiya və məlumat işi məsələləri. – Bakı, 1979. – S.10-17.
18. Xələfov A.A. Xələfov A.A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi(1920-1932).- Bakı : ADU,1960. – 187s.; Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi(1933-1958). -Bakı : Azər nəşr,1974. –244s.
19. Xələfov A.A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi kursuna giriş. – Bakı, 1996. –36s.
20. Xələfov A.A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixindən: Qədim dövrlərdən başlamış XVIII əsrin axırlarınadək. – Bakı: Bilik, 1986. – 51s.
21. Xələfov A.A. Böyük Vətən Müharibəsi illərində Azərbaycanda kitabxana işi (1941-1945-ci illər) //ADU-nun Elmi Əsərləri. Kitabxanaşünaslıq-biblioqrafiya seriyası. -1970.- № 2.- S.32-38.

22. Xələfov A., Kazımov R., Bədəlov E. Kitabxana işçisinin məlumat kitabı.- Bakı : Azərneşr, 1986. –288s.
23. Xələfov A.A. Müasir şəraitdə Azərbaycanda kitabxana quruculuğunun nəzəriyyə və təcrübəsinin elmi əsasları //Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya: Elmi-nəzəri və təcrübi jurnal.- 1977. – №1. – S.18-26.
24. Xələfov A.A. Müstəqillik illərində Azərbaycanda kitabxanaşünaslığın inkişafı / AMEA MEK Elmi Əsərlər. – 2009. - №10. – S.3-28.
25. İsmayılov X.İ. Azərbaycan Respublikasında kitabxana işi-nin metodik təminat sisteminin inkişaf tarixi(1918-2000). – Bakı, 2000. – 220c.
26. İsmayılov X.İ. Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə kitabxana işi //Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya : Elmi-nəzəri jurnal. – 1997. – №1. – S.27-37.
27. Kazımov R.Ə., Əliyev T.A. Azərbaycanda elmi kitabxanaların mərkəzləşdirilməsi məsələləri // Azərbaycanı kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsi məsələləri. – Bakı, 1986. – S.75-80.
28. Kərimova Ş. Azərbaycan SSR EA Mərkəzi Kitabxanasında məlumat-axtarış cictimənin təkmilləşdirilməsi məsələləri // Kitabxana-biblioqrafiya və məlumat işi məsələləri: Məqalələr məcmuəsi. – Bakı,1979. – S.58-68.
29. Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu // Azərbaycan.- 1999. -17 mart.
30. Qureviç V. MKS-də Mərkəzi Elmi Kitabxananın filiallarının fəaliyyətinin bəzi məsələləri. – Bakı, 1988. – S.98-105.
31. Mahmudov Y. Səyyahlar, kəşflər, Azərbaycan. – Bakı, 1985. – 186s.
32. Məhərrəmli Ə. Azərbaycan SSR EA Əsaslı Kitabxanasında biblioqrafiya işinin yaranması tarixindən

- //ADU-nun Elmi Əsərləri. Kitabxanaşünaslıq-bibliografya seriyası.- Bakı,1971.- S.52-57.
33. Məmmədov M. Azərbaycan SSR MKS-də vahid kitab fondunun komplektləşdirilməsi xüsusiyyətləri // Kitabxana-bibliografya və məlumat işi məsələləri: Məqalələr məcmuəsi. – Bakı,1988. – S.29-36.
 34. Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemi bölmələrinin nümunəvi əsasnamələri, kitabxana işçilərinin vəzifə təminatları və uçot formaları / M.F.Axundon adına RDK. – Bakı, 1979. – 130s.
 35. Mınayıl Ə., Rəhimova Ə. Yaxın Şərqi orta əsr kitabxanaları haqqında //Azərb.SSR EA Xəbərləri: Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası. – 1967.- № 2. –S.41.
 36. Muradova M. Azərbaycan SSR Mərkəzi Elmi Kitabxanasının Yaxın və Orta Şərq ölkələrinin beynəlxalq kitab mübadiləsi // Kitabxana-bibliografya və məlumat işi məsələləri. – Bakı,1988. – S.44-52.
 37. Müqəddəs elm məbədi : Azərbaycan Elmlər Akademiyasının 50 illiyinə həsr olunur. – Bakı,1996. – 112s.
 38. Onullahi S. Təbriz kitabxanaları (X-XVIII əsrlər)// BDU-nun Elmi Əsərləri. Kitabxanaşünaslıq və bibliografya seriyası. -1975. – № 2. – S.54-55.
 39. Rzayev A. Nəsirəddin Tusi : həyatı, elmi və dünyagörüşü. – Bakı, 1996. – S.186.
 40. SSRİ-də kitabxana işi haqqında Əsasnamə. – Bakı,1984. – 41s.
 41. Şorkina N., Qafurova L. Mərkəzləşdirmə şəraitində komplektləşdirmənin təşkili və prinsipləri// Kitabxana işçisinə kömək: Rüblik elmi-metodik məcmuə. – Bakı. – 1974.- № 49(72). –S.10-28.
 42. Tağıyev H. Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda kitabxana işinin inkişafı. – Bakı: Azərnəşr,1960. – 136s.
 43. Абрамов К.И. История библиотечного дела в СССР. – М., 1980. – 252с.

44. Ализаде А. Социально-экономические и политические история Азербайджана XIII-XIV вв. – Баку, 1956.- С.190.
45. Багрий А.В. Материалы для библиографии Азербайджана.- Баку. – Вып.1. - 86с.; Вып.2. – 1924. – 74с.; Вып.3. – 1925. – 91с.
46. Бачалдин Б.Н. Вопросы организации библиотечной сети АН и ее фонды //Библиотеки СССР: опыт работы. – 1970. – Вып.45.- С.47-62.
47. Библиография изданий Академии наук Азербайджанской ССР 1923-1945гг.– Баку: Элм,1984. – Т.1. - 198с.
48. Библиотека АзФАН //Архив АН Азербайджана, ф.5,оп.2, арх.7, кор.36, С.36; С.53.
49. Библиотека АзФАН //Известия Азербайджанского филиала АН СССР. – 1937. - № 2.- С.108.
50. Библиотека в помощь науке // Материалы научно-практической конференции. – М., 1971. – 142с.
51. Варфоломеева М.В. Вопросы организации сети академических библиотек //ББИ АН СССР и АН союзных республик. – М., 1964. – № 51. – С.46-63.
52. Влияние системы ИРИ на комплектование фондов библиотеки АН Азербайджанской ССР// Межотраслевая информация. – 1976.- Вып.1.- 14с.
53. Вопросы комплектования книжных фондов научных библиотек. – Л.: БАН СССР,1968. – 262с.
54. Гайдукова Р.Н. Разработка и исследование автоматизированных систем ИРИ в научно-технических библиотеках(на опыте Фундаментальной библиотеке АН Азерб.ССР): Дис.на соиск.канд.техн.наук. – Баку,1977.- 180с.
55. Гайдукова Р.Н. Система ИРИ в Фундаментальной библиотеке АН Азербайджанской ССР // Проблемы информации и ретроспективной библиографии

- библиотек АН СССР и АН Союзных республик. – М.,1974. – С.85-92.
56. Гасанова М.М.,Листенгартен Н.Б. Издательская деятельность Фундаментальной библиотеки Академии наук Азербайджанской ССР за годы Советской власти // Библиотечно-библиографическая и информация АН СССР и АН Союзных республик. – М.,1967. – С.81-85.
57. Гасанова М.М., Садыхова Т.Д., Листенгартен Н.Б. Центральная научная библиотека Академии наук Азербайджанской ССР за годы Советской власти //Вопросы библиотечно-библиографической и информационной работы. – Баку: Элм,1988. – С.7-19.
58. Деятельность общества за два года(1923-1925гг.) //Архив АН Азербайджана, ф.1, оп.1, арх.4, кор.2, С.105.
59. Замечательная библиотека // Бакин.рабочий. – 1936. – 21 апреля.
60. Имамкулиева Л.Ю. О результатах исследования информационных запросов читателей на отечественную периодическую литературы в Центральной научной библиотеки АН Азерб.ССР //Оптимизация работы по обслуживанию читателей: сб.науч.тр. –М., 1985.- С.54-64.
61. Исмаилов Н. Библиотека-библиографические и информационные ресурсы Азербайджанской Республики: Состояние и пути совершенствование. – Баку, 2003. – 150с.
62. История Азербайджана: В 3-х т.- Баку,1963. – Т.3. - С.389.
63. Карташов Н.С. Формирование библиотечно-территориальных комплексов. – Новосибирск, 1978. – 260с.
64. Климов А.А. Фундаментальная библиотека //Известия АзФАН. – 1952. - №11. – С.75-76.

65. Книга суммарного учета отдела отечественного комплектования Фундаментальной библиотеки АН Азербайджанской ССР за 1968-1973гг.
66. Книги из Англии, Португалии, Польши //Бакин. рабочий. – 1936. – 21 апреля.
67. Краткий отчет о работе библиотеки АзОЗФАН СССР в 1934 года.
68. Круглоковский А.Н. Некоторые проблемы централизации сети научных (академических) библиотек. – М.,1976. – 120с.
69. Кязимов Р.А. Выступление IX Совещание директоров библиотек АН СССР и академии наук союзных республик //Библиотечно-библиографическая информация АН СССР и АН союзных республик. – М.,1969. –№72. - С.55-58.
70. Кязимов Р.А. О централизации библиотек в системе АН Азербайджана //Библиотековедение и библиография: Сб. – М., 1975.- вып.1. – С.54-60.
71. Кязимов Р.А. Проблемы эффективности работы научных библиотек //Библиотечно-библиографическая информация АН СССР и АН Союзных республик. – М., 1989. - №12.- С.55-59.
72. Кязимов Р.А. Работа Фундаментальной библиотеки АН Азерб.ССР в 1972г. и план на 1973г.//Библиотечно-библиографическая информация АН СССР и АН союзных республик.- М., 1973. - № 3(88). – С.72-81.
73. Кязимов Р.А. Развитие прогрессивных форм и методов обслуживания читателей в Фундаментальной библиотеке АН Азерб.ССР //Библиотечно-библиографическая информация АН СССР и АН Союзных республик: сб. – М.,1970.- № 4. –С.112-188.
74. Кязимов Р.А.Системы каталогов и картотек в академических библиотек //Библиотечно-библиогра-

- фическая информация АН СССР и АН союзных республик: сб. – М., 1964. – № 2. – С.19-23.
75. Кязимов Р.А.Твоя личная библиотека //Вышка. – 1966. – 5 марта.
76. Леонтьев В. Ценнейшее собрание научных изданий в ФБ АН Азербайджана. – Баку. – 1964. – 19 декабря.
77. Листенгартен Н.Б. Деятельность библиотечных советов в системе библиотек Академии наук Азербайджанской ССР //Вопросы библиотечно-библиографической и информационной работы. – Баку,1979. – С.27-37.
78. Магеррамлы Дж. Несколько слов об Академической библиотеке к 20 летию АН. Азербайджанской ССР. – Баку. – 1965. – 10 апреля.
79. Мамедов М.Г. Некоторые итоги централизации библиотечной работы в Академии наук Азербайджанской ССР //Проблемы централизации работы библиотек АН СССР и академии наук союзных республик: сб.науч.тр. – М., 1975. – С.5-13.
80. Мамедова А.З. Изучение информационных потребностей читателей и использование его результатов при комплектовании фондов Центральной научной библиотеки АН Азербайджанской ССР //Оптимизация работы по обслуживанию читателей: сб.науч.тр. – М.,1985. – С.74-81.
81. Оптимизация работы по обслуживанию читателей : сб.науч.тр. – М.,1990. – 180с.
82. Отчеты о работы Центральной научной библиотеки и библиотек научно-исследовательских учреждений АН Азербайджанской ССР за 1947-1955гг., 1956-1960гг., 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1980, 1982, 1985,1988, 1990.

83. Положение о библиотечной Совете филиала ЦНБ при НИУ АН Азербайджанской ССР. – Баку, 1987. – 2с.
84. Проблемы библиотечного и информационно-библиографического обеспечения научно-исследовательских работ академии наук социалистических стран // Материалы международного симпозиума директоров библиотек академии наук социалистических стран, 13-16 октября 1981 г. – М.,1982. – 168с.
85. Проблемы централизации работы библиотек Академии наук СССР и академии наук союзных республик: сб.науч.тр. – М.,1975. – 108с.
86. Постановления, протоколы и журналы заседания Общества обследования и изучения Азербайджана //Архив АН Азербайджана, ф.1, оп.1, арх.1, кор.1.
87. Расцвет науки Советского Азербайджана. – Баку: Элм,1980. – 340с.
88. Разуваева В. Комплектование и использование фондов академических библиотек АН СССР // Библиотечно-библиографическая информация библиотек АН СССР и АН союзных республик . – 1980. - № 4(93). – С.52-65.
89. Редкая книга (об интересных приобретениях ФБ АН Азербайджана) – Баку . – 1964. – 19 декабря.
90. Садыхова Т.Д. Из истории составления научно-вспомогательных указателей в Фундаментальной библиотеке Академии наук Азербайджанской ССР //Вопросы библиотечно-библиографической и информационной работы. – Баку,1979. – С.110-115.
91. Садыхова Т.Д., Листенгартен Н.Б. Центральная научная библиотека Академии наук Азербайджанской ССР на службе науке //История становления

- и развития академических библиотек. – Баку, 1987. – С.50-61.
92. Сборник руководящих материалов по библиотечной работе. – М., 1963. – 247с.
 93. Современные проблемы фондов научных библиотек. – М., 1980. – 119с.
 94. Справочник библиотекаря. – М.: Книга, 1985. – 302с.
 95. Учет фондов в библиотеках Академии наук союзных республик: Инструкция и учетные формы. – М., 1972. – 75с.
 96. Фонды: Состояние и тенденции развития. – М.,1976. – 223с.
 97. Чеботарева С. Рассказ об одном фонде //Бакин.рабочий. – 1965. – 10 февраля.
 98. Централизация библиотек и координация информационной работы в АН Азербайджанской ССР //Проблемы централизации библиотечной работы. – М. , 1975. – С.73-81.
 99. Централизованная библиотечная система Академии наук БССР: сб.науч.тр. – Минск, 1985. – 156с.
 100. Централизованная сеть Петербургских академических библиотек: становление и развитие : сб.статей. – СПб: БАН,1982. – 128с.
 101. Централизованная обработка литературы в Фундаментальной библиотеке АН Азербайджанской ССР //Проблемы централизации библиотечной работы: сб.науч.тр. – 1978. – Вып.2. – С.21-30.
 102. Централизованная библиотечной сети //Пути совершенствования информационно-библиографической системе : сб.науч.тр. – М.: ГБЛ., 1978. – 156с.
 103. Централизованная сеть Петербургских академических библиотек. – СПб.: БАН, 1992. – 128с.